

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történettudományi Intézet
Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti
Kutatócsoport

MOSZT Könyvek 24.

LDSZ Vagyonvédelmi Kft.

Nyomdai munkálatok: Kontraszt Plusz Kft.

ISSN: 1788-4810
ISBN: 978-963-626-163-4 (nyomtatott)
978-963-626-162-7 (digitális)

MOSZT Könyvek 24.

Makai János - Gyóni Gábor - Dinnyés Patrik

Ezer év orosz históriája a magyar historiográfiában

Szerkesztette:

Szvák Gyula - Bebesi György - Pomázi-Bárdonicsek
Dominika

PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, RussianStudiesHu
Pécs-Budapest, 2024

Szerkesztőbizottság

Elnök:

Sashalmi Endre

Tagok:

Bebesi György, Bene Krisztián,
Hornýák Árpád, Katona Csaba, Kolontári Attila,
Igor Krjucskov, Pomázi-Bárdonicsek Dominika, Norbert
Spannenberger.

Tanácsadó testület

Elnök:

Majoros István

Tagok:

Bodnár Erzsébet, Szergej Filippov,
Halász Iván, Olga Khavanova, Székely Gábor, Alekszandr
Sztikalin, Varga Beáta, Végh Ferenc.

A kötet az ELTE BTK Történeti Intézet Budapest,
Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai
Tanszék közreműködésével készült.

Sorozatszerkesztő:

Bebesi György

A kötetet lektorálta:

Szvák Gyula, Kolontári Attila

Technikai szerkesztő:

Pomázi-Bárdonicsek Dominika

Korrektúra:

Kolontári Attila, Pomázi-Bárdonicsek Dominika

Borítóterv:

Lippai Attila

TARTALOMJEGYZÉK

Az orosz történelem „nemzeti” historiográfiái.....	7
Sorozatszerkesztői előszó	11
Makai János A középkori Rusz magyar historiográfiája (2000–2020).....	15
Gyóni Gábor Moszkóvia a magyar historiográfiában	71
Dinnyés Patrik A 18. századi Oroszország (1682–1801) a magyar történetírásban 2000–2020 között	95
Szerzők	143
Makai János.....	145
Gyóni Gábor	147
Dinnyés Patrik.....	151
A MOSZT Könyvek sorozat korábban megjelent kötetei.	153
A MOSZT Füzetek sorozat korábban megjelent kötetei...	157
A MOSZT egyedi kiadványai.....	157

AZ OROSZ TÖRTÉNELEM „NEMZETI” HISTORIOGRÁFIÁI

Kicsit messzebről kezdeném. Az ELTE Ruszisztikai Központ és jómagam az évtizedek során több tucat nemzetközi konferenciát szerveztünk, többszáz könyvet írtunk, szerkesztettünk, adtunk ki, két sorozatunk is régóta létezik – a Ruszisztikai Könyvek éppen az 50. kötetnél tart -, ám tudományos folyóiratunk még nem volt. Talán abból a kishitűségből eredően, hogy a magyar történeti ruszisztika nem „termel ki” évente egy kötetre valót. Hogy miért éppen 2019-ben gondoltam úgy, hogy egy évkönyvi lehetőség azért biztos van benne, az nyilván összefügg nyugdíjba vonulással, amikor is több időm lett ennek átgondolására – és megvalósítására.

Először tehát egy évkönyvre gondoltam – *RussianStudiesHu* néven, tehát már eleve nem egy intézmény, hanem az egész magyar történeti ruszisztika új fórumaként. Az nyilvánvaló volt, hogy a periodikának nemzetközinek kell lennie, hiszen a szakmánk lényege éppen a nemzetközisége.

A fogadtatás a vártnál kedvezőbbben alakult. A hazai és külföldi szakma színe-java vállalta el, hogy tanulmányával megtisztel bennünket, így már a 3. számtól kezdve áttértünk az évi két megjelenésre, tehát folyóirattá lettünk. Mégpedig nemzetközi folyóirattá, ugyanis a szerzőink többségét a nem hazai kutatók tették ki. Ebből fakadt, hogy a magyart lassan elhagytuk a megjelenés nyelvei közül. Az is kiderült, hogy az ELTE-nek nincs egyetlen nemzetközi „Scopusos” folyóirata sem, így menet közben ezt is célul tűztük ki, ami formai tekintetben jelentős változásokat követelt meg.

A lényeg számunkra azonban érthető módon a tartalom volt.

Nem lehet azt mondani, hogy rengeteg történeti ruszisztikai folyóirat létezik, de egy újnak mindenképpen meg kell különböztetni magát a többitől, az, hogy magyar,

nem elég. Mi úgy gondoltuk, hogy miként a saját tudományos pályánkon is a historiográfia kapott nemzetközi figyelmet, úgy itt is erre érdemes fókuszálni. Első lépésként egy olyan sorozattal, amelyet újdonsága miatt nem hagyhat figyelmen kívül a nemzetközi tudományosság.

Így született a *„Nemzeti” historiográfiák az orosz történelemtől (862–1801) 2000 és 2020 között*. Először a Moszkvai Oroszországnak szentelt tematikus szám jelent meg (2021/1), ezt követte a Kijevi Rusznak és a részfejedelmi Rusznak szentelt kötet (2021/2), majd a sorozatot a 2022/1-es szám zárta le, amely a 18. századi orosz történelem historiográfiáival foglalkozott.

E sorozat már önmagában egy historiográfiai elemzés tárgya lehetne, amennyiben a módszerek, megközelítések sokaságát reprezentálta. Természetesen, nem véletlenül tettük idézőjelbe a „nemzeti” jelzőt, hiszen önmagukban álló „nemzeti” ruszisztikák nem léteznek, nem létezhetnek. Mégis számos sajátosságokat mutatnak az egyes országokban, a különböző nyelveken folyó kutatások. Már az is sokatmondó volt számunkra, hogy mely országokban folynak egyáltalán számottevő történeti ruszisztikai kutatások és melyekben foglalkoznak érdemben az orosz történelem valamennyi korszakával. Természetesen, nem törekedhettünk teljes reprezentativitásra az egy folyóirat megjelenését szigorú keretek között tartó határidők szorításában. Néhány szerző és néhány kor ezért lemaradt, kimaradt. A három nagy korszak bemutatása így egyenetlenre sikerült: a leggazdagabbnak a kijevi időszak historiográfiai panorámája sikerült. Összesen 11 ország 25 tudósa vállalkozott hazája történeti ruszisztikájának bemutatására.

Végül is az nem okozott meglepetést, hogy az oroszok kívül a legtermékenyebb, legerősebb „nemzeti” iskoláknak az angolszász, a német, a francia, a lengyel és – részint – az ukrán bizonyultak. Annál megnyugtatóbb volt számomra,

hogy ebbe a vonulatba a magyar historiográfia is teljes mértékben illeszkedni tudott. Mindhárom elemzés alá vetett korszaknak akadt magyar historiográfusa – és érdemi magyar kutatásokról számolhatott be.

Az ő orosz nyelven megjelent írásainak magyar változatát találhatja e kötetben a tisztelt érdeklődő, akit remélhetőleg folyóiratunk¹ látogatói között is üdvözölhetünk.

Szvák Gyula
professor emeritus
Budapest, 2023. július 20.

---

¹ <https://russianstudies.hu/onlineperiodikaen.html>

SOROZATSZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Az egyes műveknek is mindig megvan a maguk története, így a jelen kötetnek is, ezért mi magunk is picit messzebről indítjuk, hogy jutottunk el a kiadvány létrehozásáig. A magyar történeti ruszisztikának az 1990-es rendszerváltás után két nagyobb műhelye alakult ki, az egyik Szvák Gyula professzor és kollégái közreműködésével a 90-es évek elején az ELTE-n, a másik pedig az ezredforduló után elsősorban Ormos Mária akadémikus kezdeményezésére a Pécsi Egyetemen. Pesten először a Magyar Ruszisztikai Intézet alakult meg, amelyből az ELTE Ruszisztikai Kutatási Központja lett, ez jelenleg az ELTE BTK Történeti Intézet, Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékébe integrálódott be.

Ez a műhely a hazai ruszisztikának-szovjetológiának a fellelője lett, magyar és idegen nyelveken kiadott Ruszisztikai Könyvek sorozata a szakma mértékadó, véleményformáló, nemzetközi szinten jegyzett fórumává vált, akárcsak a szintén Ruszisztikai Intézet által kiadott Szovjet, majd Poszt-Szovjet Füzetek néven futó kiadványai. Jelen bevezető szerzője büszke arra, hogy Pécsen megvédett doktori értekezése a Ruszisztikai Könyvek sorozat hatodik köteteként jelenhetett meg. Pécsen 2001-ben Font Márta professzorasszony Balkán Programjából nőtt ki a Kelet Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ 2001-ben, majd megalakult az akkor még egyetemi docens, napjainkra már professzori rangot szerzett Sashalmi Endre vezetésével a Pécsi Akadémiai Bizottságon belül a Kelet- és Közép-Európa Munkabizottság, végül jelen sorok szerzőjének vezetésével Kolontári Attila közreműködésével 2004-ben a Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport (MOSZT). A pécsi műhelyek is újtukra indították saját kiadványaikat, Font Márta kutatócsoportja a Kelet-Európa és Balkán tanulmányokat, Bebesi György csapata pedig 2006-ban a MOSZT könyvek,

illetve 2015-től a MOSZT Füzetek sorozatot. Jelen historiográfiai kötet a MOSZT könyvek 24. számaként jelenik meg.

Míg más történeti rész-szakmák képviselői esetében gyakran rivalizálás, pozícióharcok, személyi ellentétek jellemzik az adott terület működését, a történeti ruszisztikán belül egy-egy kivételt jelentő esetet leszámítva a kooperáció, egymás munkájának megismerésére való törekvés, sőt egymás segítése - például pályázatok alkalmával - volt a meghatározó. Köszönhető ez nagyrészt annak is, hogy az Orosz-Magyar Akadémiai Vegyesbizottságnak 2006-tól Szvák Gyula professzor lett a vezetője, amely ettől kezdve remek fórumot biztosított arra, hogy a történeti ruszisztika képviselői kapcsolatot tartsanak egymással, emellett ösztöndíjakat írt ki, konferenciákat szervezett, sőt közösen benyújtott és elnyert OTKA pályázatok is követték egymást hosszú időn keresztül. Ha egy debreceni kollégáné doktorandája PhD védésére sor került, nyugodtan felkérhette opponensnek, bizottsági tagnak pécsi, budapesti, szegedi kollégáit, mert tudta, hogy számíthat részükről a legfontosabbra, a szakmai tárgyilagosságra, s talán még egy kis emberi jóindulatra is, ami gyakran hiányzik más területeken is hétköznapijainkból. A jó személyes kapcsolatoknak, az értékes szakmai együttműködésnek szép példája volt, hogy amikor 2021 őszén megjelent a Pécsi Történeti Ruszisztika című kötet - amely a pécsi ruszisták régi és új kutatásainak egy reprezentatív gyűjteményét adta közre -, akkor a kötetet a Pécsi Akadémiai Székházban Szvák Gyula professzor, a Pesti Intézet alapító vezetője mutatta be szépszámú érdeklődő előtt, nagy sikerrel. Előadásában a két iskolát, a budapestit és a pécsit, az orosz történetírás két nagy iskolájához, a moszkvaihoz és a szentpétervárihoz hasonlította.

Ilyen előzmények után merült fel jelen kötet gondolata. A RussianStudiesHu Nemzeti Historiográfiák sorozatának voltak a magyar történettudomány termését feldolgozó

magyar szerzők által írt kitűnő, a folyóirat nemzetközi jellegének megfelelően orosz nyelven megjelent írásai, három történész egy-egy korszakot felölelő tanulmányai. Először Dinnyés Patrikban, az Egri Egyetem doktorjelöltjében merült fel a gondolat, hogy anyagát szívesen megjelentetné nyomtatásban és bővebb terjedelemben a csak magyarul olvasó közönség számára is, és a jó viszonyra jellemző, hogy a pécsi műhelyhez fordult. Kérését szívesen fogadtuk, először egy MOSZT Füzetben gondolkodtunk, hiszen azt többek között tipikusan az egy tanulmány kereteit meghaladó, de az egy kötet terjedelmét el nem érő írások számára indítottuk. Konzultálva az ötletgazda Szvák professzor úrral, megszületett a gondolat, hogy mindhárom magyar szerző, Makai János, Gyóni Gábor és Dinnyés Patrik nagyszerű írását hozzáférhetővé kell tennünk magyar nyelven, és ebből már egy önálló kötet is összeállhat. A szerzők leadták átnézett, felfrissített írásaikat, a magyar nyelvű megjelenítés elsősorban Gyóni Gábor számára jelentette a legnagyobb feladatot, hiszen az Oroszországban tanult történész már eleve oroszul írta meg anyagát, így neki vissza kellett azt fordítania magyarra. A kéziratokat a MOSZT kiadványszerkesztő csapata vette kezelésbe, külön említést érdemel Pomázi-Bárdonicsek Dominika 4. éves doktoranda, aki évek óta kiadványaink precíz és megbízható szerkesztője, a szövegkorrektúrát a kínosan alapos Kolontári Attila a NEB tds. főmunkatársa, illetve Pomázi-Bárdonicsek Dominika végezte, a többi feladaton osztoztak a kollégák és a sorozatszerkesztő, hamarosan pedig sikerült pályázati forrást is találni a kötethez. Ilyen előzmények után születhetett meg az *„Ezer év orosz históriája a magyar historiográfiában”* című kötet, amely egyszerre jó példája az igényes szakmai tudománytörténeti munkának és a hazai műhelyek kitűnő együttműködésének, a példás emberi kapcsolatoknak. Bár a szerzők korszakuknak és habitusuknak megfelelően különböző megközelítési metódusokkal dolgoztak, a mű

révén az oroszul nem olvasó, a nyomtatott műveket szívesebben kézbevevő közönség így is képet kaphat a hazai történeti ruszisztika egy szeletéről, a hazai historiográfia egy karakteres teljesítményéről. A kötetet a szerzők életrajza és fotói, valamint az eddig megjelent MOSZT Könyvek és Füzetek listája igyekszik teljessé tenni.

Bebesi György
kutatócsoportvezető egyetemi docens
sorozatszerkesztő
Pécs, 2023. július 20.

MAKAI JÁNOS
A KÖZÉPKORI RUSZ MAGYAR HISTORIOGRÁFIÁJA
(2000–2020)

Kronológiai és terminológiai problémák

A 862-től 1462-ig, vagyis a varégoknak a Kelet-európai-síkságra való, sok vitát kiváltó behívásától a III. Iván moszkvai nagyfejedelemségének kezdetéig tartó hat évszázaddal kapcsolatos magyar szakirodalom áttekintése nehéz feladat. Kronológiai szempontból nemcsak a kezdő, hanem a záró évszám is problematikus, és akkor is az maradna, ha 1462 helyett 1480-at, az ugrai farkasszemnézés évét adnánk meg, mivel a középkori Ruszt csak szűkebb értelemben vennénk. Terminológiai vonatkozásban a középkori Rusz fogalom használata is vita tárgyát képezheti. Az orosz nyelvű szakirodalom például az 1240 előtti időszakra többnyire a kijevi, a régi vagy a mongol hódítás előtti (Kijevszkaja, Drevnyaja, Domongolszkaja) Rusz, az 1240-et követő századokra esetenként a részfejedelmi Rusz terminusokat alkalmazza. Még színesebb a terminológiai paletta, ha a 862 és 1462 közötti századok két nagyobb egységét kisebbekre bontjuk.

Önálló kötetek, könyvrészletek, tanulmánykötetek

A magyar történettudomány az 1990-es évekre rötta le régi adósságát, és 1997-ben jelent meg a korszerű Oroszország-történet, majd 1998-ban a keleti szlávok sorsát a 15. század végéig tárgyaló kötet. Az előbbiben a Kijevi Russzal és régióival foglalkozó fejezeteket Font Márta írta,¹ sőt mindkét fogalmat (Kijevi Rusz – szigorúan nagybetűvel, régiók) ő alkalmazta először következetesen. Az utóbbi kötet teljes egészében Font Márta munkája, és már a címe is utal a téma

---

¹ FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *Oroszország története*. Szerk.: Szvák Gyula. Maecenas Holding Rt, Budapest, 1997. 5–61, 63–123.

bonyolult voltára.² Mivel Font Márta 1998-ban kiadott könyve máig alapvető műnek számít, a 2000. évvel kezdődő két évtizedben a középkori Rusz teljes történetét tárgyaló kötet kiadására nem volt szükség, azonban jelentős eredmények így is születtek.

Kronológiai sorrendben elsőként a magyar történetírás nagy tekintélyű képviselőjének 2001-ben kiadott könyvét kell megemlíteni. Ennek előszavában a szerző, Niederhauser Emil az alábbi gondolatokat fogalmazta meg: „*Mintegy fél évszázada foglalkozom Kelet-Európa történetével, [...] Ezért úgy gondoltam, mielőtt kimaradok a publikálók sorából, megírom saját elképzelésemet Kelet-Európáról. Ilyen posztmodern narratívák publikálása (még) divat. Nem részletes történetet írok, ahhoz ennél terjedelmesebb és több kötet kellene. Azt írom meg, amit a fejlődésből fontosnak, jellegzetesnek tartok.*”³ Mivel a budapesti történész a Kelet-Európa fogalomba Közép-Európát, a Baltikumot és a Balkánt is bevonta, illetve az 500-tól 2000-ig terjedő, hatalmas időszak áttekintésére vállalkozott, a középkori Ruszt mindössze néhány oldalon tudta bemutatni. A csekély terjedelem azonban csak folyamatok érzékeltetésére és problémafelvetésére volt elegendő.

A tárgyalt időszak egyik legfontosabb produktumának Font Márta *A keresztény nagyhatalmak vonzásában* című kötete (2005) bizonyult. A vizsgált régió (a Přemysl-, Piast-, Árpád- és Rurik-dinasztia által uralt terület) 10–12. századi története kapcsán a szerző a Köztes-Európa fogalmat használta, s a szóhasználatot például a két keresztény nagyhatalom (Bizánc és a Német-római Császárság) részéről a térségbe induló térítési kísérletekkel indokolta.⁴ A Kijevi Ruszt és a cseh, lengyel, magyar területeket a következő

---

² FONT MÁRTA: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Balassi Kiadó, Budapest – University Press, Pécs. 1998.

³ NIEDERHAUSER EMIL: *Kelet-Európa története*. História Könyvtár Monográfiák 16. História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 9.

⁴ FONT MÁRTA: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 9.

szempontok alapján mutatta be, illetve hasonlította össze: a kereszténység felvétele és az egyházszervezés, a világi uralom megszervezése, a gazdaság és a társadalom. Az összehasonlítás alapján a pécsi professzor asszony előbb azt a következtetést vonta le, hogy a 10–12. században a Kijevi Rusz is a Köztes-Európához tartozott,⁵ majd azt állapította meg, hogy kontinensünk ezen része csak földrajzi értelemben volt régió, és a Köztes-Európa a 12. század végére Kelet-Közép-, illetve Kelet-Európára vált szét.⁶

1. kép: A Kijevi Rusz a 12. század második felében.

Készítette: Mező Anikó

⁵ FONT MÁRTA: A keresztény nagyhatalmak vonzásában, 259.

⁶ FONT MÁRTA: A keresztény nagyhatalmak vonzásában, 265.

A négy vizsgált terület fenti szempontok alapján történt összevetésének részletes eredményei szétfeszítenék a téma kereteit. A gazdaságot és a társadalmat bemutató fejezet utolsó része viszont a megfelelő cseh és lengyel adatok hiányában elsősorban Magyarország és a Kijevi Rusz társadalmának összehasonlítását tartalmazza, ezért ebből emeljük ki a szerző alábbi megállapításait: a 11. századi Magyarországon a lopás büntetése a társadalom átalakulásának kísérőjelensége volt. A lopás – és a vele együtt jelentkező kóborlás – megfékezése jelzi, hogy a 11-12. század fordulójára a korábban zömében közsabadok alkotta társadalom jelentős részben a kötött szabadság állapotába került. A fenti státusz elterjedése a Kijevi Rusz területén egy évszázaddal később következett be, és a 13. században is folytatódott. Arra is vannak bizonyítékok mindkét országból, hogy a szolgák felszabadítása szintén elvezethetett a kötött szabadság állapotához. Az uralkodókat körülvevő elit egy része a törzsi-nemzetségi vezetőktől származott. Emellett a fejedelmek, illetve királyok környezetében lévő előkelők közé jövevények is bekerültek, akiket a szolgálat kötött össze. A kíséret olyan közegegé vált, amelynek segítségével az uralkodók érvényesíteni tudták akarataikat. A régióban a kíséretviszony átalakult, s a fegyveres kíséretből tanácsadó testület lett. A folyamat nem azonos ütemben zajlott. Magyarországon a kíséret már Szent István korában tanács formáját öltötte, vagyis a többi hatalmi központtal összevetve szűkebbre zárta a vezető elit körét. Az összehasonlítás kedvéért másképp fogalmazva: a tanács a szűkebb kísérettel lehetett azonos, azaz már ekkor elvált egymástól a kisebb és a nagyobb kíséret. A nagyobb létszámú kíséret összehívására a 11. században még történt egy-egy kísérlet. A felső rétegek helyzetét tekintve a Kijevi Rusz társadalmá a magyartól archaikusabb, sőt az egész térségben a legarchaikusabb volt. Elsősorban azért, mert a fejedelmek környezetében kialakuló elit kisebb és nagyobb kíséretre való szétválásának folyamata

a 12. század folyamán zajlott. Emellett itt létezett legtovább a szabadok olyan testülete, amely a fejedelmi hatalommal szemben is érvényesíteni tudta akaratát. Az utóbbi testület jellegzetességeit a szerző egy külön részben ismertette. Ez teljesen indokolt, hiszen a vecse (a gyűlés) meglehetősen sajátos intézmény volt. A negyedik fejezet értékeléséhez még annyit érdemes hozzáfűzni, hogy a bonyolult társadalmi képletek megértését viszonylag könnyen áttekinthető ábrák segítik.⁷

Niederhauser Emil, s még inkább Font Márta régiókkal kapcsolatos elképzelései jelentős hatást gyakoroltak a pécsi kutatók 2007-ben és 2009-ben megjelent kiadványaira. A 2007-es kötet a Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ munkájának eredménye volt. Sashalmi Endre, a szerkesztő megfogalmazása szerint a kutatás arra irányult, hogy 1000–1800 között különböző időintervallumokban egy előre meghatározott, egységes szempontrendszer alapján megvizsgálva Kelet-Európa és a Balkán politikai szerveződéseit, a hasonlóságok és különbségek regisztrálása révén járuljon hozzá az európai régiók problematikájának újragondolásához.⁸

A kötet szerzői igyekeztek az állam helyett a kormányzat fogalmát használni, és elsősorban az utóbbinak a jellegét vizsgálták. A Kijevi Rusz és a régiókra bomlott Rusz bemutatását ezúttal is Font Márta végezte el, de a kronológiai határok a megszokottól eltérően és több esetben vitatható módon kerültek megállapításra: 1000–1204, 1204–1389. A Moszkvai Fejedelemség szintén szokatlanul megállapított időszakának (1389–1453) kormányzatát a szerkesztő vizsgálta, bár szűkebb értelemben ő nem tartozik

---

⁷ FONT MÁRTA: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában*, 233–239, 241–243, 247–250, 254–255.

⁸ SASHALMI ENDRE (szerk.): *„Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800*. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2007. 12.

a medievisták közé. A túlságosan kitágított Kelet-Európa egyes területei és a Balkán kormányzati szempontú kutatási eredményeinek birtokában Sashalmi Endre azt a megállapítást tette, hogy legkésőbb a 15. század folyamán minden korábbinál élesebben elvált egymástól Rusznak, valamint a három nyugati keresztény királyságnak (a magyarnak, a csehnek, a lengyelnek) és természetesen a Balkánnak a politikai struktúrája.⁹

Bár a Sashalmi Endre által szerkesztett 2007-es kötet is több mint 450 oldal terjedelmű lett, a pécsi kutatók 2009-ben újabb, ezúttal még vastkosabb és formai szempontból elegánsabb könyvvel jelentkeztek. Ezt az egyetem Középkortörténeti Tanszéke doktoranduszok bevonásával készítette. A kiadvány a régiók formálódását vizsgálta Európa közepén (Közép-Európában, Kelet-Európában és a Balkánon) a 900 és 1453 közötti időszakban.¹⁰ Font Márta szerkesztői előszavából kiderült, hogy a kötet struktúrája mennyiben tér el a két évvel korábban megjelenthez képest: *„Elsőként a dinasztikus uralom mint politikai keret jelentette vizsgálódásunk tárgyát. Ezt követően az egyes intézményeknek mint a hatalomgyakorlás formáinak létrejöttét, alakulását és működését tekintettük át. Végezetül harmadik szempontunk a kereszténység megjelenése és struktúraformáló szerepe – az egyházszerkezet kiépülése, illetve a fontosabb szerzetesrendek megjelenése – volt [...]”*¹¹ A Kelet-Európa történetével kapcsolatos részeket Font Márta a saját, valamint Bótor Tímea és Sashalmi Endre írásaiból állította össze, illetve szerkesztette.

2016-ban a Magyar kutatók az egyetemes történelemről címet viselő sorozat 4. köteteként, Frank Tibor elismerésre méltó szerkesztői tevékenységét követően jelent meg Az orosz birodalom születéseit bemutató kötet, melynek

---

⁹ SASHALMI ENDRE (szerk.): *„Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800*, 399.

¹⁰ FONT MÁRTA (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453)*. Pécs, 2009.

¹¹ FONT MÁRTA (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház*, 19.

egyetlen hosszú időszakot áttekintő írását Font Márta készítette. A szerző az általa adott Rusciától Moscoviáig címet így indokolta: „*A Kelet-Európában létrejövő hatalmi központokról informálódtak a nyugati szomszédok, ahol a latin nyelvű írásbeliségben megjelent a keleti szláv központok latinos formájúvá alakított elnevezése: a kora középkorban a Ruscia vagy Ruthenia a Rusz szóból, később, a 16–17. század során a Moszkva körüli új szerveződés nyomán a Moscovia megjelölés bukkant fel.*”¹² Font Márta egyebek mellett foglalkozott a Kijevi Rusz kronológiai problémáival, virtuális egységével, régióival, a tatár-mongol támadással, Moszkva kiemelkedésével és a kijevi örökség kérdésével. A szerzőnek ez a munkája egyrészt azért fontos, mert tudóst próbára tevő feladat húsz oldal terjedelemben bemutatni Oroszország középkori gyökereit a bizonytalan kezdetektől a 15. század végéig. Különösen igaz ez abban az esetben, ha ugyanez a szakember korábban egy teljes kötetet szentelhetett a témának. Másrészt Font Márta ebben az írásában is bizonyította, hogy folyamatosan nyomon követi régi kutatási területe legújabb eredményeit.

2007-ben Állam, hatalom, ideológia címmel válogatás jelent meg Font Márta és Sashalmi Endre tanulmányaiból. A kötetben mindkét szerzőnek hét-hét kisebb terjedelmű munkája szerepel. Ezeket három kivételével korábban már publikálták szakfolyóiratokban vagy tanulmánygyűjteményekben. A könyv címének választott fogalmak a legelső munkában szerepelnek egymás mellett. Az írások főként a 10–18. század jelenségeit tárgyalják részben tematikus, részben kronológiai sorrendben, de a szerzők a szerkesztéskor mindenekelőtt az egyes problémák logikai egymásra épülését tekintették elsődleges rendező elvnek. Így került a kötet elejére két olyan tanulmány, amely az egész korszakot átfogja; a harmadiktól kezdve azonban az időrend szerint követik egymást.

---

¹² Font Márta: Rusciától Moscoviáig. In: FRANK TIBOR (szerk.): *Az orosz birodalom születési. Magyar Kutatók tanulmányai az orosz történelemről.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 22.

Mindkét történész figyelmet szentelt az orosz történelem periodizációjának. Font Márta két tanulmányban is érintette a korszakolást (Állam – államszervezés – kodifikáció; Kijevi örökség a Moszkvai Ruszban?). Az előbbiben az államszervezés kezdetét Vlagyimir Szvjatoszlavics fejedelemségének idejére (978/980–1015) tette, a Kijevi Rusz történetének lezárását viszont többféleképpen is el tudta képzelni. Az általa megadott események: Msztyiszlav fejedelem halála (1132), Kijev elfoglalása és kirablása Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri-szuzdali fejedelem csapatai által (1169) és a tatár uralom kezdete (1237–1240).¹³ Érdekesség, hogy a Kijevi örökség a Moszkvai Ruszban? című írásában még korábbi záró dátumot adott meg: 1125-öt, Msztyiszlav apja, Vlagyimir Monomah halálának évét (a magunk részéről az 1125-ös évet korainak tartjuk, mivel források alapján úgy tűnik, hogy a nagy változások csak 1132 után kezdődtek). Az utóbbi tanulmányban szerepel a Moszkvai Rusz időszakának meghatározása is. A szerző ez alatt a széttagoltság egyik szakaszát értette, s létét az önálló Moszkva létrejöttétől a III. Iván hatalomra jutásáig terjedő több mint másfél évszázadra tette (1300–1462).¹⁴

Sashalmi Endre azt a problémát járta körül, hogy az államiság szempontja mennyire lehet alkalmas a szakaszolásra. Megemlítette a politikai központokat szem előtt tartó, hagyományos felosztást: Kijevi Rusz (988–1240), Moszkvai Oroszország (1462–1721), Pétervári Oroszország (1721–1917). Kijevvel kapcsolatban fenntartását hangoztatta, és Font Mártára hivatkozva úgy vélekedett, hogy a város a politikai szerepét a 12. század második felében már elvesztette. A Moszkvai Oroszország – Pétervári Oroszország korszakolást viszont éppen az államfejlődés

---

¹³ Font Márta: Állam – államszervezés – kodifikáció. Megjegyzések a Kijevi Rusz első törvényeiről. In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2007. 51–53.

¹⁴ Font Márta: Kijevi örökség a Moszkvai Ruszban? In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 128, 133.

szempontjából tartotta használhatónak. Sashalmi Endre részben az úgynevezett eurázsiai iskola hatására új, a moszkvai területi terjeszkedést szem előtt tartó periodizációt javasolt: 1456–1556, 1556–1654, 1654–1725.¹⁵

Mindkét szerzőt foglalkoztatta az orosz feudalizmus problematikája is. Ehhez azonban előbb definiálniuk kellett a feudalizmus fogalmát. Font Márta Katus László, illetve Marc Bloch megállapítását fogadta el. Eszerint ennek a rendszernek a meghatározó eleme a feudum, a hűbérbirtok, amelyben összekapcsolódik a hűbéri és a földesúri szervezet; de csak akkor jogosult a feudalizmus elnevezés, ha a rendszer mindkét alapintézménye jelen van.¹⁶ Sashalmi Endre a periodizációt tárgyaló írásában (érdekes módon szintén Katus Lászlóra hivatkozva) csak egy szűkebb értelmezést fogadott el, s a feudalizmust csak egy hűbériségen alapuló, decentralizált politikai és kormányzati rendszerként értelmezte.¹⁷ Font Márta csak röviden foglalkozott a témával, és a Kijevi Russzal kapcsolatban megállapította, hogy a tatárjárás előtti időszak vonatkozásában a feudalizmusról egyáltalán nem beszélhetünk.¹⁸ A két szerzőnek az orosz feudalizmusról való felfogása teljesen megegyezett. Sashalmi Endre egy teljes tanulmányt is szentelt a kérdéskörnek (Létezett-e feudalizmus a Kijevi Ruszban és a moszkvai államban?). Már az első mondatban kifejtette, hogy ez a fogalom nem alkalmazható az orosz történelem leírására, majd négy

---

¹⁵ Sashalmi Endre: Felvetések az orosz történelem periodizációjához, különös tekintettel az államiság kérdésére. In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 24, 32–33.

¹⁶ Font Márta: Állam – államszervezés – kodifikáció. Megjegyzések a Kijevi Rusz első törvényeiről. In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 50.

¹⁷ Sashalmi Endre: Felvetések az orosz történelem periodizációjához, különös tekintettel az államiság kérdésére. In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 24.

¹⁸ Font Márta: Állam – államszervezés – kodifikáció. Megjegyzések a Kijevi Rusz első törvényeiről. In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 50.

feudális intézmény (a vazallitás, a hűbértartás, az immunitás, a bannum) vizsgálatával bizonyította alapgondolatát. Legfontosabb megállapításai a következők voltak: vazallitásról a szabad szolgálat elve miatt nem beszélhetünk. A személyi és a dologi elem, tehát a vazallitás és a birtok között nem jött létre jogi kapcsolat, hiszen a birtoklás alapját az allodiális jog képezte: a bojárok és a szabad szolgáltatók atyái örökirtokként (votcsinaként) bírták földjeiket. Amikorra viszont teret nyert a feltételhez kötött birtok (a pomesztye), a pomesztyek számára a személyi elem megszűnt létezni. A 16. századra a votcsinak birtokosai is elvesztették az eltávozás jogát. Az immunitások különösen a mongol hódítás idején terjedtek el, és elsősorban az egyház volt a kedvezményezett. A moszkvai állam megerősödésével az immunitásokat is korlátozták. A bannum uralkodók funkcionáriusai általi kisajátítása hiányzott. A fenti négy szempont alapján megalapozottnak bizonyult az az összegzés, mely szerint a feudalizmus sem a Kijevi Rusz idején, sem a moszkvai államban nem létezett.¹⁹ Elgondolkodtató viszont, hogy Sashalmi Endre tanulmánya kizárólag a szakirodalom alapján készült. Hiányolható a megállapítások konkrét adatokkal való bizonyítása. Példának okáért ott, ahol a szerző arról írt, hogy miközben a fejedelmek szerződésai a szabad szolgálat elvét zengték, a valóságban azt egyre többször sértették meg már a 14. században, kívánatos lett volna néhány forrásrészletre hivatkozni.²⁰

Font Márta 2018-ban ismét tanulmánygyűjteménnyel jelentkezett. Ennek előszavában Zsoldos Attila az alábbiakat írta: „Az elismerés egy ... formája az, ha a történész saját, válogatott tanulmányait tartalmazó kötetet vehet a kezébe.

---

¹⁹ Sashalmi Endre: Létezett-e a feudalizmus a Kijevi Ruszban és a moszkvai államban? In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 139–158.

²⁰ Sashalmi Endre: Létezett-e a feudalizmus a Kijevi Ruszban és a moszkvai államban? In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 144.

A többnyire egyedi felkérésekre készült írások egymás mellé rendezésekor derül ki, hogy kirajzolódik-e azokból valamilyen összkép, mely önmagunkon túlmutató értelmezési lehetőséget adhat a tanulmányok együttesének. A teljes életműből válogatva ez a cél könnyebben elérhető, mint esetünkben, amikor az utóbbi néhány év termésének legjavából áll össze a kötet, s lám, mégis. A következő oldalakon olvasható tíz írás hű tükre szerzőjük munkásságának. Található közöttük összehasonlító elemzés a korai középkor politikai gondolkodásának egyik központi kérdéséről éppúgy, mint egy részkérdés alapos feltérképezése, életrajz ..., klasszikus kapcsolattörténeti témák vagy éppen nem szokványos forráscsoportból nyerhető ismeretek rendszerezése.”²¹

A *Dinasztikus érdekek nyomában* című kötet első fejezetében a dinasztikus hagyományok kerültek előtérbe, négy dinasztia (az Árpádok, Piastok, Rurikok és az alcímből valamilyen ok miatt kimaradt Přemyslek) hatalomgyakorlásának összehasonlító vizsgálatával, illetve a Rurikok névadási gyakorlatának elemzésével. A második fejezet három tanulmánya a 11. század első felének dinasztikus kapcsolatrendszerére világít rá. A harmadik fejezet a Magyar Királyság északkeleti irányú expanziós céljait vizsgálja a 13. század első felében az Árpád-házi Kálmán herceg halicsi királlyá koronázásának és a halicsi magyar uralmat támogató elit bemutatásának segítségével. A negyedik fejezet a mongol támadások következtében megváltozott körülményekre világít rá az 1223-as Kalka menti csata és a Rurik-dinasztia két tagjának tevékenységén keresztül. A tíz tanulmány közül a Kálmán és Salomea. A koronázás problémái címet viselő először ebben a kiadványban jelent meg.²²

---

²¹ Zsoldos Attila: Előszó. In: FONT MÁRTA: *Dinasztikus érdekek nyomában. Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában.* Kronosz Kiadó, Budapest, 2018. 9.

²² Font Márta: Kálmán és Salomea. A koronázás problémái. In: FONT MÁRTA: *Dinasztikus érdekek nyomában,* 89–97.

Kötetek a középkori Rusz régióiról, fejedelemségeiről

Kronológiai sorrendben először a budapesti-pécsi Bótor Tímea 2011-es kötetére érdemes felhívni a figyelmet, amely *A tatár függéstől az önálló uralkodóig* címmel jelent meg, s benne a szerző a Moszkvai Fejedelemség 1336 és 1462 közötti történetét vizsgálta a nagyfejedelmi végrendeletek tükrében. A monográfia készítésekor a jelzett dokumentumoknak még nem volt magyar fordítása, így *„Bótor Tímea aligha tehetett mást, mint hogy nyelvtörténeti-filológiai szempontból kezdjen hozzá a fejedelmi végrendeletek tanulmányozásához, és lefordítsa az oklevelek szövegét. Ez a munka számos fontos eredményt hozott a konkrét terminológiai problémák tisztázásával.”*²³ Mivel a fejedelemség 14–15. századi történetének hazai monográfiája is hiányzott, a szerző az általa fordított források tükrében egyebek mellett ismertette a hatalom öröklési rendjét, a területi növekedést, Moszkva kormányzásának rendszerét és a nagyfejedelmi vagyonnal kapcsolatos változásokat, vagyis elismerésre méltó tartalmi elemzést végzett.

Bótor Tímea a végrendeletek és a szakirodalom alapján megpróbálkozott a Moszkvai Fejedelemség 14–15. századi társadalmának elemzésével is. Az alábbi csoportokat sorakoztatta fel, és mutatta be: a főhatalom képviselői (fejedelmek, nagyfejedelmek, részfejedelmek), a szabad státuszú szolgálattevő emberek (bojárok, bojárfik, szabad szolgálók), az adófizető szabadok (fekete emberek), a nem szabad státuszú szolgálattevők (az udvarmester irányítása alatt álló személyek), a szolgák és rabszolgák, az egyházi emberek (világi papság, szerzetesek). Az utóbbi csoport tagjait nyilvánvalóan nehéz egy nehezen áttekinthető társadalom szerkezetébe illeszteni, de a felsorolás végén, a rabszolgák után való elhelyezésük aligha indokolható.

---

²³ Font Márta – Sashalmi Endre: Előszó. In: BÓTOR TÍMEA: *A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében.* Ruszisztikai Könyvek XXVIII. Russica Pannonica, Budapest, 2011. 8.

Az viszont igen, hogy a szerző a 14. századi viszonyokat igyekezett összehasonlítani a Kijevi Rusz időszakának viszonyaival. Ennek azonban az lett a következménye, hogy esetenként nehéz elkülöníteni a két periódus jellemző vonásait.²⁴

Egy tudományos munkával szemben nem elvárás, hogy részben vagy teljesen érdekfeszítő legyen, ám Bótor Tímea könyvének az az alfejezete, amely a moszkvai nagyfejedelmi kincstár értéktárgyait mutatja be, kétségkívül megérdemli ezt a jelzöt. A kincseket a szerző az alábbi kategóriákba rendezte: az ortodox valláshoz kapcsolódó tárgyak (ikonok, keresztek), a használati tárgyak (kupák, tálak, korsók, kelyhek stb.), a fejedelmi ruhatár darabjai (öltözékek és hozzájuk kapcsolódó díszítések), ékszerek és kiegészítők (övek, aranyláncok, karperecek, pecsétgyűrűk stb.)²⁵ Az övek és az azokhoz tartozó kiegészítő díszítések inkább a harmadik kategóriába illenének, de ez a kritikai észrevétel eltölpül amellet az elismerés mellett, amely a szerzöt a kincstárgy tárgyaival és általában a végrendeletek fordításával és a magyar nyelvre átültetett szövegek értelmezésével kapcsolatban megilleti.

---

²⁴ BÓTOR TÍMEA: *A tatár függéstől az önálló uralkodóig*, 162–180.

²⁵ BÓTOR TÍMEA: *A tatár függéstől az önálló uralkodóig*, 251–261.

2. kép: Vlagyimir-Szuzdal a 13. század elején.
Készítette: Mező Anikó

Az egri Makai János Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal 12–13. századi történetéből című, 2015-ben kiadott munkája Nagyfézskü Vszevolod fejedelem uralmát (1176–1212) tárgyalta. A szerző által kijelölt kronológiai és tematikus keretek azonban nem voltak merevek, s így a könyvbe a „külső kapcsolatok” előzményeinek, sőt a Vszevolod halálát követő néhány éves belviszály eseményeinek ismertetése és értékelése is belefért. A kötet formailag tanulmánygyűjteménynek tűnik, tartalmi szempontból azonban egymáshoz logikusan kapcsolódó fejezetek alkotják, s erre utal a címe is.

Az első blokk kezdő dátuma azért lett 1174, mert a nagyhatalmú és öntörvényű Andrej Bogoljubszkij fejedelem erőszakos halála új fejezetet nyitott Vlagyimir-Szuzdal történetében. Először csaknem hároméves belviszály következett, majd több mint három évtizedes nyugalom, amelyet ismét zűrzavar követett. Az utóbbi végére az 1216. évi lipicai (lipici) ütközet tett pontot, mivel lehetővé tette a szeniorátus érvényesülését. Az első három fejezet tehát a belső helyzetet elemzi. Bár Vszevolod fejedelem Vlagyimir Monomah unokája és Jurij Dolgorukij fia volt, nem sok eséllyel indult a vlagyimiri trónért folytatott küzdelemben. Azonban miután a hatalmat megszerezte, pragmatikus politikájával stabilitást teremtett Északkelet-Ruszbán. Élete végén azonban feszültség keletkezett az örökség felosztása miatt, halála után pedig a fiai között belviszály ütötte fel a fejét, amelyhez még külső beavatkozás is társult. Vszevolodot a történetírás a nagyfészki, mai szóhasználattal a nagycsaládos ragadványnévvel ruházta fel. A következő fejezetben a szerző Vszevolod családját mutatta be. Ez távolról sem tekinthető részletkérdésnek, mivel a középkori (és kora újkori) keleti szláv történelem kiemelkedő alakjai, például Alekszandr Nyevszkij, Iván Kalita, Dmitrij Donszkoj, III. Iván, IV. Iván, egyaránt a fejedelem nagy fészkéből származott.²⁶

---

²⁶ MAKAI JÁNOS: *Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal 12–13. századi történetéből*. Líceum Kiadó, Eger, 2015. 23–103.

3. kép: Nagyfészki Vszevolod és egyik fia feltételezett ábrázolása a vlagyimiri Dmitrijeoszkij-székesegyház homlokzatán.

Molnár Roland rajza

A következő blokk négy fejezetének célja Vlagyimir-Szuzdal „külszociálisainak” elemzése volt. A kifejezés időjeles szerepeltetését az indokolja, hogy három terület (a kijevi, novgorodi és rjazanyi) ugyanúgy a tágabb értelemben vett Kijevi Ruszhoz tartozott, mint a vlagyimir-szuzdali. Azonban az északkeleti fejedelemséget mindegyikhez más típusú viszony fűzte. A szó szoros értelmében csak a távoli Volgai Bulgáriával való kapcsolattrendszer sorolható a külpolitika tárgykörébe. Az utóbbi Kelet-Európa egyik leggazdagabb területe volt, s a

mongol invázióig Vlagyimir-Szuzdal méltó vetélytársának bizonyult, miközben a kereskedelmi forgalom érdekközösséget teremtett a két fél között.²⁷

A kötet utolsó előtti fejezetének az volt a célja, hogy bemutassa, milyen értékelések születtek Nagyfészki Vszevolodról a történetírásban. Mivel a kutatók koncepciói a belső helyzetre és a „külső kapcsolatokra” egyaránt utalnak, ez a fejezet a két blokk után kapott helyet. Máskülönben egyik-másik vélemény nem is lenne érthető. A sort az államiságról, a tárgyalt két évtizedben született munkák gyakori kérdéséről szóló fejezet zárja. Ebben a szerző a fejedelemség központjairól és határaitól, valamint az északkeleti vecse (gyűlés) működéséről és a druzsina (kíséret) szerepéről fennmaradt adatok segítségével igyekszik rámutatni, hogy a 12. században és a 13. század elején már létezett egy kezdetleges vlagyimir-szuzdali államiság.²⁸

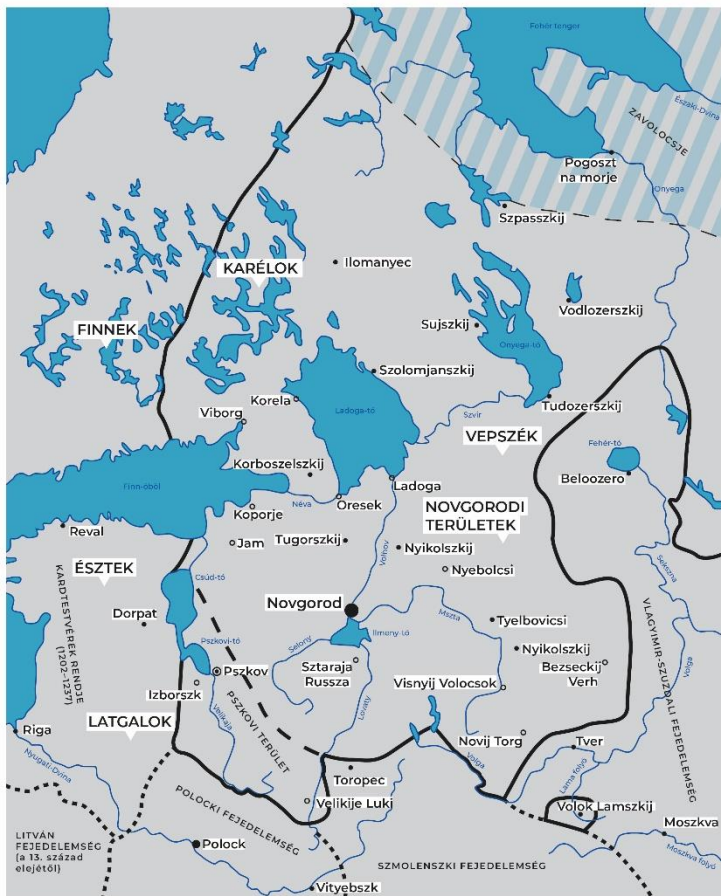
Gyóni Gábornak, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatójának publikációs tevékenységét a kronológiai és műfaji sokszínűség jellemezte, de érdeklődésének egyik iránya kétségkívül Novgorod volt. Kutatásainak kiemelkedő eredményét jelentette 2018-ban *A középkori Novgorod politikatörténete* címet viselő önálló kötet kiadása.²⁹ Ebben a szerző a források ismertetése után a varégek megjelenésétől egészen a terület Moszkvához való csatolásáig mutatta be és elemezte Novgorod történetét, sőt a politikai intézményrendszer főbb elemeinek (poszadnyik tisztség, vecsének nevezett gyűlés, érseki méltóság) tematikus vizsgálatára is vállalkozott.

---

²⁷ MAKAI JÁNOS: *Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal 12–13. századi történetéből*, 105–206.

²⁸ MAKAI JÁNOS: *Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal 12–13. századi történetéből*, 207–254.

²⁹ GYÓNI GÁBOR: *A középkori Novgorod politikatörténete*. In: *Ruszisztikai Könyvek XLVI. Russica Pannonica*, Budapest, 2018.

- Novgorod uralma alá került területek a 12. században és a 13. század elején
- a novgorodi területek első számú központja
- korlátozott önállósággal rendelkező település
- jelentősebb központok
- kisebb adminisztratív, adószedési és bíraskodási központok
- szomszédos fejedelemség központja

4. kép: A novgorodi területek a 12–13. században.
Készítette: Mező Anikó

Msztyiszlav Udaloj (Udatnij) a Kijevi Rusz egyik legjelentősebb fejedelme volt a 13. század első felében, és Gyóni Gábor részletesen foglalkozott novgorodi tevékenységével. Véleménye szerint Msztyiszlav idején új korszak kezdődött Novgorod politikatörténetében. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy az ő idején Novgorod önálló „geopolitikai játékosként” lépett fel Ruszban, másrészt az uralma alatt láthatóan intézményesült formát öltött a fejedelem és a novgorodi közösség közti viszonyrendszer. Ekkortól mutatható ki a vecse szervezett alkalmazása a politikai életben.³⁰ Azt, hogy Novgorod a Kijevi Ruszon belül önálló geopolitikai játékosává vált volna, aligha lehet bizonyítani. A vecse új típusú alkalmazását már érdemes lenne átgondolni, azonban ezt maga a szerző cáfolta meg, amikor megállapította, hogy a következő évtizedekben, Alekszandr Nyevszkij idején a novgorodi vecse háttérbe szorult.³¹

Kötetének egyik fejezetében a szerző igyekezett megbirkózni a vecse problematikájával is. Historiográfiai áttekintést adott, majd sorra vette a vecsének tekinthető eseményeket, s táblázatában 41 gyűlés adatait tüntette fel. Gyóni Gábor végső értékelése azt tükrözi, hogy a kutatóknak a továbbiakban is tanulmányozniuk kell ezt a novgorodi intézményt: *„a vecsék tevékenysége nem írható le teljesen azzal az általánosító megállapítással, miszerint a vecsén fejedelmet választottak és űztek el, a vecse döntött háború és béke kérdésében, a vecsén választották az érseket. Az a historiográfiai közhely is kétségsbe vonható, miszerint a vecse a régi törzsi világ maradványa lenne. A novgorodi vecse, mégha valóban a régi szláv törzsi tradíciókból nőtt is ki, számos alakváltozáson ment keresztül a létezését dokumentáló mintegy háromszáz év alatt, épp ezért arra a kérdésre is hiába keresnénk a választ, hogy »hányan vettek részt a vecsén? (mivel nem állandó szerzről van szó)«.* A vecse »programkorszakából« származó adatok szerint a népgyűlés

---

³⁰ GYÓNI GÁBOR: A középkori Novgorod politikatörténete, 366.

³¹ GYÓNI GÁBOR: A középkori Novgorod politikatörténete, 321.

sokszor nem klasszikus összejövétel volt, hanem táborjellegű, hetekig fennálló esemény, sok dühös emberrel. Nyilván azokban a korszakokban (a 13. század elején és a 15. század elejétől), amikor a vecsének »alkotmányos«-politikai szerepet szántak, feltételezhető, hogy legalábbis meghívásos alapon működött (bár erre vonatkozóan semmilyen támpontunk nincs). Az is jó okkal feltételezhető, hogy a 13. század elején valamilyen »jegyzőkönyvet« is vezettek a vecséken.”³²

Híres történelmi személyiségekről

A magyar történészek közül hárman is foglalkoztak az óorosz fejedelmek tevékenységével. Makai János 2005-ös tanulmánya A Monomah-korona³³ címmel jelent meg. Bár a téma alapvetően a süvegre emlékeztető hatalmi jelkép volt, a szerző azt a kijevi nagyfejedelmet is bemutatta, aki állítólag az egyik bizánci császártól kapta a nevezetes tárgyat. Makai János értékelésének lényege ez volt: Vlagyimir Monomah, az egyik legjelentősebb óorosz fejedelem kijevi uralma (1113–1125) idején Rusz területének döntő részét ellenőrzése alatt tartotta, bekapcsolódott a jogalkotásba és irodalmi művek fűződnek a nevéhez. Vlagyimirt az óorosz források Monomahnak, azaz Monomakhosznak nevezték. Rokona, Konsztantinosz Monomakhosz császár akkor halt meg, amikor Vlagyimir maximum kétéves lehetett, s így az utóbbi nem utasíthatta hadvezéreit Bizánc elleni támadásra, a meg nem történt katonai akció következtében pedig a fejedelem nem kaphatott bizánci koronát.³⁴

A Rurik-dinasztia egy másik tagját bemutató írásában Gyóni Gábor komoly kritikát fogalmazott meg Vlagyimir Monomahhal szemben, aki a bírálathoz alapjául szolgáló esemény idején perejaszlavli fejedelem volt. Eszerint

---

³² GYÓNI GÁBOR: *A középkori Novgorod politikatörténete*, 328.

³³ MAKAI JÁNOS: *A Monomah-korona. Legenda és valóság. Világtörténet* (2005 tavasz–nyár): 65–79.

³⁴ MAKAI JÁNOS: *A Monomah-korona. Legenda és valóság*, 77.

1095-ben polovec (értsd: kun) előkelők, Iltar és Kitan Vlagyimirral akartak megállapodást kötni, „Vlagyimirék azonban galád, esküszegő módon lemészárolták Iltart és Kitant. A saját Intelmeiben becsületességet és jóságot propagáló Vlagyimir esküszegő gyilkossága természetesen újabb polovec–rusz háborút indított el.”³⁵

Az Orosz hősök és antihősök című, 2020-ban megjelent kötetben Font Márta szintén Vlagyimir Monomahról írt anélkül, hogy a címben jelzett kategóriákat (hősök, antihősök) használta volna. Tanulmánya elején megállapította, hogy a fejedelem életének vannak olyan elemei, amelyek a középkor későbbi évszázadaiban is ébren tartották emlékét, s ennek a háttérét igyekezett feltárni.³⁶ A téma sokoldalú megközelítése után a pécsi történész az alábbi következtetésekre jutott: összetett tényezők eredményezték mindazt, ami Vlagyimir Monomah emlékét hosszú távon fenntartotta és a történelmi emlékezet részévé tette. A fejedelem már a korai írásművekben az orosz történelem fontos személyiségévé vált. A sztyeppén a kunokkal vívott sikeres küzdelmei tényleges politikai-katonai hatalmat adtak a kezébe. A mongol invázió és fennhatóság erősítette a keresztény gyökerek felé fordulást, a sztyeppeni harcok a feltörekvő moszkvai fejedelmeknek szolgáltak például. Az egyházi vezetők 15. századi értelmezése alátámasztotta a bizánci örökség gondolatát, s erre épült a létező aransapka (a Monomah-korona) és Vlagyimir Monomah személyének összekapcsolása.³⁷

---

³⁵ Gyóni Gábor: Oleg Szvjatoszlavics: törésvonalak és értékválasztások. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra.* Ruszisztikai Könyvek XL. Russica Pannonicana, Budapest, 2015. 96.

³⁶ Font Márta: Vlagyimir Monomah kijevei nagyfejedelem. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök.* Ruszisztikai Könyvek XLVIII. Russica Pannonicana, Budapest, 2020. 37.

³⁷ Font Márta: Vlagyimir Monomah kijevei nagyfejedelem. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök,* 56.

A Vlagyimir Monomahról készített tanulmányában Font Márta Oleg Szvjatoszlaviccsal is foglalkozott. Egyrészt azt állapította meg, hogy Vlagyimir uralma a nemzeti jogi szokásjogon alapuló senior-családfő státuszára épült, kijevi uralmát még régi ellenfele, a csernyigovi Oleg is elismerte, annak ellenére, hogy apáik születési sorrendje szerint Oleg megelőzte Vlagyimirt a senioratus rendjében, és Oleg halála után fiai sem kérdőjelezték meg Vlagyimir uralmát.³⁸ Másrészt állást foglalt a Régmúlt idők elbeszélésének azzal a vádjával kapcsolatban, mely szerint Oleg a „pogányokkal” Rusz vesztére tört: „A valóság az, hogy a kunok haderejét a csernyigovi Olegtól kezdve a peremysl-tyerebovli [...] fejedelmekig mindenki igénybe vette, beleértve Vlagyimir Monomahot is.”³⁹

A magyar szerzők nagy figyelmet szenteltek Alekszandr Nyevszkij tevékenységének is. Font Márta előbb egy pécsi kiadványban írt róla,⁴⁰ majd ugyanezt a tanulmányt egy Sashalmi Endrével közösen összeállított kötetben is publikálta.⁴¹ A szerző által tanulmányozott évkönyvekből az derült ki, hogy Alekszandr fejedelem a tatároktól kapott jarlik érdekében vállalta a tatár vazallus szerepét, támogatta a tatár adószedők munkáját, és a siker érdekében tatár csapatok közreműködését is igénybe vette. Font Márta hangsúlyozta, hogy Alekszandr Nyevszkij tevékenységéről mégis egészen más kép élt a közvetlen utókor emlékében és a későbbi hagyományban, s ennek az az oka, hogy nemcsak az évkönyvekből ismerjük Alekszandr tetteit, hanem egy sajátos műfajú életrajzból (zsityijéből) is, amely néhány

---

³⁸ Font Márta: Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök*, 50.

³⁹ Font Márta: Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök*, 47.

⁴⁰ Font Márta: Alekszandr Nyevszkij. In: CSIBI NORBERT - MISZLER TAMÁS (szerk.): *Orosz Arcképcsarnok*. Kelet-Európa és Balkán-tanulmányok 3. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és Balkán története és kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2004. 3–14.

⁴¹ Font Márta: Alekszandr Nyevszkij. In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 115–125.

évtizeddel a halála után keletkezett.⁴² Tanulmánya végén a pécsi történész az alábbi megállapítást tette: „A zsityijén keresztül kanonizált Alekszandr alakja az orosz nemzeti tudat egyik fontos elemévé vált, elsősorban az egyházpolitikai állásfoglalása miatt. Ennek során elsikkadt a tatárokkal szembeni valós magatartása.”⁴³

A 21. század első évtizedében Oroszországban több hónapig tartó választási versenyt és televíziós show-t rendeztek, melynek eredményeként kiderült, ki tartozik a tizenkét legnagyobb orosz személyiség közé. Az eseménysorozat hatására a magyar kutatók elkészítettek egy, a győztesek portréit tartalmazó kötetet.⁴⁴ A legnagyobb orosznek megválasztott Alekszandr Nyevszkij tevékenységét Gyóni Gábor mutatta be. A budapesti kutató Szergej Szolovjov hatására párhuzamot vont Jaroszlav és Alekszandr (Nagyfészkű Vszevolod fia és unokája) tevékenysége között: Jaroszlav fejedelem többször is sikeresen visszavetette a novgorodi földre érkező nyugati támadókat, maga is hadjáratokat vezetett nyugati illetve északi irányban, sokszor konfliktusba került Novgoroddal és ő volt az első orosz fejedelem, aki hódolt a tatár kánnál; Alekszandr tehát sok tekintetben az apja által megkezdett politikát folytatta.⁴⁵ Gyóni Gábor a legnagyobbinak választott orosz tatárokkal kapcsolatos magatartását „kollaboráns” politikának nevezte. A szerző markáns véleményt fogalmazott meg a fejedelem kultuszáról: „A jelenkori Oroszországban Alekszandr Nyevszkij kultusza az állam és az ortodox egyház szövetségét hivatott kifejezni, amely kapcsolódást jelent a moszkvai Oroszország [...] több évszázados

---

⁴² Font Márta: Alekszandr Nyevszkij. In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 119–120.

⁴³ Font Márta: Alekszandr Nyevszkij. In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Állam, hatalom, ideológia*, 125.

⁴⁴ SZVÁK GYULA (szerk.): *A tizenkét legnagyobb orosz*. Russica Pannonicana, Budapest, 2009.

⁴⁵ Gyóni Gábor: Alekszandr Nyevszkij. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A tizenkét legnagyobb orosz*, 26.

hagyományához. Noha a műsor alkotói azt hangsúlyozták, Oroszország neve olyan személyiség kell legyen, aki a ma számára adhat útmutatást, Alekszandr Nyevszkij, akinek életéről oly keveset tudunk, aligha tartozik ezek közé.”⁴⁶

5. kép: Andrej Bogoljubszkij portréja. Molnár Roland rajza Mihail Geraszimov antropológus mellszobra alapján

Az orosz hősök és antihősök című kötetben Gyóni Gábor a Nehéz örökség: Andrej Bogoljubszkij emlékezete Oroszországban című írásával szerepelt. Célkitűzését így fogalmazta meg: „Mivel ez a tanulmány egy, az úgymond, »hősökkel és antihősökkel« foglalkozó ciklus keretében készül, és a hősöket mindig a környezetük és utókoruk teremti, az alábbiakban Andrej Bogoljubszkij emlékezetével foglalkoznék.”⁴⁷ A szerző

---

⁴⁶ Gyóni Gábor: Alekszandr Nyevszkij. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A tizenkét legnagyobb orosz*, 26–27.

⁴⁷ Gyóni Gábor: *Nehéz örökség: Andrej Bogoljubszkij emlékezete Oroszországban*. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök*, 59.

három szempont (a vlagyimir-szuzdali fejedelem a kortársak és a közelebbi utókor emlékezetében, a moszkvai történeti hagyományban és a történetírásban) alapján vizsgálódott, és nem is eredménytelenül, de arra a kérdésre, hogy ő maga Bogoljubszkijt melyik kategóriába (hős vagy antihős) sorolja, nem adott választ.

Szintén a fenti kötetben Makai János Andrej Bogoljubszkij öccse, Nagyfészki Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelem bemutatását vállalta, és kollégáival ellentétben egyértelműen állást foglalt a hős-antihős besorolást illetően. Véleménye szerint Nagyfészki Vszevolod saját korában jelentős személyiség volt, de az, hogy az orosz történelmi tudatban a hősök közé tartozzon, nem a tanulmányban ismertetett tevékenységére, sokkal inkább az Igor-ének néhány sorára vezethető vissza. Ebben a híres hősi énekben a szerző a 12. század második felének több fejedelméhez szólt, s a legelső felhívást a vlagyimir-szuzdalihoz intézte. Egyebek mellett annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Vszevolod képes evezőkkel kiöntetni a Volgát, a Don vizét pedig sisakokkal kimerni.⁴⁸

6. kép: Nagyfészki Vszevolod 1198-as hadjárata a kunok ellen. Molnár Roland rajza a Radziwill-évkönyv miniatúrája alapján

⁴⁸ Makai János: Nagyfészki Vszevolod, Vlagyimir-Szuzdal hőse. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök*, 98.

A magyar-keleti szláv kapcsolatokról

Ezzel a témával elsősorban Font Márta foglalkozott. 2005-ben jelent meg az *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek* című kötete, amelyben a magyar honfoglalástól a Danyiil halicsi fejedelem haláláig terjedő időszak kapcsolatait mutatta be. Mivel a szerző imponáló módon kezelte az óorosz és latin nyelvű forrásokat, feltérképezte a téma régebbi és újabb szakirodalmát, továbbá alaposan ismerte a kapcsolatok hátterét (az Árpád-kori Magyarország és a középkori Rusz belső viszonyait), a magyar historiográfia 2000–2020 közötti periódusának egyik legjelentősebb produktumát hozta létre.

Összegzésében az alábbi megállapításokat tette: az Árpádok és a Rurik-dinasztia fejedelmei közötti kapcsolatokban két szálát kell megkülönböztetnünk. A korábbi az, amikor a magyar királyok a kijevi nagyfejedelmekkel tartottak fenn kapcsolatokat. Később a helyükbe az újonnan megszerveződött terület urai, a halicsi fejedelmek léptek. A 12. században egy ideig párhuzamosan volt jelen mindkét irány. Halics „egyensúlypolitikája” az 1180-as évektől kezdve egyre kevésbé bizonyult hatékonynak. Magyar részről a legintenzívebb hadakozás II. András idején folyt északkeleti irányban, utóda azonban szakított a politikájával. IV. Béla egyrészt a tatárjárás előtt visszavonult a segítséget kérő óorosz fejedelmek támogatásától, másrészt szövetségest keresett a halicsi fejedelmekben, harmadrészt a tatár veszély háttérbe szorulásával a halicsi szövetséget nyugati irányú céljai megvalósítására igyekezett felhasználni.⁴⁹

---

⁴⁹ FONT MÁRTA: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2005. 266–268.

7. kép: I. András magyar király és felesége, a kijevi Anasztázia Jaroszlavna modern szobra Tihanyban. A házasság a középkori magyar–keleti szláv dinasztikus kapcsolatok egyik példája.

Fotó: Pallagi Zoltán

A *Dinasztikus érdekek nyomában* című 2018-as kiadványban Font Márta a 2012–2017. év között megjelent tanulmányaiból közölt válogatást. Ebben a kapcsolattörténet szempontjából az I. András magyar király és Bölcs Jaroszlav kijevi nagyfejedelem rokonságát, valamint a gyermek Kálmán herceg halicsi királlyá való koronázását tárgyaló részek⁵⁰ jellegzetessége, hogy mindkét kérdésről kevés megbízható adat maradt fenn. Mivel nagyobb forrásbázis alapján készült, jelentősebb a halicsi magyar uralmat támogató elitet és a csernyigovi Rosztyiszlav fejedelem/herceg Rusz-beli, s még inkább magyarországi

---

⁵⁰ Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszlav. Kálmán és Salomea. A koronázás problémái. In: FONT MÁRTA: *Dinasztikus érdekek nyomában*, 73–86, 89–97.

tevékenységét bemutató tanulmány.⁵¹ Alább az utóbbi írás legfontosabb megállapításait emeljük ki: a csernyigovi Olgovicsok közé tartozó Rosztyiszlav az 1230-as években rövid ideig Halics élén állt, majd a Kijevi Rusz elleni tatár invázió alatt Magyarországra menekült. Később Csernyigovba ment, majd ismét Magyarországra menekült, ahol IV. Béla feleségül adta hozzá a lányát, Annát. 1245-ben a magyar segítség ellenére is vereséget szenvedett Danyiil és Vaszilko fejedelmektől, és többé nem tett kísérletet Halics megszerzésére. Ettől kezdve Rosztyiszlav egy másik dinasztia tagjaként Magyarországon élt, és rangban előrébb valónak tekintették, mint a bárói nemzetségek tagjait. A „dux Galliciae” címet és átmenetileg az „egész Szlavónia bánja” titulust is viselte. Délen „Macsó ura”-ként (dominus Machou) a balkáni expanzió letéteményese lett, és a későbbi báni szervezet alapjait rakta le. Rosztyiszlav herceg támogatta apósát, IV. Bélát a Babenberg Frigyessel vívott harcokban, majd a Babenberg-örökségért folytatott küzdelem lezárása (1261) után az ő lánya, Kunigunda lett II. Ottokár cseh király felesége. Rosztyiszlav halála (1262) után két fia, majd közülük egyedül Béla birtokolta a Szávától és a Dunától délre elhelyezkedő, tágabb értelemben vett Macsót. Az utóbbihoz a szerző egy remek térképet is csatolt. Azonban az egy dinasztiatag kezében koncentrált jelentős területi hatalom a megerősödő bárók szemében nem volt kívánatos, ezért nem meglepő, hogy 1272-ben egyikük, Kőszegi Henrik meggyilkolta Béla herceget.⁵² (Az utóbbi időszakban a média többször is hírt adott arról, hogy Rosztyiszlav fia, Béla herceg megőrződött földi maradványai segítséget nyújthatnak Árpád-házi királyaink összekeverve, rossz állapotban megmaradt csontjainak azonosításában.)

---

⁵¹ Font Márta: A halicsi magyar uralmat támogató elit. Rosztyiszlav herceg IV. Béla udvarában. In: FONT MÁRTA: *Dinasztikus érdekek nyomában*, 99–117, 157–182.

⁵² Font Márta: Rosztyiszlav herceg IV. Béla udvarában. In: FONT MÁRTA: *Dinasztikus érdekek nyomában*, 157–182.

A forráskutatás és forráskiadás

Fonalka Mária A Halicsi-volhíniai évkönyv művelődéstörténeti vonatkozásai című könyvét 2001-ben adták ki. A vizsgált két évtizedben ez volt az egyetlen, debreceni kutató által készített munka, amelyet az ismertetésbe be lehetett vonni. A logikusan szerkesztett kötet bevezetése és befejezése (összegzése) között sorjázó fejezetek bemutatják egyebek mellett Halics és Volhínia történetét, a térség építészét (utalva az északkeleti Vlagyimir épületeihez való hasonlóságra és a halicsi művészet magyar kapcsolatára), társadalmi viszonyait, életét háborúban és békében. Címe és egyes alcímei, továbbá eléggé vegyes tartalma miatt a „gondolkodástörténeti allúziókkal” foglalkozó fejezet a legkevésbé áttekinthető.

Fonalka Mária már a kötet bevezetésében bemutatta a művelődéstörténeti vizsgálódásainak alapjául szolgáló forrást: a Halicsi-volhíniai évkönyv (a szerző fogalomhasználatával; rövidítve: HVÉ), amelynek eredeti változata nem került elő, a három részből álló, 15. században készült Ipatyjev (Ipatyij)-évkönyvben őrződött meg, és az 1201 és 1292 közötti események összefoglalását tartalmazza. Két részre bontható, s két, egymástól teljesen eltérő felfogást tükröz. Főként az első fele, a Danyiil halicsi fejedelem (1238–1264) élettörténetét feldolgozó Halicsi krónika tartalmaz gazdag irodalom- és művelődéstörténeti anyagot. A krónika második felének szerzője jóval kevesebb tehetséget mutat, munkája sokkal konvencionálisabb alkotás. A későbbi szerkesztés során a HVÉ egy kevésbé érzékeny és kevésbé tehetséges ember kezébe került. Ez a kompilátor az Ipatyjev-évkönyv összeállításakor a HVÉ szövegének általa értéktelennek tartott részeit a másolás során egyszerűen elhagyta, ráadásul a szándékosan datálatlan szöveget felszabdalta, és évszámokkal látta el.⁵³

---

⁵³ FONALKA MÁRIA: *A Halicsi-volhíniai évkönyv művelődéstörténeti vonatkozásai*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 11–16.

A kötet végén a szerző így összegezte kutatásai eredményeit: „A krónika művelődéstörténeti értékeit számba véve megállapíthatjuk, hogy e munka a kijevi állam időszakának legnagyobb enciklopédiája, bár kétségtelen, hogy mivel nem ezzel a céllal született, a benne fellelhető információk összegyűjtése aprólékos munkát igényel. Összességükben mégis ezek a részletek adják az értékét. A krónika bizonyítja, hogy az óorosoz irodalomban már a XIII. században jelen voltak azok a tendenciák, amelyek az „új irodalom” felé vezettek. A higgadt tényközlés helyett gyakran szenvedélyes, érzelmekkel teli elbeszéléseket olvashatunk, melyekben helye van a kommentároknak, megjegyzéseknek, kis és nagy eseményeknek egyaránt. Ezeket az elbeszéléseket belső logika kapcsolja össze, ok-okozati összefüggés (!), amelyben az Isten akarata mellett az emberek tevékenysége is jelentős komponens. A hadvezéri, uralkodói, művészi vagy egyéb területen érvényesülő képességek nem másodlagos szerepet játszanak, hanem kiemelten jellemzik az ábrázolt személyeket.”⁵⁴ A fenti idézethez mindössze egy megjegyzést kell fűzni: mivel a kijevi időszak legkésőbbi záró dátuma 1240, a medievisták pedig fenntartásokkal kezelik az állam fogalmát, újabban a kijevi állam kifejezés helyett a 13. századi Ruszt használnánk.

A középkori Rusz kútfőinek tanulmányozása, elemzése terén Font Márta végezte a legnagyobb munkát. Számos hosszabb-rövidebb munkájában foglalkozott a forrásokkal.⁵⁵ A keresztény nagyhatalmak vonzásában című monográfiájának első fejezete is ezek bemutatását és elemzését tartalmazza. Felsorakoznak benne azok a történétírók, akiknek művei elengedhetetlenek Közép- és Kelet-Európa 10–12. századi históriájának tanulmányozásához. Közülük elsősorban a cseh Cosmast, a Lengyelországba került Anonymus Gallust, a lengyel

---

⁵⁴ FONALKA MÁRIA: *A Halicsi-vollíniai évkönyv művelődéstörténeti vonatkozásai*, 133–134.

⁵⁵ Lásd például FONT MÁRTA: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*, 17–83.; FONT, MÁRTA: „The Structure and Authenticity of the Povest’ vremennykh let’”. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 58: 2 (2013): 345–364.

Vincent Kadlubeket, a magyar Anonymust, Kézai Simont, Ákos mestert és a kijevei Nyesztort érdemes megemlíteni. Ebben a részben Font Márta szóvá tette a magyar történettudomány adósságát: az egész középkori krónikairódmalmat, illetve a kutatás jelenlegi állását tükrözö összefoglaló nem született, bár résztanulmány rengeteg keletkezett. Ennek és az idegen nyelvü összefoglaló hiányának a következménye, hogy a középkori krónikaírásról készült nagy, európai kitekintésü összefoglaló (Kersken, Norbert: *Geschichtsschreibung in Europa der „nationes“*. Münster, 1995) krónikacsaládjainkról, illetve periodizálási eredményeinkről mit sem tud. A történeti forrásokat taglaló részben a szerző ábrák segítségével próbálta megkönnyíteni a tájékozódást. A cseh krónikákat bemutató ábra jól áttekinthető, s alapvetően ez jellemzi a lengyel forrásokat felvonultató két ábrát is. A 11–14. századi magyar történetírás szemléltetése felvillantja a vitás kérdéseket. Györffy György koncepciója könnyen követhető, a Hóman Bálint 1938-as elképzeléseit mutató ábra viszont nehezen áttekinthető. Elismerésre méltó, hogy a magyar forrásokkal kapcsolatban Font Márta saját álláspontját is megjelentette. A Kijevei Rusz történetírását reprezentáló, könnyen értelmezhető ábra Dmitrij Lihacsov nézeteit tükrözi. Mellette a Poveszty vremennih let (a Régmúlt idők elbeszélése) szerkezetének és forrásainak vázлата található, s ez a szerző munkája.⁵⁶

Az első fejezet a belső források mellett a hagiográfia, a bölcseleti irodalom, a törvények, a hivatali írásbeliség és a közvetlen környezet információi által biztosított lehetőségeket is számba veszi. Itt csak a jogalkotással kapcsolatos összehasonlítás eredményeire térnénk ki. A források felmérése után Font Márta arra a következtetésre jutott, hogy a közép- és kelet-európai országok korai törvényhozásának eredményei egyedül Magyarországon és a Kijevei Ruszban maradtak ránk összevethető szinten.

---

⁵⁶ FONT MÁRTA: *Keresztény nagyhatalmak vonzásában*, 25–41.

Az összehasonlítás után az alábbi eltéréseket állapította meg: Magyarországon a legelső törvények esetében alapvetően nyugati hatást állapíthatunk meg, míg a Kijevi Ruszban ez a kérdés összetettebb. Az usztavok (Szent Vlagyimir és Bölcs Jaroszlav által az egyház számára kiadott privilégiumok, adománylevelek) bizánci hatásra keletkeztek, a Rövid Pravdában (Bölcs Jaroszlav és fiai jogi kódexében) rögzített szokásjog viszont skandináv és keleti szláv eredetű. Magyarországon a királyi tisztségviselőkhöz került a helyi igazságszolgáltatás, míg a Kijevi Ruszban a nagyfejedelem, illetve a fejedelmek kezében maradt. A Kijevi Ruszban az egyházzal kapcsolatos rendelkezések formailag és a bíróságok szintjén is teljesen kettéváltak, Magyarországon viszont nem. A büntetéseket tekintve a magyar törvényhozás az elkövető társadalmi, illetve vagyoni helyzete szerint differenciált, a kijevi pedig az okozott kár nagysága szerint. (Ez a helyzet a Kijevi Rusz 12. századi jogalkotásában megváltozott, mivel itt is megjelentek a társadalmi differenciálódást jelző passzusok.) A korai törvények mindkét helyen büntették a lopást és felléptek a pogány szokások ellen. Kiemelt helyre kerültek az élet elleni cselekmények, valamint a testi sérülést okozó perpatvarok. A vérdíjat mindkét helyen igen magas összegben állapították meg, de ez volt a jellemző az egyéb büntetésekre is. A szerző hangsúlyozta, hogy a számos hasonló vonás a hasonló körülmények következménye volt, azonban az írásbeliség kezdeti szintje és a nyelvi különbségek miatt kizárta a magyar és a kijevi törvényalkotás egymásra gyakorolt hatását.⁵⁷

A forráskutatás kapcsán Font Márta még egy rövid, születésnapjára kötetben megjelent tanulmányban is képes volt figyelemre méltó eredményt produkálni. Egy 2018-ban megjelent írásában az „eltűnt” halicsi történetírás nyomait kutatta. Megállapította, hogy a Rurik-dinasztia halicsi ágának történetéből csak azok a konfliktusok maradtak

---

⁵⁷ FONT MÁRTA: *Keresztény nagyhatalmak vonzásában*, 65–75.

fenn, amelyek szomszédai számára is említésre méltóak voltak, hiszen egyetlen 15–16. századi dinasztiaig sem bennük látta őseit. Emiatt nagy valószínűséggel állítható, hogy a fennmaradt részletek helyben, a dinasztiaig működése idején keletkeztek, és csak a fenti szempontok szerint kiválogatott részét jelentik az egykori halicsi történeteknek. Mivel a halicsi fejedelmi udvarban keletkezett szövegek rekonstrukciójára eddig nem történt kísérlet, a szerző a Régmúlt idők elbeszélése, a Kijevi Krónika, a lengyel Kadlubek és Dlugosz, valamint a 14. századi magyar krónikakompozíció alapján egy táblázatban foglalta össze a témához tartozó 11–12. századi feljegyzések kronológiáját. Tanulmánya végén Font Márta azt a hipotézist fogalmazta meg, hogy a halicsi fejedelmi udvarhoz köthető feljegyzések Vlagyimirko Volodarevics (1124–1153) uralma idején születtek, de jelezte, hogy feltevését csak a táblázatban összefoglalt krónikák minden részének alapos elemzése után lehet igazolni.⁵⁸

Font Mártának a középkori Rusz történetének kútfőivel foglalkozó, rövid terjedelmű munkái közül kiemelkedik a keleti szláv krónikák kutatásában felmerülő vitás kérdéseket tárgyaló írása. A pécsi szerző egyebek mellett vizsgálta a téma szempontjából fontos fogalmakat (ószláv, óorosz, ó-keletiszláv nyelv, illetve knyizsnyik, filozof), a történetírás műfajait, az időszámítás problémáit, az elmúlt idők elbeszélésének sikeres szövegrekonstrukcióját, Rusz krónikaírásának regionális csoportjait és Vaszilij Tatyiscsev forráskezelését.⁵⁹ Túlzás nélkül állítható, hogy mindazoknak, akik a középkori Rusz történetének kutatására vállalkoznak, ezt a rövid tanulmányt alapvető munkaként kell forgatniuk. Ugyanakkor szerencsés lenne, ha Font Márta, mint a téma

---

⁵⁸ Font Márta: Az „eltűnt” halicsi történetírás nyomai. In: BENE KRISZTIÁN – HUSZÁR MIHÁLY – KOLONTÁRI ATTILA (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves.* PTE BTK MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018. 293–302.

⁵⁹ FONT MÁRTA: Kódex – szöveg – szöveghagyomány. *Aetas* 1 (2014): 25–39.

legtöbbet publikáló kutatója egységesítené a források nevének írásmódját, mert az ebben és más publikációiban megmutatkozó sokszínűség esetenként zavarólag hat.

Az orosz történelem válogatott kútfői című sorozat első darabja 2005-ben látott napvilágot. Első kötete a budapesti Ruszisztikai Központ munkatársa, Szili Sándor szerkesztésében a középkori orosz történelem forrásaiból adott ízelítőt.⁶⁰ A Kijevi Rusz illetve az óorosz fejedelemségek történetével foglalkozó kútfőknek meglehetősen kevés hely jutott benne, s a terjedelem csaknem kétharmadát a 15. század utolsó harmadától kezdődő és a 17. század végével záruló, vagyis a szokásos korszakolás szerint inkább kora újkori időszak forrásai foglalják el. Szili Sándor a szerkesztői előszóban az utóbbit azzal indokolta, bár hivatkozásokkal nem bizonyította, hogy a nemzetközi ruszisztikában általánosan elfogadott álláspont szerint az orosz „középkor” a 17. század végéig tartott. Ez esetben viszont akár két középkori forráskiadvány is készülhetett volna, a 15. század végét véve kronológiai határként. Az első kötetet biztosan megtöltötték volna a kijevi és a részfejedelmi időszak kútfői. A szerkesztőnek erre is volt válasza az előszóban: arra törekedett, hogy a magyarul publikálatlan forrásokat tegye közzé.⁶¹ Ez azonban nem bizonyult erős érveknek, mivel a korábban lefordított anyagok jó részéhez 2005-ben már csak nagy nehézségek árán lehetett hozzáférni.

Ugyancsak Az orosz történelem válogatott kútfői című sorozat keretében jelent meg 2009-ben a normannkérdéssel foglalkozó kötet.⁶² Szili Sándor szerkesztőként és a négy fordító egyikeként vállalkozott a fenti tematikához tartozó nyugat-európai, bizánci, arab, perzsa, skandináv és keleti

---

⁶⁰ SZILI SÁNDOR (szerk.): *A középkori orosz történelem forrásai*. Pannonica, Budapest, 2005.

⁶¹ SZILI SÁNDOR (szerk.): *A középkori orosz történelem forrásai*, 11.

⁶² SZILI SÁNDOR (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben*. Russica Pannonica, Budapest, 2009.

szláv források közzétételére. A célkitűzés bátorságra vallott, mivel az ún. normannisták és antinormannisták már a 18. század óta polemizálnak arról, hogy a skandinávok milyen szerepet játszottak az „óorosz állam” megszervezésében. Nem véletlenül írta a szerkesztő az alábbi, szinte vigasztaló sorokat: *„Ha az olvasót mély csalódottság öntené el, mert a [...] kötetben publikált forrásrészletek figyelmes tanulmányozása ellenére sem lát tisztábban a fölvetett kérdéseket illetően, ne tegyen magának szemrehányást!”*⁶³ Talán nem túlzás az a megállapítás, hogy a szakszerűen összeállított lábjegyzetektől és kommentároktól legalább annyit lehet profitálni, mint a források elolvasásából. Az általa szerkesztett forráskiadványban Szili Sándor új terminus technicusokat is használt. A modern normannisták és modern antinormannisták fogalompár szakmai szempontból teljességgel indokolható. Ugyanez nem mondható el az ókeletiszláv kifejezés bevezetési kísérletéről, amely csak bonyolítja a magyar nyelvű szakszövegek értelmezését. Ha az óorosz szó a világnyelveken publikáló szerzők számára elfogadható, a hazai történeti ruszisztika képviselői is nyugodtan használhatják.

2015-ben újabb forráskötet kiadására került sor, ezúttal a Szegedi Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének sorozatában. A *Poveszty vremennih let* magyar nyelvre fordítását (Régmúlt idők elbeszélése címmel) a ruszisták körében nagy tekintélynek örvendő szegedi oktató, Ferincz István végezte. A fordítás mellett a kommentárok megírása és a kísérő tanulmányok elkészítése is jelentős tudományos teljesítmény volt. A jegyzeteket, illetve kommentárokat hatan (Balogh László, Ferincz István, Font Márta, Kovács Szilvia, Polgár Szabolcs és Zimonyi István), míg az öt tanulmányt négyen írták, és az utóbbiak közül Font Márta kettőt is vállalt.

---

⁶³ SZILI SÁNDOR (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben*, 12.

A Poveszty vremennih let fordításához csatlakozó tanulmányok egyikében Font Márta ezt a kútfőt, mint történeti forrást mutatta be. A szerző már több hosszabb-rövidebb munkájában foglalkozott a kérdéssel, ezért ez az írás akár a krónikával kapcsolatos kutatásai összegzéseként is felfogható. Az első fontos megállapítása az volt, hogy a Régmúlt idők elbeszélése a keleti szláv írásbeliségnek nem az első produktuma, mivel az Osztromir-evangélium, néhány töredékes felirat és Bölcs Jaroszlav törvényei időben megelőzik a keletkezését, azonban a krónikás alkotások között megilleti az elsőség. Font Márta összefoglalta a történettudomány álláspontját a Régmúlt idők elbeszélésének három szerkesztményéről. Úgy vélekedett, hogy ma is Sahmatov és nyomában Lihacsov kutatási eredményeire alapozódnak a forrásra vonatkozó alapismeretek: három redakciót (1112/1113, 1116, 1118) és előzményként kolostori feljegyzéseket lehet kimutatni. A Régmúlt idők elbeszélése szövegének felfedezésével egyidejűleg vált ismertté Nyesztor neve, akihez az első redakció keletkezését kapcsolják, Sahmatov nyomán pedig Szilveszteré, a Vidubicsi kolostor apátjáié, aki a második redakció szövegét alkotta. Mindkettő léte a Lavrentyjev-évkönyv szövege alapján állapítható meg. Az Ipatyjev-évkönyvre alapozott harmadik – ismeretlen krónikás által írott – redakcióval kapcsolatban kételyek fogalmazódtak meg, csakúgy, mint Nyesztor szerzőségét illetően. Nyesztor nevét – mint a Barlangkolostorban élő szerzetesét – a számos kódex közül csak egy tartotta fenn. A szerző rámutat arra, hogy az újabb kutatások megerősítették mind Szilveszter szerzőségét, mind a harmadik redakció létét. Véleménye szerint az utóbbi a 12. század végén ugyancsak a Vidubicsi kolostorban készült kompiláció eredménye.⁶⁴

---

⁶⁴ Font Márta: A Poveszty vremennih let mint történeti forrás. In: BALOGH LÁSZLÓ – KOVÁCS SZILVIA (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése*. Ford.: Ferincz István. Balassi Kiadó, Budapest, 2015. 249–252, 255, 257, 272.

Terminológiával és historiográfiával kapcsolatos munkák

A szombathelyi ruszisztikai élet szervezésében is számottevő szerepet játszó⁶⁵ Ágoston Magdolna 2004-ben fogalomgyűjteményt jelentetett meg. Ennek előszavában így mutatta be a kutatók előtt tornyosuló problémákat: *„A középkori orosz történelmi források tanulmányozásához nem elegendő a magas szintű orosz nyelvtudás. A szükséges nyelvtani tudást és speciális szókincset el lehet sajátítani, ha tanulmányozzuk a középkor könyvészetének nyelvezetét, ... De azt is figyelembe kell venni, hogy számos terminus jelentése a korabeli értelméhez képest napjainkra gyökeresen megváltozott. Különösen nehéz helyzetbe kerülhet a szöveg értelmezését illetően az a magyar, akinek a tartalmi nehézségek mellett, az idegennyelvűség buktatóival is meg kell küzdenie.”*⁶⁶

A fenti akadályok átugrásának megkönnyítése érdekében a szombathelyi ruszista olyan terminológiai szótárt készített, amelyet elsősorban az Északkelet- és Északnyugat-Rusz 12–16. századi történetével foglalkozó magyar kutatók forgathatnak nagy haszonnal. A kötet első négy része az államszervezettel, a társadalommal, a gazdasággal és az életmóddal kapcsolatos fogalmak fordítását illetve magyarázatát tartalmazza, míg az ötödik a mértékegységek, a fizetőeszközök és az időszámítás középkori világában segít eligazodni. A gyűjteményben összesen 3877 terminus kapott helyet.⁶⁷

Makai János, az egrí egyetem oktatója 2018-ban historiográfiai kötettel⁶⁸ jelentkezett, amelynek címében (Klió labirintusában) nem véletlenül szerepel a történetírás műzsája. A téma (a történetírás a Kijevi és a Vlagyimir-

⁶⁵ ÁGOSTON MAGDOLNA (szerk.): *Tanulmányok Oroszország múltjából.* Szláv Történelmi és Filológiai Társaság Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ, Szombathely, 2008.

⁶⁶ ÁGOSTON MAGDOLNA: *Az orosz történelmi források terminológiája a XII-től a XVI. század közepéig.* Savaria University Press, Szombathely, 2004. 9.

⁶⁷ ÁGOSTON MAGDOLNA: *Az orosz történelmi források terminológiája a XII-től a XVI. század közepéig,* 8.

⁶⁸ MAKAI JÁNOS: *Klió labirintusában.* Líceum Kiadó, Eger, 2018.

szuzdali Ruszról) kapcsán a kutatók egy labirintust hoztak létre, abban pedig mindig nehéz eligazodni. A kiadvány első fejezete két, korszerű szemléletet tükröző munka összevetése kapcsán valamelyest túllépett a korszakhatárt jelentő 1240-es éven, alapvetően azonban a Kijevi Russzal foglalkozó történetírói nézetek közül válogatott. A második fejezet az Andrej Bogoljubszkij és öccse, Nagyfészki Vszevolod tevékenységével kapcsolatos értékeléseket foglalta össze, míg a harmadik három eseményt járt körül. A legismertebb és következményeit tekintve a legtöbb vitát kiváltó esemény kétségtávol Kijev 1169. évi bevetele volt, s az utóbbit tárgyaló rész lett egyúttal a legkomplexebb, mivel nemcsak értékeléseket ismertetett, hanem a szerzőnek a források elemzésén alapuló koncepcióját is tartalmazza.

MAKAI JÁNOS

KLÍÓ LABIRINTUSÁBAN

A történetírás a Kijevi és a Vlagyimír-suzdali Ruszról

8. kép: A *Klió labirintusában* című kötet borítója a kijevi és a vlagyimíri Aranykapuval.
Mező Anikó munkája

A historiográfiai munkák általában nem bővelkednek az illusztrációkban, ám Makai János nem követte ezt a gyakorlatot, és a Klió labirintusában című kiadványról készített recenzió szerzője elismeréssel írt a változatos szemléltetésről: „elmondható, hogy kézbe véve a kötetet, már maga a borító is feltűnést kelt. Az élénksárga szín és a két szürke épület, a kijevei és a vlagyimiri Aranykapu, felkelti a figyelmet. A könyvet végiglapozva feltűnik, hogy fényképek mellett további, a címlapon található illusztrációkhoz hasonló rajzok is helyet kaptak a kötetben. A mű végén található képjegyzékből kiderül, hogy a rajzok Mező Anikó és Molnár Roland (hallgatók) munkái. A különböző épületek és a krónikák alapján készült illusztrációk mellett történészek képei, történeti munkák borítói és néhány – Mező Anikónak és Rózsa Sándornak köszönhető – térkép kapott még helyet a kötetben. A könyv szerkesztése és vizuális megjelenítése kellemes, a képek elhelyezése esztétikus, az újszerű grafikai ábrázolások néhol egyenesen izgalmassá teszik.”⁶⁹

Annak ellenére, hogy Ágoston Magdolna terminológiai szótára és a tárgyalt két évtized forráskiadványai nagy segítséget nyújtottak a szakkifejezések tisztázásához, Makai János Klió labirintusában című kötetébe is bekerült egy fogalomgyűjtemény.⁷⁰ Ezt több tényező indokolta: egyrészt így az olvasó számára helyben, a kötetben belül lettek elérhetőek a magyarázatok, másrészt Ágoston Magdolna gyűjteménye az itt szereplő terminus technicusoknak csak egyharmadát tartalmazta, harmadrészt a régebbi és újabb irodalmakban olyan, esetenként szokatlan vagy helytelenül alkalmazott fogalmak is felbukkantak, amelyeket az adott historiográfiai kiadványban kellett definiálni, illetve kommentálni. Továbbá érdemes megemlíteni, hogy a középkori Rusz egyház- és művelődéstörténeti fogalmainak értelmezéséhez jól használható Ruzsa György budapesti

---

⁶⁹ DINNYÉS PATRIK: A történetírás a Kijevei és a Vlagyimir-szuzdali Ruszról. *Világtörténet* 4 (2021): 651.

⁷⁰ MAKAI JÁNOS: *Klió labirintusában*, 209–216.

művészettörténész kislexikona, amely a szerző ikonokról szóló könyvének csaknem a felét kitölti.⁷¹

A Régmúlt idők elbeszélésének fordítását tartalmazó kötet sem mellőzhető a terminológiai kérdések kapcsán. Ferincz István, a fordítói előszót a ruszokaja zemlja és a ruszkije knyazja (szó szerint: az orosz föld, az orosz fejedelmek) jelzős szerkezetek általa használt magyar változataival (Ruszföld, rusz fejedelmek) indította. A Szegedi Tudományegyetem filológusa azzal indokolta álláspontját, hogy a ruszkij (orosz) jelző korabeli értelme a Ruszhoz tartozó, tehát semmiképpen nem etnikumjelző a szó mai értelmében, és elismerte, hogy az eredeti szöveg szóhasználata nehézkesnek vagy szokatlannak tűnhet.⁷² A fenti terminológiai problémával egyébiránt minden magyar kutató szembesül. Eddig a szűkebb értelemben a Kijev, Csernyigov és Perejaszlavl környékét jelölő ruszokaja zemlja kifejezést gyakorta egyszerűen orosz földnek fordították, miközben minden szakmabeli tudta, hogy a jelző nem az új- vagy jelenkori orosz etnikumra vonatkozik. A Ruszföld fogalom bevezetése e tekintetben maximum alternatívát kínál, ugyanakkor új problémát is felvet. Néhány évtizeddel a Régmúlt idők elbeszélése szerkesztésének lezárulta után Kijevi Rusz területén már folyt a régiók kialakulásának folyamata. Ha a 12. század második felére és a 13. század első felére vonatkozóan is alkalmazzuk a Ruszföld kifejezést, hogyan fordítsuk pl. az egyik régiót jelölő szuzdalszokaja zemlja jelzős szerkezetet? A Szuzdalföld variáció nem tűnik magyarosabb változatnak, mint a szuzdali föld. Hasonló a helyzet a ruszkije knyazja jelzős szerkezettel is. Rusz fejedelmekként való fordítása nem tűnik praktikusabbnak az eddig gyakorta alkalmazott óorosz fejedelmek kifejezésnél. A kutatók az utóbbit sem etnikumjelzőként

---

⁷¹ RUZSA GYÖRGY: *Az ikon. Russica Pannonicana*, Budapest, 2012. 93–213.

⁷² Ferincz István: A fordító előszava. In: BALOGH LÁSZLÓ – KOVÁCS SZILVIA (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése*, 11.

használták, nem is teheték volna, hiszen a tatárjárás előtti időszakban a Rurik-dinasztia fejedelmeinek ereiben túlnyomórészt nem szláv vér csörgedezett.

Születésnap és évfordulás kiadványok

2012-ben Pécselt 600 oldalas kötet jelent meg a hazai és nemzetközi medievisztika képviselőinek körében egyaránt nagy elismerést szerzett Font Márta születésnapja előtt tisztelegve. Ennek csak a Tabula Gratulatoriája több mint 100 nevet tartalmaz. A köszöntő szerzője, Sashalmi Endre rávilágított, hogy az ünnepelt az Árpád-kori magyar történelem, a Kijevi Rusz és a „Köztes-Európának nevezett” régió korai történetének kutatója.⁷³ Sajnálatos azonban, hogy a kiadvány 39 tanulmánya közül egy sem foglalkozik a Kijevi Russzal, a középkori Rusz további századaival is mindössze egy. Bótor Tímea döntő módon a szakirodalom alapján adalékokkal szolgált az önálló orosz pravoszláv egyház megeremtéséhez. Áttekintése az alábbiakban foglalható össze: a tatár hódítás hatására 1240-től Kijev megszűnt metropolia székhely lenni, s 1441-ig az orosz egyházfők csak titulusként használták a „Kijev és egész Rusz metropolitája” címet. A metropolitai szék 1299-ben a Kljazma menti Vlagyimirba, 1325–1326-ban pedig Moszkvába került. A 15. század elején Rusz egyházi központjának Kijevbe való visszahelyezése sikertelenül zárult; a Litván Nagyfejedelemségben, továbbá a lengyel fennhatóság alá tartozó területeken, illetve Északkelet-Ruszban más-más ortodox főpap irányító szerepét ismerték el. A firenzei egyházi unió megkötését (1439) követő kilenc évben Moszkva és Konstantinápoly kapcsolatának rendezése került előtérbe. 1441-ben Izidórosz metropolita Moszkvában belebukott az egyházi unió támogatásába. Iona püspök 1448-ban a nagyfejedelem támogatásával történt metropolitává

---

⁷³ Sashalmi Endre: Köszöntő – Laudatio. In: BAGI DÁNIEL – FEDELES TAMÁS – KISS GERGELY (szerk.): „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Kronosz, Pécs, 2012. 12.

választása azt jelentette, hogy a Moszkvai Metropolia de facto önállóvá vált. A Moszkva központtal működő egyház de iure csak 1589-ben lett autokefál.⁷⁴

A 80 éves H. Tóth Imre tiszteletére 2012-ben összeállított szegedi tanulmánygyűjteménybe küldött írásában Font Márta Rusz fejedelmeinek névadási gyakorlatát történeti forrásként vizsgálta. A témaválasztás teljes mértékben indokolt volt, mivel keleti szláv krónikásoknak az a gyakorlata, miszerint a fejedelmek egy részét két név alatt szerepeltetik, esetenként megnehezíti a kutatók munkáját. A pécsi szerző a tanulmány megírása során saját korábbi munkái mellett elsősorban Oleg Rapov, illetve Anna Litvina és Fjodor Uszpenskij könyveire támaszkodott. Három táblázatot is készített: az elsőben a személyneveket előfordulásuk gyakorisága alapján tüntette fel, a másodikban eredetük szerint csoportosította, míg a harmadikban a keresztény és a pogány neveket egymástól különválasztva állított fel gyakorisági sorrendet. A Rurik-dinasztia tagjainak 10–13. századi névadási gyakorlatával kapcsolatos legfontosabb megállapításai a következők voltak: a skandináv, keleti szláv és bizánci névadási hagyományok összeolvadásának időszaka Vlagyimir Monomah (†1125) idejére esik. A korai időszakról feltételezhető, hogy a pogány név mellett mindig megjelent a keresztény is. A pogány-keresztény névadás párhuzamossága a Vlagyimir-szuzdali Nagyfejedelemségben a 13. század közepétől szűnt meg. Halicsban a pogány hagyományt az igen intenzív hatalmi törekvések tartották fenn, s ott a keresztény mentalitás kialakulása ellen hatottak a folyamatos sztyeppe-i kapcsolatok, azokat viszont a bizánci befolyás ellensúlyozhatta.⁷⁵

---

⁷⁴ Bótor Tímea: Adalékok az önálló orosz pravoszláv egyház megteremtésének történetéhez (13–15. század). In: BAGI DÁNIEL et. al. (szerk.): *„Köztes-Európa” vonzásában*, 71–80.

⁷⁵ Font Márta: A Rusz fejedelmeinek névadási gyakorlata mint történeti forrás. In: KOC SIS MIHÁLY – MAJOR HENRIETTA (szerk.): *Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére*. Szeged,

9. kép: Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása 1174-ben.
Molnár Roland rajza a Radziwill-évkönyv miniatúrája alapján

Egerben 2017-ben a 70 éves Gebei Sándor kapott születésnapra két kötetet, amelyben két tanulmány is foglalkozott a középkori Russzal. Makai János egyrészt az Andrej Bogoljubszkij fejedelem 1174. évi meggyilkolása után tartott vlagyimiri gyűlésről szóló nézeteket vetette össze, másrészt figyelmet fordított az eseménnyel kapcsolatban az évkönyvekben szereplő „ot mala (i) do velika” („a kicsitől a nagyig”) kifejezésre. Végül az alábbi megállapításokat tette: az 1174. évi vlagyimiri fejedelemválasztó gyűlést a 19. századi történétírók és az Igor Frojanov-féle irányvonal képviselői vecsének tartották, de ezt az elképzelést Lev Cserepnin sem vetette el. Ugyanakkor Vlagyimir Pasuto rendi tanácskozásról, Klaus Zernack pedig egyfajta országos gyűlésről írt. A résztvevők kérdésében sem születtek azonos vélemények. Egyes kutatók a forrás által sugallt értelmezést adták: a városok képviselői és a druzsina tagjai döntöttek. Mások vagy a városiak, vagy a bojárok

---

2012. 107–117. A hivatkozott orosz nyelvű munkák: RAPOV, O. M.: *Knyazszkije vlagyenyija na Ruszi v X - pervoj polovinye XIII v.* Moszkva, 1977.; USZPENSZKIJ, F. B.: *Szkangyinavi, varjagi, Rusz. Isztoriko-filologicseskije ocserki.* Moszkva, 2002.; LITVINA, A. F. – USZPENSZKIJ, F. B.: *Vibor imenyi u russzkih knyazej v X – XVI vv.* *Gyinasztyicseszaja isztorija szkvoz prizmu antroponymiki.* Moszkva, 2006.

szerepét emelték ki. A történészek az „ot mala (i) do velika” kifejezést is többféleképpen értelmezték. Még abban sem alakult ki konszenzus, hogy az a források szövegében a városi lakosságra vagy a druzsinára vonatkozik.⁷⁶

Gebei Sándor több mint 600 oldalas születésnapj kötetében Font Márta A „halicsi” Danyiil és a Magyar Királyság címmel kapcsolattörténeti írást publikált. Az volt a kiindulópontja, hogy Danyiil Romanovicsot (1201–1264), Rusz délnyugati részének fejedelmét és Halics királyát a szakirodalom sokszor illeti a halicsi jelzővel annak ellenére, hogy sem a halicsi területet, sem Halics várát nem birtokolta folyamatosan, és fejedelemségének székhelyeként több más település (vár) is szerepet játszott. A tanulmány elején kérdéseket vetett fel, ám mire ezeket (a Rurik-dinasztia tagjainak az uralomhoz való jogát és a fejedelmi jövedelmeket) tisztázta, már csak a szerkesztők által szűkre szabott terjedelem fele állt rendelkezésére. A következő részegységben áttekintette a címben szereplő témát, majd megvonta a Danyiilra és Halicsra gyakorolt magyar hatás mérlegét. Az utóbbiban elég gyakori a feltételes mód: ha nem is tudjuk pontosan kiszámolni, de bizonyos, hogy Danyiil nem kevés időt töltött Magyarországon. Itt telt gyermekkorának jelentős része, és később számos alkalommal tett látogatást, néha kényszerből, ide menekülve, néha segítséget kérve vagy adva, néha tárgyalásokat folytatni. Kétségtelen, hogy rendelkezett saját tapasztalatokkal például a királyi udvarról, az ország működéséről. A magyar körülmények hatásával számolni kell Danyiil 1253. évi koronázása esetében, a királyi címe pedig hozzájárulhatott a nevéhez tapadó halicsi jelző elterjedéséhez. Valószínűleg a személyes tapasztalat következménye is volt, hogy a fejedelem elfogadta a pápa által felkínált koronát a vlagyimir-

---

⁷⁶ Makai János: A történetírás az 1174-es vlagyimiri gyűlésről. In: KRISTÓF ILONA – BORBÉLY ZOLTÁN (szerk.): *Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*. Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XLIV. Sectio Historiae. Eger, 2017. 265.

szuzdali fejedelemmel, Alekszandr Nyevszkijjel ellentétben. Végző soron a korona elfogadását és a koronázás előkészítését szolgáló levélváltás során alakult ki az egyházi unió elfogadására való hajlandóság is, amelyhez szintén hozzájárulhattak a magyarországi tapasztalatok. Fellelhető annak nyoma, hogy a magyarországi építészet hatást fejtett ki halicsi területen, amelyre a halicsi Mindenható (Pantheleimon)-templom két portálja utal, mivel ezek a gyulafehérvári székesegyház egyik portálbélletével mutatnak párhuzamot. Viszont az egész Ruszra jellemző instabilitás miatt a magyar területi szerveződés, a jogi normák vagy a kormányzati módszerek nem lehettek hatással Halicsra.⁷⁷

2018-ban Pécssett ismét olyan születésnapj kötet jelent meg, amely a középkori Rusz magyar historiográfiája szempontjából jelentőséggel bír. Az előszóban a kiadvány szerkesztői, a széles körben nagy népszerűségnek örvendő Bebesi György egykori tanítványai az ünnepelt változatos életútjának legfontosabb részeként az egyetemi oktatás és tehetséggondozás terén nyújtott kiemelkedő teljesítményét jelölték meg.⁷⁸ Az említett rész záró bekezdéséből szó szerint is érdemes idézni: *„Bízunk benne, hogy ez a meglehetősen terjedelmesre és sokszínűre sikeredett kötet jól jelzi, hogy mennyien szeretik és tisztelik a »pécsi ruszisztika szolgáltóját«, a 60 éves Bebesi Györgyöt...”*⁷⁹

A kötetben három írás is foglalkozik a középkori Rusz történetével. Font Márta az „eltűnt” halicsi történetírás nyomait kutatta, s elképzeléseit fentebb már ismertettük. Makai János a novgorodiak és a szuzdaliak 1170. évi harcát vizsgálta az évkönyvi források alapján. Az utóbbiakat két részre bontotta: Novgorod-pártiakra és Novgorod-

---

⁷⁷ Font Márta: A „halicsi” Danyii és a Magyar Királyság. In: KRISTÓF ILONA – BORBÉLY ZOLTÁN (szerk.): *Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*, 267–283.

⁷⁸ Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila: Előszó. In: BENE KRISZTIÁN et al. (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában*, 10.

⁷⁹ Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila: Előszó. In: BENE KRISZTIÁN et al. (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában*, 11.

ellenesekre, továbbá jelezte, hogy a Nyikon-évkönyv híradása az előbbieknél egy átdolgozott változata. A szerző nemcsak ismertette, hanem kommentálta is a három verziót alkotó kútfőket. Az szintén felkeltette az érdeklődését, hogy hogyan látták a krónikások az Istenzülőnek az eseményekben játszott szerepét. Megállapította, hogy a 16. században összeállított Nyikon-évkönyvben már megtalálható a híres csoda ismertetése, de a fennmaradt történeti források közül a 15. századi Rogozsszkij-évkönyv a legrégebb, amelyben az Istenanya a Jel-ikon csodájáról szóló elbeszélés olvasható. Makai János véleménye szerint mivel a történet több irodalmi változatban hagyományozódott az utókorra, s ezek több ponton kiegészítik az évkönyvi híradásokat, az elemzésük nem mellőzhető, de arra az írás keretei között nem kerülhetett sor.⁸⁰ A fenti narratív források összehasonlítása tehát még a szerzőre vár, az Istenanya a Jel-ikonokon szereplő részletek összevetése pedig újabb tanulságokkal szolgálhat.

10. kép: A vlagyimir-suzdali támadók Novgorodot ostromolják
1170-ben.

Molnár Roland rajza a Radziwill-évkönyv alapján

---

⁸⁰ Makai János: A novgorodiak és a suzdaliak 1170. évi harca az évkönyvi forrásokban. In: BENE KRISZTIÁN et al. (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában*, 303–311.

A Bebesi György tiszteletére készült, formai szempontból is reprezentatív kötet harmadik olyan írása, amely a középkori Russzal foglalkozik, Bótor Tímea munkája. A szerző adalékokkal szolgált a Moszkvai Nagyfejedelemség történetéhez, konkrétan a dinasztikus harc okait vette górcső alá három nagyfejedelem végrendeleteinek tükrében. A tanulmány főbb gondolatai az alábbiak: a híres Dmitrij Donszkoj a második végrendeletében (1389) atyai örökségként rangidős fiára (Vaszilijre) hagyta a Vlagyimiri Nagyfejedelemséget. I. Vaszilij mindhárom testamentumában az aktuális helyzet szerinti legidősebb fiú számára szándékozott biztosítani a nagyfejedelmi hatalmat. Az első oklevélben (1407) még csak a trón átadásának lehetőségéről nyilatkozott. A második végrendelet (1422–1423) szövege hasonlóképpen megtartotta a nagyfejedelmi szék öröklésének reményét az akkori egyetlen fiú (Vaszilij) részére. A harmadik testamentumban (1424–1425) egyértelművé vált, hogy a Vlagyimiri Nagyfejedelemség Vaszilij nevű fiára fog szállni. A kiskorú II. Vaszilij apja halálakor (1425) még csak tízéves volt, helyette anyja és Fotyij metropolita kormányzott. Nagyfejedelemségének jó részét a dinasztikus harc töltötte ki. A rokonsággal való konfliktus 1428-ban is csak egy rövid időre csitult el, amikor a moszkvai udvar az apa második és harmadik végrendelete alapján segítséget kapott Vitovt (Vitautas) litván nagyfejedelemtől. II. Vaszilij a halála előtt (1462) keletkezett testamentumában legidősebb fiára, Ivánra hagyta a nagyfejedelmi címet. Ezt megelőzően, 1448-ban a későbbi III. Ivánt nagyfejedelemmé és társuralkodóvá kiáltották ki. Mivel ez a tatár kán beleegyezése nélkül történt, egyértelműen bizonyosodott, hogy az öröklés kérdésében ezentúl már nem kell egy külső hatalom urának jóváhagyását kérni.⁸¹

---

⁸¹ Bótor Tímea: Adalékok a Moszkvai Nagyfejedelemség történetéhez. A dinasztikus harc okai a nagyfejedelmi végrendeletek tükrében. In: BENE KRISZTIÁN et al. (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában*, 312–319.

Ugyancsak 2018-ban jelent meg a 70 éves Krausz Tamást köszöntő kiadvány. Az ünnepelt kutatási témáinak ismeretében talán meglepő, hogy ebben is található egy, a középkori Russzal kapcsolatos tanulmány. Az ok egyszerű: amikor Makai János is szerette volna megtisztelni Krausz Tamást, elfogadta a kötet egyik szerkesztőjének rendkívül praktikus tanácsát, amely arra biztatta, hogy válasszon 20. századi historiográfiai témát. A tisztelgő kötetben végül arra a kérdésre kereste a választ, hogyan reagáltak a nyugati történészek az 1169. év kijevei eseményeire, ugyanis 1169 márciusában egy koalíció, amelyet Andrej Bogoljubszkij vlagyimir-szuzdali fejedelem szervezett, elfoglalta Rusz régi központját, és bekövetkezett a Kelet-európai-síkság 12. századi történetének egyik leghíresebb/leghírhedtebb eseménye. Mint az kiderült, a 20. századi történészeket a következmények legalább annyira érdekelték, mint a város bevételét követő fosztogatásról és gyűjtogatásról fennmaradt adatok.⁸²

A szerző vizsgálódásának eredményeit így fogalmazta meg: a 20. századi nyugati történetírás képviselőinek a tárgyalt kérdésről alkotott véleményét nem könnyű összegezni. Kijev kifosztását természetesen egyikük sem helyeselte, s Mihail Heller ítélte el leginkább. Heller szerint később Batu mongoljai is kisebb pusztítást vittek véghez, mint Andrej katonái 1169-ben. A következményeket illetően a kutatók sokféle, esetenként egymásnak teljesen ellentmondó nézetet fogalmaztak meg. Nicholas Riasanovsky és Francis Dvornik Kijev hanyatlásáról, Günther Stökl a haláltusájáról, Werner Philipp pedig egyenesen a kijevei állam végéről írt a tragikus események kapcsán. George Vernadsky szerint az 1169-es események miatt szűnt meg a Dnyeper-parti város politikai vezető szerepe. Janet Martin arra az

---

⁸² Makai János: A 20. századi történettudomány Kijev 1169. évi tragédiájáról. In: JUHÁSZ JÓZSEF – SZVÁK GYULA (szerk.): *Tertium datur. Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára*. Ruzsisztikai Könyvek XLIV. Russica Pannonica, Budapest, 2018. 381.

álláspontra helyezkedett, hogy Kijev továbbra is az állam központja maradt, míg Heller új fővárost nevezett meg. Thomas Noonan azt hangsúlyozta, hogy Kijev gazdasági helyzete 1169 után sem változott meg.⁸³

11. kép: A győztesek foglyokat ejtenek Kijevben 1169-ben.
Molnár Roland rajza a Radziwill-évkönyv miniatúrája alapján

2015-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ruszisztikai Központja fennállásának 20., szellemi elődje, a Magyar Ruszisztikai Intézet pedig 25. évfordulójához érkezett, s erre emlékeztetve egy kiadvány jelent meg. A kötet a „témák kavalkádját, a megközelítések sokaságát, a vélemények pluralizmusát, a kutatás korlátlan szabadságát demonstrálja.”⁸⁴ A Közép- és kora újkori történeti tanulmányok című fejezetben Szili Sándor és Gyóni Gábor írása is olvasható. Szili Sándor a kagán szó előfordulását vizsgálta a 11. századi kijevi uralkodók címhasználatában. Véleménye szerint a kérdést problémának tekintő kutatók

⁸³ Makai János: A 20. századi történettudomány Kijev 1169. évi tragédiájáról. In: JUHÁSZ JÓZSEF – SZVÁK GYULA (szerk.): *Tertium datur. Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára*, 390.

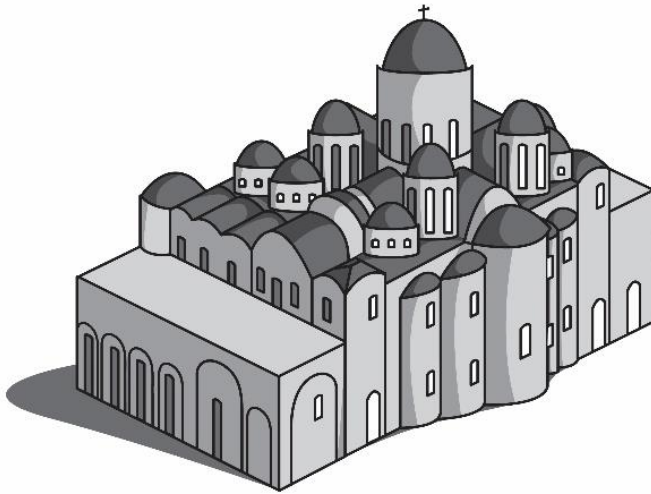
⁸⁴ Szvák Gyula: A jubileumi kötet elé. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk*, 10.

egy része a fejedelem (knyaz) címet tartja a Kijevi Rusz trónján ülő uralkodók valódi titulusanak arra hivatkozva, hogy ez volt a szláv népek vezetőinek önelnevezése; míg a kutatók másik része a török eredetű kagán (kánok kánja) kifejezés használata mellett érvel a Kijevi Rusz korai periódusa kapcsán. Szili Sándor megállapította, hogy a magyar történészek közül Font Márta és Makai János foglalkozott a fejedelmi hatalom különféle aspektusainak bemutatásával, de ők a tanulmányban felvetett kérdést nem tárgyalták. A szerző ismertette a szakirodalomban szereplő négy álláspontot a kagán titulus használatával kapcsolatban, majd jelezte, elemzésének az a célja, hogy a szakirodalomban eddig nem tárgyalt, új érvek kiaknázásával bővítse a fejedelmi hatalom korabeli természetéről alkotott elképzeléseket. Szili Sándor a kutatásba a szakirodalom mellett (saját fordításában) a Régmúlt idők elbeszélését, Szvjatoszlav fejedelem 1073. évi gyűjteményét, sőt a kijevi Szent Szófia-székesegyház északi külső galériájának egy graffitóját is bevonta, s végül Vlagyimir Petruhin véleményéhez csatlakozott, amely szerint Szent Vlagyimir és Bölcs Jaroszlav dominanciájukat azzal fejezték ki, hogy a kagán címmel formálisan is fölébe helyezték magukat a többi keleti szláv fejedelemnek és a Ruszt alkotó valamennyi népnek. A szerző ezt azzal egészítette ki, hogy az említett fejedelmek utódai közül csak Szvjatoszlavnak (1073–1076) sikerült rövid időre restaurálni az egyeduralmat s vele együtt a kagán cím használatát.⁸⁵

---

⁸⁵ Szili Sándor: A ruszok kagánja. A kagán szó előfordulásának kérdéséhez a 11. századi kijevi uralkodók címhasználatában. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk*, 71–90. Két rövid megjegyzés a tanulmányhoz. Egyrészt a kijevi fejedelmekkel kapcsolatban nem árt óvatosan használni az uralkodó, az egyeduralom stb. kifejezéseket. Másrészt a korszak magyar kutatóinak sokoldalú érdeklődését mutatja, hogy a tárgyalt időszakban olyan tanulmány is született, amely más írásos emlékek mellett Szvjatoszlav 1073. évi gyűjteményével szintén foglalkozott: Makai János: A Kijevi Rusz eredeti kódexei. In: MAKAI JÁNOS (szerk.): *Acta Academiae*

12. kép: A Bölcs Jaroszlav által építtetett kijevi Szent Szófia-székesegyház. Mező Anikó rajza

A Ruzsisztikai Központ jubileumi kötetében Gyóni Gábor Bölcs Jaroszlav unokájáról, Oleg Szvjatoszlavicsról (†1115) jelentetett meg tanulmányt. Az írás főszereplője a fennmaradt évkönyvi adatok alapján nyughatatlan, békétlen óorosz fejedelem volt. A szerző szerint Oleg előszeretettel működött együtt a polovecekkal (az elfogadottabb szóhasználat szerint: a kunokkal), valamint szemben állt Kijevvel, s utódai (a csernyigovi Olgovicsok) az ő politikai irányvonalát folytatták. Az Olgovicsok összejártsága a polovecekkal nem alkalmi, hanem szisztematikus jellegű és Rusz-szerte közismert volt, időnként mégis megdöbbenést okozott.⁸⁶ Gyóni Gábor arra hívta fel a figyelmet, hogy a

Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXV. Sectio Historiae. EKF Líceum Kiadó, Eger. 2008. 43–47, 49–50.

⁸⁶ Gyóni Gábor: Oleg Szvjatoszlavics: törésvonalak és értékválasztások. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruzsisztikánk*, 100, 103.

12. században az északkeleti fejedelmek (Jurij Dolgorukij, Andrej Bogoljubzkij) is intenzíven együttműködtek a polovecekkel, és Kijev-ellenes, valamint részben a polovecekre támaszkodó politikájuk Oleg „politikai örökségét” idézte.⁸⁷ A budapesti kutató végső értékelése szerint Oleg tevékenysége – bár ő maga az esetek többségében vereséget szenvedett – jelentős hatást gyakorolt Rusz későbbi történetére.⁸⁸

13. kép: Jurij Dolgorukij szuzdali és kijevi fejedelem portréja.
Első felesége kun nő volt. Molnár Roland rajza egy 1947-es érme
alapján

---

⁸⁷ Gyóni Gábor: Oleg Szvjatoszlavics: törésvonalak és értékválasztások.
In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk*, 101–102.

⁸⁸ Gyóni Gábor: Oleg Szvjatoszlavics: törésvonalak és értékválasztások.
In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk*, 103.

A budapesti és pécsi ruszisztikai centrumok szerepe

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ruszisztikai Központja, ha elődje, a Ruszisztikai Intézet működését (1990–1995) is figyelembe vesszük, több mint három évtizedes múltra tekinthet vissza. A központ több mint negyedszázada indította útjára a Ruszisztikai Könyvek címet viselő sorozatot, amely 2020-ban már a 48. (XLVIII.) kiadványnál tartott. A medievisztika szempontjából is fontos darabjait alkotják a tudományos rendezvényeken elhangzott előadások írásos nyomai. Mivel egy előadásra való hivatkozás nem teljesen megbízható, a publikált változat egyértelműsíti az előadó/szerző álláspontját. A sorozat konferencia-köteteinek további előnye a gyors megjelenés. A Ruszisztikai Könyvek közé nemcsak konferencia-kötetek, hanem más jellegű munkák is tartoznak. A fenti írások közül a sorozatban jelent meg Bótor Tímea és Gyóni Gábor könyve,⁸⁹ a tizenkét legnagyobb(nak választott) orosz személyiséget bemutató kiadvány orosz nyelvű változata,⁹⁰ A mi Ruszisztikánk címet viselő ünnepi kiadvány,⁹¹ Krausz Tamás születésnap-i kötete,⁹² továbbá az orosz hősookról és antihősookról készített tanulmánygyűjtemény.⁹³

A központ 2005-ben indította el Az orosz történelem válogatott kútfői című sorozatot. Ennek első kötete a Ruszisztikai Központ munkatársa, Szili Sándor szerkesztésében a középkori orosz történelem forrásaiból adott ízelítőt.⁹⁴ Ugyancsak Az orosz történelem válogatott kútfői című sorozat keretében jelent meg a

---

⁸⁹ BÓTOR TÍMEA: *A tatár függéstől az önálló uralkodóig.*; GYÓNI GÁBOR: *A középkori Novgorod politikatörténete.*

⁹⁰ SZVÁK, GYULA (red.): *Dvenadcaty imjon Rosszii.* In: *Knyigi po ruszisztzyike XXXV/Ruszisztikai Könyvek XXXV.* Russica Pannonicana, Budapest, 2012.

⁹¹ SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk.*

⁹² JUHÁSZ JÓZSEF – SZVÁK GYULA (szerk.): *Tertium datur.*

⁹³ SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök.*

⁹⁴ SZILI SÁNDOR (szerk.): *A középkori orosz történelem forrásai.*

normannkérdéssel foglalkozó két kötet közül az első.⁹⁵ (A második a tervek szerint a történeti koncepciók keletkezésének historiográfiai vonulatát fogja bemutatni, de több információ egyelőre nincs róla.)

A budapesti ruszisztikai centrum és általában a magyar ruszisták egyik legfontosabb kommunikációs színtere a már több évtizede működő Magyar–Orosz Történetész Vegyesbizottság Magyar Tagozata. Ennek 2000. évi konferenciája Gebei Sándor kezdeményezésére és irányításával Egerben került megszervezésre. A magyar tagozat munkája új lendületet vett, amikor 2006-ban, újjászervezését követően Szvák Gyula került az élére. A vezetésben a középkori Rusz kutatóit Font Márta alelnök képviseli. A magyar tagozat rendszeresen ülésezett/ülésezik az ELTE Ruszisztikai Központjában, 2006-tól Történeti Ruszisztikai Tanszékén, és a finanszírozási gondok ellenére komoly szakmai szervezetként funkcionál. Az összejövetelein nemcsak információcsere zajlik, hanem előadásokra és szakmai vitákra is lehetőség nyílik. Az alábbiakban azoknak a vegyesbizottsági üléseknek a bemutatása következik, amelyek részben vagy teljesen a középkori Rusz történetével foglalkoztak.

2007-ben Klima László, a finnugor népek középkori történetének szakértője tartott előadást, amelyben a fenti etnikai csoportokkal kapcsolatos óoroszló évkönyvi adatok ismertetése mellett régészeti emlékeket mutatott be. 2013-ban az ELTE Történeti Ruszisztikai Tanszékének munkatársa, Gyóni Gábor még az alkotás fázisában levő munkájának véleményezésére került sor. Az írás a szerző egyik kutatási irányához kapcsolódva Novgorodnak a történetírásban és a közgondolkodásban való értékelését, megjelenését igyekezett bemutatni. 2015-ben a Balassi Kiadó megjelentette a *Poveszty vremennih let, a Kijevi Rusz*

---

⁹⁵ SZILI SÁNDOR (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források.*

első krónikája magyar fordítását,⁹⁶ ezért 2016-ban a vegyesbizottság magyar tagozatának ülésére meghívást kapott Ferincz István. A Szegedi Tudományegyetem oktatója sok érdekes részletet mondott el a fordítással kapcsolatban. Az ülésen Font Márta, a jegyzetek egy részének készítője, egyúttal a Poveszty vremennih let magyar nyelvű változatához kapcsolt öt tanulmányból kettőnek a szerzője is értékes kiegészítő információkkal szolgált.

Az elmúlt évtizedekben az ország minden nagy állami egyetemén folyt történeti ruszisztikai témájú kutatás, és a fővárosi centrum mellett a vidéki felsőoktatási központok (Pécs, Szeged, Debrecen, Eger, Szombathely, Nyíregyháza, Békéscsaba) is tudtak/tudnak eredményeket felmutatni. A vidéki centrumok kutatóinak tevékenysége nagymértékben kötődik a budapestihez. Szvák Gyula jogosan írta ezzel kapcsolatban: a „*Ruszisztikai Központ elmondhatja magáról, hogy előadóként vagy külső tagként még számos ruszista tartozik szellemi vonzáskörzetébe.*”⁹⁷ A budapesti ruszisztikai centrum aktuális információkkal látja el a hazai szakembereket, szereplési és publikációs lehetőségeket, valamint könyvtárhasználati lehetőségeket biztosít számukra.

Egy 2021-ben tartott rendezvényen Szvák Gyula a budapesti és a pécsi történeti ruszisztikai műhelyek működését az orosz történetírás két nagy iskolájához, a moszkvaihoz és a szentpétervárihoz hasonlította.⁹⁸ A 2000 és 2020 közötti időszakban a budapesti centrum mellett valóban a pécsi játszott vezető szerepet a hazai ruszisztikában. A Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézetének egységei közül e

---

⁹⁶ BALOGH LÁSZLÓ – KOVÁCS SZILVIA (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése.*

⁹⁷ SZVÁK GYULA: Az 'oroszságismeret' budapesti iskolája. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk*, 31.

⁹⁸ BÁRDONICSEK DOMINIKA: Fejezetek az orosz, szovjet történelemről. *Pontes* 5 (2022). 291.

tekintetben a Középkori és Koraújkori Történeti, valamint az Újkortörténeti Tanszéket, a kutatók közül pedig Font Mártát, Sashalmi Endrét és Bebesi Györgyöt kell feltétlenül kiemelni. Konkrétan a középkori Rusz históriájának tanulmányozása kapcsán meghatározó szerepet játszott/játszik egyrészt a 2001-ben Font Márta vezetésével létrehozott és az ő irányításával működő Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, másrészt a szintén általa vezetett, A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak 600–1700 címet viselő középkor- és kora újkori (a pécsiek írásmódja szerint: koraújkori) doktori program.

2004-ben Bebesi György megalapította a Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoportot (a MOSZT-ot), melynek sorozatai közül a MOSZT Könyvek címet viselő 2020-ban már a 18. kiadványnál tartott. Az utóbbi kutatócsoport említését az indokolja, hogy fontosnak ítélte a korábban már publikált, illetve az új ruszisztikai témájú recenziók egy csokorba gyűjtését, és kiadását. Így jelenhetett meg 2017-ben a MOSZT Könyvek sorában tizedikként a *De disciplina „Rusistica”* I. című kötet, amelyben hét, részben vagy teljesen a középkori Rusz történetét tárgyaló kiadvány ismertetése-kritikája is helyet kapott.⁹⁹

---

⁹⁹ CSURGAI ZOLTÁN – HUSZÁR MIHÁLY (szerk.): *De disciplina „Rusistica” I. Magyar ruszisták a hazai történeti ruszisztikáról.* MOSZT Könyvek 10. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2017. 25–29, 99–109, 137–141, 143–163, 235–242, 321–325, 359–363.

GYÓNI GÁBOR

MOSZKÓVIA A MAGYAR HISTORIOGRÁFIÁBAN

A mai értelemben vett Oroszországról a 15. század vége, 16. század eleje óta beszélhetünk, amikor is befejezetté vált „az orosz földek összegyűjtése”, vagyis Moszkva fősége alatti egyesítése. Akkortól kezdve vált általánossá a moszkvai államigazgatásban az Oroszország (Россия/Русия) szó használata az állam megnevezésére – bár a régiesebb Rusz’ (Русь) terminus kiszorulása a szóhasználatból egészen a 16. század végéig eltartott.¹ A Moszkóvia kifejezést az európai országokban használták az orosz állam megnevezéseként a 16–18. században. A Moszkvai állam (Московское государство) terminus ugyan használatos volt a belső orosz államigazgatásban is, de gyakran nem Oroszország egész területét értették alatta.² A tudományos irodalomban a korai Oroszország többféle megnevezésével találkozhatunk: Moszkvai Rusz (V. O. Kljucsevszkij); „nagyorosz állam” (A. Je. Presznyakov, V. O. Kljucsevszkij); „orosz központosított állam” (V. V. Mavrogyin, L. V. Cserepnyin); Moszkvai cárság (A. A. Gorszkij – 1547-től számítva); Moszkvai állam vagy egyszerűen csak Oroszország (M. V. Tyihomirov, A. A. Zimin, R. G. Szkrinnyikov).³ Jelen esetben Moszkóvia alatt az orosz történelem 1462-től 1682-ig tartó periódusát értjük.

---

¹ *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV – XVI вв.* Москва - Ленинград, Издательство Академии Наук СССР, 1950. 364–372.; ТИХОМИРОВ, М. Н.: *Россия в XVI столетии.* Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1962. 27.; СКРЫННИКОВ, РУСЛАН Г.: *Василий III. Иван Грозный* Москва, Аст. 9.

² ТИХОМИРОВ, М. Н.: *Россия в XVI столетии.* Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1962.

³ V. O. Kljucsevszkij véleménye szerint 1613-tól az orosz állam történetének új korszaka kezdődik, aminek során Ukrajna („Kisoroszország”), Belorusszia és Novorosszija is Oroszország részei lesznek. КЛЮЧЕВСКИЙ, ВАСИЛИЙ О.: *Сочинения в девяти томах Т. II. Курс русской истории часть II.* «Мысль», Москва, 1988. 99.; КЛЮЧЕВСКИЙ, ВАСИЛИЙ О.: *Сочинения в девяти томах Т. III. Курс русской истории часть III.* «Мысль»,

Rövid áttekintés a magyar történetírás Moszkóvia-képéről 2000-ig

A távoli „Moszkóvia” kutatása soha nem tartozott a magyar történetírás kiemelt célterületei közé. Éppen ezért a professzionális történetírás hajnalán az e témában felbukkant kis számú írások mára klasszikusnak számítanak, mint például Géresi Kálmán orosz források alapján elkészített tanulmánya az I. Mátyás és III. Iván közti diplomáciai kapcsolatokról. Ezen diplomáciai kapcsolatok ténye már korábban is ismert volt a magyar kutatók előtt, hála Ny. M. Karamzin műveinek⁴, de mégis jellemző, hogy évtizedekig kellett várni, hogy a magyar közönség részletesebben is megismerhesse az erről szóló moszkvai külpolitikai iratokat (Géresi is nagy büszkeséggel említi, hogy a magyar kutatók közül eddig őelőtte senki nem használta e dokumentumokat).

Oroszország és az orosz történelem az első világháború után sem vált prioritássá a magyar kutatásban. A Magyar Történelmi Társulat elnöke, Klebelsberg Kunó 1920. május 14-én tartott programbeszédében a külföldi kutatási helyszínek közül Bécs és Konstantinápoly levéltárait nevezte meg prioritásként, ahol a magyar kutatók a legtöbb új felfedezést tehetik. Klebelsberg kifejezte reményét, hogy az új, függetlenné vált Magyarországon a

---

Москва, 1988. 6.; ПРЭСНЯКОВ, АЛЕКСАНДР Е: *Образование великорусского государства*. Петроград, 1918.; ГОРСКИЙ, АНТОН А.: *Русь от славянского Расселения до Московского царства*. Языки славянской культуры, Москва, 2004.; МАВРОДИН, ВЛАДИМИР В.: *Образование единого русского государства*. Ленинград, Издательство Ленинградского государственного университета. 1951.; СКРЫННИКОВ, РУСЛАН Г.: *Василий III. Иван Грозный*. Москва, Аст.; ЗИМИН, А. А.: *Витязь на распутье. Феодалная война в России XV в.* Москва, «Мысль», 1991.; ТИХОМИРОВ, М. Н.: *Россия в XVI столетии*. Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1962.

⁴ GÉRESI KÁLMÁN: Hunyadi Mátyás magyar király diplomáciai összeköttetései III. Iván Vasiljevics orosz cárral. *Századok* (1879): 239–249.; *Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными*. Санкт-Петербург, 1851. Т. I.

történettudománynak is új korszaka kezdődik, átértékelésre kerül a magyar történelem egésze. Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy az új történetírásnak patriotának kell lennie és az emlékezetpolitika alakításában is szerep vár rá.⁵ Igaz, 1928-as beszédében, ami szintén a Magyar Történelmi Társulat közönsége előtt hangzott el, már óvott az esetleges történelemhamisítástól, és attól, hogy a tudományosság rovására tegyenek engedményeket az emlékezetpolitikának. Ez a beszéd azért is érdekes számunkra, mert ebben Klebelsberg említette Oroszországot, amely szerinte a kommunista kísérlet következtében összeomlott.⁶

Az, hogy a magyar történettudományban nem kellő figyelem összpontosult Oroszországra, és általában véve a kelet-európai történelemre, már a két világháború között feltűnt.⁷ Végül 1935-ben a Budapesti Egyetemen (a mai ELTE jogelődje) megalakításra került Lukinich Imre vezetésével a Kelet-Európai Történelmi Intézet, saját folyóirattal *Archivum Europae Centro-Orientalis* néven. Bár ebben a periodikában, nyilván nem függetlenül a főszerkesztő Lukinich tudományos érdeklődésétől és a korabeli magyar közvélemény preferenciáitól, végül is az erdélyi tematika kapott kiemelt, hangsúlyos szerepet.⁸

Az 1930-as évek második felétől, 1940-es évek elejétől megnőtt az érdeklődés Oroszország iránt Magyarországon. Az 1940-es évek elején jelent meg a szélsőjobboldali magyar politikus és publicista, Rátz Kálmán Oroszország-története.

---

⁵ KLEBELSBERG KUNÓ: Elnöki megnyitó beszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1920. évi május hó 14-én tartott közgyűlésén. *Századok* (1919-1920): 321-340.

⁶ KLEBELSBERG KUNÓ: Elnöki megnyitó beszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1928. május 10-én tartott évi rendes közgyűlésén. *Századok* (1927-1928): 593-603.

⁷ BEREND T. IVÁN: Magyarország helye Európában. In: *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon I.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 8-38., 16.

⁸ *Archivum Europae Centro-Orientalis*.

<https://epa.oszk.hu/02600/02625/00001/pdf/>

Annak ellenére, hogy a könyv rendelkezik bizonyos érdemekkel (például nem ruszofób), mégis, ez a munka nem egy professzionális történész alkotása.⁹ Azt, hogy 1945 előtt mennyire nem alakult ki a professzionális Oroszország-kutatás Magyarországon, jól mutatja, hogy a kor egyik vezető, és tényleg kiváló magyar történésze, Hajnal István tanulmánya az orosz társadalmi fejlődésről (1942) sok tekintetben üresen kongó szavakból áll, melyeket a szerző „pszichológiai argumentumként” kívánt beállítani.¹⁰ A vezető magyar ruszista történész, Szvák Gyula 2005-ben így fogalmazott, a magyar ruszisztika történetét összegző tanulmányában: „A mi szorosan vett szakmánkra az érvényes, hogy nincsenek igazából vett hagyományai Magyarországon. Gyakorlatilag a huszadik század negyvenes éveikig történettudományukban a hazai történelem kutatása számított csak legitim területnek, és dominanciáját a legutóbbi időkig megőrizte.”¹¹

A második világháború után, annak következtében Magyarországon elitváltás következett be, a történettudományban is. 1949-ben a Magyar Történelmi Társulat új elnöke, Andics Erzsébet – aki az 1920-as évektől kezdve mintegy húsz évig élt a Szovjetunióban – éles kritikával illette a régi, „feudális és klerikális” magyar történetírást. Andics kritikájában fontos elem volt, hogy a korábbi magyar narratívák, miközben felmagasztalták a „magyar glóbuszt”, nem fordítottak kellő figyelmet az általános európai fejlődési tendenciákra. Andics kritikája jogos volt abban az értelemben, hogy az orosz és szovjet állam történetére valóban nem fordult elégséges figyelem. Andics Szekfű Gyulát idézte egyetértőleg: „Mikor végre észrevettük,

⁹ СВАК, ДЮЛА: „Нилапист в Москве” *На службе у Клио и у власть предержащих (Этюды по руссведению)*. Russica Pannonica. 152–155., 152.

¹⁰ HAJNAL ISTVÁN: A kis nemzetek történetírásának munkaközösségéről. In: *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon I.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 624–632. Eredetileg: *Századok* (1942).

¹¹ SZVÁK GYULA: A rendszerváltó évtized magyar történeti ruszisztikája. *Világtörténet* (2005 tavasz-nyár): 104–111., 105.

hogy Szovjet-Oroszország is a világon van, már késő volt." A Magyar Történelmi Társulat elnöke prioritásnak nevezte az orosz történelem kutatását, és tulajdonképpen jogosan állapította meg, hogy szűzföldre téved az, aki Magyarországon az orosz és szovjet történelem kutatásába kezd.¹²

1953-ban az ELTE-n megalakult a Szovjetunió története tanszék (szovjet irányítással), 1957-ben pedig a Kelet-Európa története tanszék (Perényi József vezetésével, miközben a különálló Szovjetunió története tanszék megszűnt). Ebben az időszakban a vezető tudományos folyóiratokban jelentek meg a korábbinál nagyobb számban írások az orosz, szovjet történelemről, gyakran szovjet szerzők munkái. Időnként elég kétséges színvonalú művek voltak ezek, a „személyi kultusz” korának jegyében.¹³ 1958-ban jelent meg kis példányszámú egyetemi jegyzetként Perényi József és Dolmányos István A Szovjetunió története című műve, rövid eseménytörténeti összefoglalás (amiben Perényi írta az 1725-ig terjedő részt).

A hazai egyetemes történeti kutatások intellektuális bázisaként alakult meg 1964-ben a Világtörténet című folyóirat az MTA Történettudományi Intézetében (főszerkesztő Makkai László). A lap kezdeti időszakában még inkább külföldi szerzők munkáinak fordításai, illetve a hazai történészekről recenziók, forrásközlések jelentek meg. Az 1970-es évek közepétől azonban egyre inkább a magyar szerzők kerültek előtérbe, jelezve, hogy erre az időszakra már felnőtt egy új kutatói nemzedék, amely az egyetemes történelemmel foglalkozott. A Világtörténet publikációiban a nyugati országok történetére vonatkozó írások voltak főként, egyáltalán nem a kelet-európai tematika, mégis, 1981-ben éppen ott jelentek meg töredékek V. O. Kljucsevszkij

---

¹² ANDICS ERZSÉBET: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949 március 27-i közgyűlésén. *Századok* (1948): 1–10.

¹³ ANPILOGOV, P. N.: A XVII-XVIII. századi oroszországi parasztháborúk történetírásának főbb kérdései. *Századok* (1951): 149–168.

nagyhírű orosz történetéből (Szvák Gyula bevezetőjével).¹⁴ Az 1984/3-as szám már „orosz” volt, benne Svzák Gyula és Filippov Szergej tanulmányaival az orosz feudalizmusról.¹⁵ Ugyancsak ott került publikálásra Varga Ilona – aki már az 1960-as évektől a 17-18. századi orosz állam intézménytörténetével foglalkozott – cikke az orosz állam 17-18. századi berendezkedéséről. Varga Ilona arra az érdekes következtetésre jutott, hogy az orosz állam reformjai, átalakításai rendszerint a katonai szükségletekből fakadtak.¹⁶

A ruszista történészek első nemzedékének munkáit fundamentálisnak, alapvetőnek lehet tekinteni. Tulajdonképpen ők teremtették meg a Moszkóviáról szóló magyar tudományos diskurzus alapjait. Az 1970-es, 1980-as években a legtermékenyebb magyar szerző a témában Svzák Gyula volt. Ő több tudományos, és tudományos-ismeretterjesztő írást is megjelentetett Moszkóvia történetéről önálló monográfiák és cikkek formájában már ekkor, különösen IV. Iván és a Zavaros időszak koráról.¹⁷ Az 1980-as években jelentek meg Gebei Sándor első komolyabb írásai is a 17. századi Ukrajna, és az ukrán-moszkvai kapcsolatok történetéről. Gebei munkáira jellemző a nagyon alapos, részletes eseménytörténeti

---

¹⁴ SZVÁK GYULA: Vaszilij Oszipovics Kljucsevszkij. *Világtörténet* 4. (1981): 111–117.

¹⁵ SZVÁK GYULA: Az „orosz feudalizmus” historiográfiájának vázlata. *Világtörténet* 3. (1984) 3–23.; SZVÁK GYULA: *Moszkóvia és a Nyugat*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988. 145–187.; FILIPPOV SZERGEJ: Az 1960-70-es évek szovjet történettudományának vitái a feudalizmus oroszországi fejlődéséről. *Világtörténet* 3. (1984): 24–46.

¹⁶ Varga Ilona munkáinak gyűjteménye 2009-ben kiadásra került Svzák Gyula szerkesztésében. VARGA ILONA: A központositástól az abszolutizmusig. *Világtörténet* 3. (1984): 80–92.; VARGA ILONA: *A központositástól az abszolutizmusig*. Russica Pannonicana, 2009.

¹⁷ SZVÁK GYULA.: *Oroszország zavaros időszaka*. Russica Pannonicana. 2009.; SZVÁK GYULA: *Cárok és kalandorok. A „zavaros időszak” története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.; SZVÁK GYULA: *Iván, a Félelmetes*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985.; SZVÁK GYULA: *Hamis cárok*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1988.

elbeszélés, érdekes megállapításokkal az „ukrán nemzeti mozgalomról” a 17. században. Figyelmet érdemelnek a megállapításai, miszerint igencsak vitatható az orosz állam rendi jellege a 16-17. századra vonatkoztatva.¹⁸

1990-ben Szvák Gyula megalapította a Magyar Ruszisztikai Intézetet, amely 1995-ben Ruszisztikai Központként működött tovább, immáron egy önálló Történeti Ruszisztikai Tanszékkal (ELTE) kiegészülve. 1995-től kezdve kerül kiadásra a Ruszisztikai könyvek sorozat (2021-ig 48 kötet jelent meg). 1997-ben jelent meg az Oroszország története kollektív monográfia (egyetemi tankönyv). A szerzői gárda (Font Márta, Krausz Tamás, Niederhauser Emil, Szvák Gyula) célja nem pusztán eseménytörténeti áttekintés volt, hanem a struktúrák feltárása. Ebben a könyvben Szvák Gyula volt a Moszkóviával foglalkozó rész szerzője. A „hosszú 16. századról” és a „rövid 17. századról” szóló részek külön fejezetként jelentek meg (utóbbi önálló kötetként is).¹⁹

Összegezve tehát, az 1980-as évektől megjelent az orosz történelemmel foglalkozó magyar kutatók első nemzedéke. Az 1990-es években intézményesült a magyarországi történeti ruszisztika az ELTE-n. Megjelent egy új Oroszország-történet. Kijelölésre kerültek az első kutatási irányok, úgy mint: IV. Iván uralkodása, a Zavaros időszak, az orosz feudalizmus kérdése, az ukránkérdés, historiográfia.

---

¹⁸ GEBEI SÁNDOR: Ukrajna és Oroszország egyesülésének kérdéséhez. *Századok* 1. (1985): 97–120.; GEBEI SÁNDOR: A rendi monarchia (a rendiség) kérdése Oroszországban. *Századok* 3. (1988): 283–315.

¹⁹ FONT MÁRTA - KRAUSZ TAMÁS - NIEDERHAUSER EMIL - SZVÁK GYULA: *Oroszország története. Egyetemi tankönyv*. Maecenas Holding Rt., Budapest, 1997.; SZVÁK GYULA: Az orosz hosszú 16. század fejlődéslogikája. *Világtörténet* 3–4. (1986): 63–98.; SZVÁK GYULA: Az orosz rövid 17. század. *Századok* (1997): 857–893.

A 2000-es években

A 2000-es években a Moszkóviával foglalkozó magyar kutatások új lendületet nyertek. Új kutatók tűntek fel, regionális iskolák alakultak ki. Megjelent a második, Oroszország történetével foglalkozó kutatói nemzedék. Az 1990-es évek végétől Budapesten, az ELTE Ruszisztikai Központjának szervezésében rendszeres nemzetközi konferenciákra került sor a legnevesebb orosz kutatók bevonásával. Ezek a nemzetközi konferenciák állandó platformot teremtettek a magyar, orosz, nyugati kutatók számára.²⁰ 2003-ban jött létre az MTA-ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoport Szvák Gyula vezetésével. 2006-tól működött ugyancsak Szvák Gyula vezetésével az akadémiai Magyar-Orosz Történész Vegyesbizottság. A 2000-es években a Világtörténetben érezhetően megnőtt az Oroszországgal foglalkozó tanulmányok száma (2010-től azonban az orosz tematika háttérbe szorulása észlelhető). Összességében az a benyomásunk támadhat, hogy az MTA-ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoportja működésének periódusa (2003–2011) egyfajta aranykora volt a történeti ruszisztikai kutatásoknak Magyarországon.

Az alábbiakban csak azon kutatók tanulmányait tekintettük át, akiknek a „fő kutatási profiljuk” Moszkóvia története. Rajtuk kívül természetesen még egész sor kutató munkássága érintette így vagy úgy Moszkóvia történetét.²¹

2001-ben jelent meg Szvák Gyula monográfiája IV. Iván és I. Péter historiográfiájáról a szerző akadémiai doktori disszertációja alapján. Szvák szerint „Egy szerző tollából még nem született az orosz történelem e korszakáról historiográfiai összefoglalás.” A szerző következtetése szerint az orosz historiográfia minden történelmi kataklizma ellenére

---

²⁰ СВАК, ДЮЛА: *Место России в Европе. Материалы международной конференции*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 1999.

²¹ Például: KLIMA LÁSZLÓ: *Jürkák, tormák, merják. Szemelvények a finnugor nyelvű népek történetének korai forrásaiból*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016. 388–393.

egységes gondolati ívet alkot, a diszkussziók, viták korszakokon átívelők (például IV. Iván ismert idealizálása sem a sztálini történetírás produktuma).²²

2002-ben Szvák Gyula éles megjegyzéseket tett az orosz történetírásban tapasztalható újabb, IV. Iván megítélésére vonatkozó tendenciákat látván. Megjelent ugyanis a birodalmiság dicsőítése, az „erős kéz” politikájának mentegetése, hamis dilemmák tárgyalása („rend vagy anarchia”), hovatovább, „a konkrét történelmi anyag feletti erőszaktétel.” „Csak reménykedni lehet abban, hogy Félelmetes Iván újabban felbukkanó apologetikája csak historiográfiai inercia, és nem újabb keletű próbálkozás a mostanság formálódó politikai rezsim történelmi legitimációjára.”²³

Gebei Sándor immáron az Egri Egyetem professzoraként foglalkozott tovább az ukránkérdéssel. Nagy figyelmet szentelt az új ukrán történetírásnak, ami szerint a Hetmanátus már valamiféle ukrán nemzetállamnak tekinthető.²⁴ Összehasonlítva az Erdélyi Fejedelemséget a Hetmanátussal, arra a következtetésre jutott, hogy egyiket sem lehet szuverén államnak tekinteni.²⁵ Gebei Sándor írta meg a Ruina politikátörténetét.²⁶ Ugyancsak ő foglalkozott az Erdély és Hetmanscsina esetleges – véleménye szerint

---

²² SZVÁK GYULA: *IV. Iván és I. Péter utóélete*. Magyar Ruszisztikai Intézet. 7-10., 214-215.

²³ СВАК, ДЮЛА: Еще раз об историографии царствования Ивана Грозного. // *Московия: специфика развития*. Moscow: *Peculiarities of its Development*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 2003. 69-75., 74.

²⁴ Геbei, Шандор: Степень независимости Украинского гетманства (середина XVII в.) // СВАК, ДЮЛА (ред.): *Московия специфика развития*, 183-194.

²⁵ GEBEI SÁNDOR: A hatalmi viszonyok átrendeződése Kelet-Európában. *Világtörténet 1-2*. (2001): 3-29.

²⁶ Геbei, Шандор: Одна дипломатическая иллюзия судьба союза Трансильванского княжества и Запорожского Войска (1657-1658 гг.). // CHYNCZEWSKA-HENNEL, TERESA – KROLL, PIOTR – NAGIELSKI, MIROSLAW (eds.): *350-lecie Unii Hadziemiej (1658-2008)*. Wydawn DiG, Warszawa, 2008. 507-530.

illuzorikus – szövetségkötésével²⁷, és megírta Alekszej Mihajlovics cár életrajzát.²⁸

Szintén az „ukránkérdéssel”, ennek ukrán és orosz historiográfiájával foglalkozik Varga Beáta, a Szegedi Tudományegyetem kutatója. Gebei Sándor koncepciójához képest ő nagyobb önállóságot tulajdonít a Hetmanátusnak.²⁹ Varga Beáta a társszerzője (Font Mártával együtt) a 2006-ban megjelent első magyar Ukrajna-történetnek. Ez egy politikatörténeti irányultságú könyv, melynek fele a Kijevi Rusz története, és értelemszerűen a független ukrán államiság története csak néhány oldalra szorítkozik benne.³⁰ A magyar történetírásban először Varga Beáta írta meg Jurij Hmelnickij életrajzát. A kutató véleménye szerint Hmelnickij az ukrán nemzeti egységért küzdött.³¹

A Ruzsisztikai Központ hagyományos kutatási témái közé tartozik az „Oroszország-kép” feltárása. Szvák Gyula tanítványa, Radnóti Klára monográfiája, az Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században véleményem szerint

---

²⁷ Gebei Sándor: Átmeneti kor átmeneti uralkodója: Alekszej Mihajlovics cár. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök*. Russica Pannonicana, 2020. 101–120.

²⁸ KERTÉSZNÉ VARGA BEÁTA: Az 1596. évi vallási unió és hatása az 1648–1654 évi Hmelnickij-felkelésre. *Világtörténet* (1989 tél): 52–59.; ВАРГА, БЕАТА: Оценка русско-украинских отношений с середины XVII до начала XVIII вв. в современной русской и украинской историографии. // *Историческая русистика в XXI*. Russica Pannonicana. 129–139.; VARGA BEÁTA: Az ukrán államiság kérdései az az ukrán és az orosz historiográfiában a 17. századról napjainkig. *ACTA HISTORICA* 2019. 105–113.

²⁹ Варга, Беата: Спорные вопросы украинской государственности в середине XVII в. (1648–1654) в зеркале внешне политики Богдана Хмельницкого. // SZVÁK, GYULA (ed.): *Роль государства в историческом развитии России / The Role of the State in the Historical Development of Russia (conference volume) Materials of the international historical conference at the Centre for Russian Studies in Budapest, 17–18 May 2010*. Ruzsisztikai könyvek XXVII., Russica Pannonicana, Budapest, 2011. 190–201.

³⁰ FONT MÁRTA – VARGA BEÁTA: *Ukrajna története*. Szeged, 2006.

³¹ Varga Beáta: „A nemzeti hős” apa árnyékában: Jurij Hmelnickij hetmanságai. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök*, 121–142.

a Ruszisztikai Könyvek egyik legjobban sikerült darabja. Radnóti szerint Oroszország európai démonizálása a livóniai háború eredményeképpen alakult ki (miközben az Oroszországról készült angol leírások objektívebbek voltak, feltehetőleg azért, mert Anglia nem volt közvetlenül részese ennek a háborúnak). A 17. századi európai utazók élénk érdeklődést mutattak Oroszország iránt, és ez az érdeklődés kölcsönös volt. A szerző egyik legfontosabb következtetése, hogy a sztereotipikus megközelítések és torzítások ellenére is ebben az időszakban Európában és Oroszországban is kölcsönös vágy élt egymás őszinte megismerésére.³² Radnóti Klára IV. Iván historiográfiájával is foglalkozott.³³

2004-ben jelent meg Szvák Gyula biografikus monográfiája IV. Ivánról (egy kötetben Jevgenyij Anyiszimov I. Péter-életrajzával). Ez a könyv láthatóan sokban támaszkodott Ruszlan Szkrinnyikov hasonló művére.³⁴ Szvák Gyula szerint az első orosz cár irracionális teljességéig vitte az addigi orosz társadalomfejlődésben rejlő lehetőséget, „a valóban egyszemélyi uralom eszméjét, de a tragikus végeredmény ezt a törekvést nem igazolta vissza.” Az iváni autokrácia „félíg európai, félíg ázsiai volt.” I. Péter politikája végül is sikeresebbnek bizonyult, mint IV. Iváné.³⁵

Szvák Gyula már az 1980-as években elkezdett foglalkozni a moszkvai hatalom természetével. 1986-ban úgy vélte, hogy a 16. század a korlátlan uralkodói hatalom elvének térnyerését és intézményesülését hozta el: „A 16. században végbement változások végül is az ideológiailag

---

³² RADNÓTI KLÁRA: *Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században*. Magyar Ruszisztikai Intézet, 2002.

³³ Radnóti Klára: IV. Iván arcképe – nyugati ecsettel. In: CSIBI NORBERT – MISZLER TAMÁS (szerk.): *Orosz Arcképcsarnok*. Kelet-Európa és Balkán-tanulmányok 3. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és Balkán története és kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2004. 40–56.

³⁴ СКРЫННИКОВ, РУСЛАН Г.: *Иван Грозный*. Наука, Москва, 1975.

³⁵ SZVÁK GYULA – ANYISZIMOV, JEVGENYIJ: *IV. Iván – I. Péter*. Pannonica Kiadó, 2004.

senki által nem korlátozott uralkodói hatalomnak a valóságos életben is korlátlan voltát alapozták meg. [...] ...az autokratikus cári hatalom utolsó akadályait is elsöpörte az opricsnyina és a «zavaros» időkorszak.”³⁶ 2010-re ez a vélemény némiképp finomodott: mítosz, hogy Moszkóviában az uralkodónak korlátlan hatalma lett volna, hiszen az „isteni törvények” és a világi hatalom intézményei (például a bojár дума, a zemszkij szoborok) tényleges korlátozói voltak a moszkvai cár uralmának.³⁷

A 2000-es években Szvák Gyula egy másik tanítványa, Szili Sándor, az MTA-ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoport tagja is aktívan foglalkozott Moszkóvia (és a Kijevi Rusz) történetével. Már az 1980-as években megjelentek első, Szibéria kolonizációjával foglalkozó írásai.³⁸ 2005-ben Szili Sándor szerkesztésében jelent meg A középkori orosz történelem forrásai című egyetemi segédkönyv. Ez az elsősorban történész hallgatók számára készült kútfőgyűjtemény nagyrészt A Szovjetunió története chrestomatia alapján készült, de benne első alkalommal kerültek magyar nyelven közlésre az orosz történelem fontos forrásai.³⁹

Doktori (Phd) disszertációjában Szili Sándor Szibéria birtokbavételének orosz historiográfiai koncepcióit tekintette át a „kezdetektől” az 1920-as évekig (rövid kitekintéssel a szovjet korszak végéig). Szili megfigyelése szerint a szolovjovi kolonizációs teória maradt uralkodó egészen a szovjet korszakig. Ezen koncepció szívósságát mutatja, hogy – a rövid ideig tartó vulgármarxista

---

³⁶ SZVÁK GYULA: Az orosz hosszú 16. század fejlődéslogikája. *Világtörténet* 3-4. (1986): 63–98., 94–96.

³⁷ SZVÁK GYULA: A „korlátlan” cári hatalom korlátai. 2000 1. 2010. <http://ketezer.hu/2010/01/a-korlatlan-cari-hatalom-korlatai-moszkoviaban/>

³⁸ SZILI SÁNDOR: Szibéria meghódításának néhány kérdéséről az 1970/80-as évek szovjet történészvitáiban. *Világtörténet* 1-2. (1986) 101–110.

³⁹ A középkori orosz történelem forrásai. Egyetemi segédkönyv. PANNONICA, Pécs, 2005.

intermezzo után is – adaptálódni tudott az orosz (szovjet) történettudomány új viszonyai közé (különösen az agrártörténet keretei között).⁴⁰

E monográfia egyes részei külön cikkek formájában is megjelentek.⁴¹ Szili Sándor foglalkozott a magyar-moszkvai kapcsolatok történetével is.⁴² Kutatásai során érintette az I. Mátyás és III. Iván közti diplomáciai kapcsolatokat. A Századokban e témában megjelent cikke nagyon aprólékos, skrupulózus kutatás, mely elsősorban forráskritikai-filológiai értelemben értékes.⁴³

2016-ban a tekintélyes Gondolat kiadónál jelent meg Az Orosz Birodalom születései című, reprezentatív igényű tanulmánykötet. Az egyetlen, tulajdonképpen Moszkóviával foglalkozó tanulmány, ebben Szili Sándor műve Szibéria orosz kolonizálásáról. A magyar történész itt meglehetősen kritikusan nyilatkozik az orosz historiográfiáról, azt vélelmezve, hogy az orosz történetírás általában igyekszik kerülni Szibéria meghódításának kényes kérdéseit. Szibéria kolonizációja ugyanis Szili véleménye szerint egy erőszakos, kegyetlen hódítás volt, amely az őslakos népesség kiirtásához vezetett.⁴⁴

Filippov Szergej szintén az ELTE tanára volt. Kutatásai során Moszkóvia állami ideológiájával, az egyházszakadás történetével is foglalkozik. A Harmadik Róma eszmével kapcsolatos írásai még bizonyosan sokáig

---

⁴⁰ SZILI SÁNDOR: *Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban*. PANNONICA, Budapest, 2005.

⁴¹ СИЛИ, ШАНДОР: Возникновение и источники теории «колонизации» С. М. Соловьева. *Вопросы истории* 6. 2002. 150–154.; Сили, Шандор: С. В. Бахрушин и изучение проблемы колонизации Сибири XVI–XVII вв. // СВАК, ДЮЛА (ред): *Московия специфика развития*, 215–220.

⁴² Szili Sándor: Moszkóvia és Magyarország. In: SZANISZLÓ ORSOLYA: *A magyar-orosz kapcsolatok története*. Russica Pannonica, 2010. 23–31.

⁴³ SZILI SÁNDOR: Hunyadi Mátyás szövetsége és a „magyarkérdés” az orosz diplomáciában a 15–16. század fordulóján. *Századok* (2009): 799–826.

⁴⁴ Szili Sándor: A szibériai frontier a 17. században. In: FRANK TIBOR (szerk.): *Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 61–76.

megkerülhetetlenek lesznek a hazai kutatók számára. Okfejtése szerint a Filofej pszkovi sztarec által megfogalmazott „Harmadik Róma eszmét” csak a 19. században került elő az archívumok mélyéről és vált ismertté a közönség számára. A század végén ez a gondolat az orosz birodalmi messianizmus védjegyeként rögzült. Filippov szerint a Harmadik Róma elmélet eredetileg eszkatologikus teória, és nem politikai eszme volt. Noha a Százcikelyes zsinat hitet tett az orosz egyház sajátos útja mellett, ám a Zavaros időszak és az orosz államiság válsága negatívan hatottak az orosz kiválasztottság eszméjére, ami bizonyos értelemben előkészítette Nyikon pátriárka reformjait, a különállás feladását. A 17. század második felében, összefüggésben azzal, hogy erősödött a keleti egyházakkal való kapcsolat, megerősödött az ukránkérdés, éppen a Harmadik Róma eszméje vált a birodalmiság gátjává. Az egyházszakadásról szóló monográfiájában Filippov a részletes eseménytörténeti kifejtés mellett historiográfiai áttekintést is ad. Az egyházszakadás kolosszális jelentőségű esemény volt az orosz történelemben, bár mindkét fél (az újítók és a hitvédők is) tulajdonképpen konzervatív alapokon álltak (Nyikon pátriárka reformjai éppen a „helyes”, „valódi” tradíciók visszaállításának nevében zajlottak). Az egyházszakadás kapcsán az egyik legérdekesebb összetevő az ukránkérdés, bár ez mintha nem lenne a maga teljességében kifejtve a monográfiában. Nyikon konzervatív modernizációja az archaikus társadalmak jellegzetessége, a pátriárka és I. Péter reformjai tehát ebben az értelemben függetlenek egymástól, ám a nyikoni reformok ellentmondásossága rávilágított a tradicionalizmus zsákutcájára.⁴⁵

---

⁴⁵ FILIPPOV SZERGEJ: „Támaszt az egek Istene birodalmat, mely soha örökké meg nem romol”. Történelembölcseleti elképzelések a 15-17. századi Oroszországban. *Aetas* 3. 1995. 5-29.; ФИЛИППОВ, СЕРГЕЙ: *Религиозная борьба и кризис традиционализма в России*. Russica Pannonica, Budapest, 2007.

A 2000-es években Budapesten kívül erős ruszisztikai műhely jött létre a Pécsi Tudományegyetemen is. Itt Sashalmi Endre foglalkozik Moszkóvia történetével. Tudományos érdeklődése középpontjában a Moszkvai állam ideológiája és a politikai ikonográfia áll⁴⁶, valamint az európai államiságok fejlődéstörténete a koraújkorban. Munkásságában jelentős mértékben merít az angolszász kutatók műveiből, ami újdonság a magyar történeti ruszisztikában. Ellentétben Szvák Gyulával, Sashalmi Endre eléggé szkeptikusan nyilatkozik az orosz állam európai jellegét illetően.

Sashalmi szerint a lényegét tekintve a moszkvai hatalom vallásos/szagrális jellegű volt. Vagyis feltételezte az uralkodó isteni kiválasztottságának képzetét, valamilyen különleges kapcsolat meglétét a cár és isten között. A harmadik összetevő a bizánci örökség. A cár szinte isteni jelleggel „fényhozó”, a cárba vetett hit szinte egyenlő az istenbe vetett hittel.⁴⁷ Sashalmi Endre munkáiban érdekes megjegyzések olvashatók „a jó cár” mítoszáról. A „jó cár” versus „rossz bojárok” párosítás meglehetősen elterjedt, ugyanakkor az orosz közönség hatalomról szóló elképzeléseiben igény mutatkozik a „félelmetes” cásra is.⁴⁸

Sashalmi Endre orosz történelmi fejlődésről szóló gondolataiban fontos szerep jut a „társadalmi szerződés” problematikájának. Széles körben elterjedt vélemény, hogy az európai politikai fejlődés egyik megkülönböztetője a

---

⁴⁶ Филиппов, Сергей: Трансформация самодержавия и наступление на церковь. // SZVÁK, GYULA (ed.): *Роль государства в историческом развитии России*, 154–163.

⁴⁷ Sashalmi, Endre: 16–17 th. Century of Muscovite Ideology of Power in European Perspective (Proverbs as Means of Understanding Muscovite Ideology. In: СВАК, ДЮЛА (ред.): *Место России в Европе. Материалы международной конференции*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 1999. 166–172.

⁴⁸ Sashalmi Endre: A „jó cár” eszméje a Romanov-dinasztia alatt, 1613–1905. In: CSIBI NORBERT – MISZLER TAMÁS (szerk.): *Orosz Arcképcsarnok*, 15–39.

„társadalmi szerződés” megléte – vagyis valamiféle írott vagy íratlan megállapodás a hatalom és az alattvalók között (kb. a 11. századtól fogva). Oroszországban ezzel szemben nincs semmiféle társadalmi szerződés, és az uralkodó isteni kiválasztottsága perszonifikált hatalomgyakorlást feltételez, amiben az uralkodóhoz való személyes viszony a döntő elem. Mindez, egybevetve más tényezőkkel (az autonóm egyház hiánya, a vallásos keletű nyugatellenesség) inkább a különbségeket, semmint a hasonlóságokat erősíti az orosz és az európai fejlődés között. Mivel Moszkóviában a hatalomgyakorlás perszonifikált percepciója észlelhető, a nyugati értelemben vett „tisztség” (officium) hiánya mellett, ezért az orosz esetben a modern államiság megléte is kérdéses a 17. századig.⁴⁹

Sashalmi Endre szerint feudalizmusról sem lehet beszélni a középkori Oroszország kapcsán. Az orosz társadalom soha nem ismerte a feudalizmust, bár a historiográfiában – Magyarországon is – ez elterjedt nézet. A feudalizmus ugyanis decentralizált politikai rendszert és szerződéses viszonyt feltételez. Mindezek hiányoztak Oroszországban, akárcsak a rendi társadalom, az autonóm egyház – ezért a feudalizmus fogalma nem használható az orosz történelem értelmezésekor. A bojár дума sem tekinthető modern állami intézménynek, inkább afféle konzultatív testületről volt szó esetében.⁵⁰

Az államjog fejlődése szempontjából nagy jelentősége van az 1649-es törvénykönyvnek, különösen a politikai bűncselekményekről szóló cikkelyeknek, ami azért is fontos,

---

⁴⁹ SASHALMI, ENDRE: Contract Theory and Westernization of Russian Ideology of Power under Peter the Great. In: *Specimina Nova Pars Prima. Sectio Medievalis II.* 2003. 89–100., 89–93.; SASHALMI, ENDRE: „Some Remarks on „Proprietary Dynasticism” and the Development of State in 17th Century Russia. *Specimina Nova Pars Prima Sectio Medievalis III.* 2005. 154–193, 183., 189.

⁵⁰ Sashalmi Endre: Létezett-e feudalizmus a Kijevi Ruszban és a moszkvai államban? In: FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE (szerk.): *Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2007. 139–158.

mert itt megfigyelhető az állam és az uralkodó képzetének szétválása.⁵¹ Sashalmi Endre is aktívan részt vett abban a vitában, ami az orosz fiskális-katonai állam elképzelése (Chester Dunning) körül bontakozott ki. Az elképzelés szerint az 1654 és 1667 közötti, Lengyelország elleni háború során változott Oroszország katonai-fiskális állammá, vagyis az állam egésze militarizálódott, a katonai szükségleteknek alárendelve működött. Oroszország negyvenezeres hadsereggel lépett be ebbe a háborúba, és százezres armádiával végezte be azt. Ekkor, és nem I. Péter uralma idején következett be Oroszországban a „katonai forradalom”. A 18. század elején csak folytatódott a korábban megkezdődött folyamat, igaz, exponenciális ütemben.⁵²

2008-ban került sor Oroszországban arra a grandiózus tévéshowra, amelynek keretében megválasztották az orosz történelem legnagyobb alakjait. A tizenkét finalista életrajza magyar nyelven 2009-ben jelent meg Szvák Gyula szerkesztésében (2012-ben oroszul is). IV. Iván életrajzát Szvák Gyula készítette el. A szerző meglepve konstataulta, hogy egy ilyen történelmi személyiség bekerülhetett a legnagyobb orosz történelmi alakok „pantheonjába.”⁵³

A budapesti Ruszisztikai Központ egyik új kutatási irányaként jelentkezett az álcárjelenség vizsgálata. 2009-ben az ELTE-n került sor nemzetközi konferenciára az álcárjelenségről, többek között a moszkvai Ny. M. Rogozsin, D. V. Liszejcev részvételével. Szvák Gyula itt kísérletet tett az álcárjelenség értelmezésére. Szerinte politikai szélhámosságról van szó, ami a zavaros időszak

---

⁵¹ SASHALMI ENDRE: A politikai bűncselekmény fogalma az 1649-es orosz törvénykönyvben. *Világtörténet* (2004 tavasz-nyár): 31–43.

⁵² Sashalmi, Endre: Russia as a Fiscal-Military and a Composite-Dynastic State, 1654–1725. In: СВАК, ДЮЛА (ред.): *Государство и нация в России и Центрально-восточной Европе. State and nation in Russia and Central-East-Europe*. Russica Pannonicana, Budapest, 2009. 1–13., 1–5.

⁵³ СВАК, ДЮЛА: „Иван IV.” *Двенадцать имени России*. Будапешт, 2012. 183–200.

körülményei közepette válhatott komoly tényezővé. „A kozákság volt az állandó szociális bázisa ennek a jelenségnek.”⁵⁴

E kutatás folyamányaként az Oroszországi Tudományos Akadémia Oroszország Története Intézetének munkatársával, Dmitrij Liszejcevvvel közösen készült el egy kétnyelvű, magyar-orsz forrásgyűjtemény egy 17. századi álcár, kalandor Tyimofej Ankungyinov működéséről. Szvák Gyula szerint a „nemzeti” és a marxista történetírás sem fordított elég figyelmet az álcárjelenségre, mert valami szégyellnivalót láthattak benne, vagy csak külföldiek intrikáit, vagy leegyszerűsítve az osztályharcos narratívába igyekeztek beszuszakolni. A valóságban az orosz álcárok többsége apolitikus szélhámos volt, egyik tipikus képviselőjük Ty. Ankungyinov.⁵⁵ Szvák Gyula megfigyelései az álcárjelenségről nemcsak a hazai, de a nemzetközi ruszisztikában is visszhangra találtak.⁵⁶

Szvák Gyula módszertani jellegű írásainak talán a legteljesebb összefoglalása a 2010-ben Szentpéterváron megjelent Orosz paradigma című tanulmánykötet. A könyvben tanulmányok olvashatók Oroszország helyéről Európában, IV. Ivánról, a ruszofóbiáról, a magyar-orsz kapcsolatokról. A szerző szándéka szerint ez a könyv is azt demonstrálja, hogy Oroszországon kívül is van létjogosultsága a ruszisztikának, amely az orosz történettudomány számára is prezentálhat releváns eredményeket.⁵⁷ Az Oroszország helyére vonatkozó kérdést

---

⁵⁴ СВАК, ДЮЛА: Несколько методологических и историографических замечаний о «самозванчестве» *Самозванцы и самозванчество в Московии.*, Russica Pannonicana, Будапешт, 2010. 38–65; SZVÁK GYULA: A legitim és illegitim cár helycseréje Moszkóviában (Néhány módszertani és historiográfiai megjegyzés). *Századok* 4. (2009): 981–996.

⁵⁵ SZVÁK GYULA: *Az Ankungyinov-ügy- Egy európai kalandor Moszkóviából.* Russica Pannonicana, Budapest, 2001. 9–19.

⁵⁶ ГОЛОВНЁВ, АНДРЕЙ В.: *Феномен колонизации.* УРО РАН, Екатеринбург, 2015. 361.

⁵⁷ СВАК, ДЮЛА: *Русская парадигма. Русофобские заметки русофила.* Алетейя, Санкт-Петербург, 2010.

például csak az orosz és európai struktúrák ismeretében lehet megválaszolni. Az egyik legfontosabb téma a feudalizmus kérdése. Szvák Gyula szerint a feudális struktúrák Oroszországban később jelentek meg, mint Európában. A mongol hódításig az orosz társadalmi struktúra archaikus jellegű volt. Ugyanakkor Szvák professzor szerint a mongol hódítás nem térítette más pályára az orosz fejlődést.⁵⁸

A „hosszú 16. században” befejeződött az orosz földek Moszkva általi „összegyűjtése”, új fázisba került az autoriter uralmi forma, megvalósult a központosított kodifikáció, megjelentek a röghözkötés előfeltételei. Oroszország Oszmán Birodalommal való, még Ivan Pereszvetovra visszamenő összehasonlítása félrevezető, hiszen az oszmán rendszerben nem volt „földbirtokos osztály.” Szvák Gyula véleménye szerint az autoriter moszkvai modell évszázados evolúció folyamán formálódott, s noha IV. Iván kísérletet tett arra, hogy korlátlan egyeduralmat hozzon létre, ám a moszkvai elit – amely meglehetősen heterogén származású volt – még hosszú ideig meg tudta őrizni politikai súlyát, és sok idő szükségeltetett, mire az autokrácia meg tudta törni a világi elitet. Az orosz autoriter rezsim építése praktikusán csak I. Péter uralma idején fejeződött be.

Szvák professzor szerint az oroszok csak addig a szintig vették át a nyugati mintákat, amíg azok „érthetőek” voltak és adaptálhatóak az oroszországi viszonyokhoz, ám az orosz társadalmi struktúra specifikus elemei így is megmaradtak. Oroszország sajátos fejlődését az is elősegítette, hogy a hatalmas ország eltérő régiókból áll, melyek nemcsak geográfiai vagy etnikai értelemben különböztek egymástól, de modellszerűen is. Az orosz történelem fejlődése nem volt alternatíva nélküli. Novgorod például a maga, Moszkvától eltérő társadalmi-politikai szerkezetével egy lehetséges alternatívát jelentett, ezért Moszkva általi meghódítása az orosz történelem egyik fordulópontjának tekinthető.

---

⁵⁸ SZVÁK GYULA: *Oroszország helye Euráziában. Historiográfiai tanulmányok.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2006.

Az orosz despotizmus gyökereit nem a mongol-tatár igában kell keresni, hiszen a tatár hódítás nem zúzta szét az orosz fejedelemségek társadalmi struktúráit. Az alsóbb társadalmi osztályok feudális függősége éppen ebben a periódusban vált erősebbé, és ha abból indulunk ki, hogy a Ruszt is feudális államnak tekintjük, akkor az a furcsa helyzet adódik, hogy az orosz feudalizmus éppen a „tatár iga” idején kapott újabb impulzusokat.

Az orosz feudalizmus kérdésének valójában az a tétje, hogy Oroszország európai államnak tekinthető-e. Ahogy Szvák Gyula írja: *„A feudális és keleti elemek konvergenciáját láthatjuk, a külső veszély és az ázsiai hatás konzerválták azokat a korafeudális elemeket, melyek illeszkedtek a bizánci-tatár önkényuralmi rendszerhez. Oroszországban később is megmaradtak ezek az elemek, de a fejlődés mégis a feudalizáció irányába haladt. Hacsak a koraujkorban is, és torzult formában is, de Európához hasonlóan az oroszországi gazdasági-társadalmi fejlődésnek is meghatározó alapjává vált a földbirtokos – paraszt dichotómia. S mindez egy despotikus rendszerben fejlődött ki, amely később európai külső jegyeket öltött (abszolútizmus), vagyis épp olyan körülmények között, amelyek nem illeszkednek a feudalizmus klasszikus keletkezéstörténetébe.”*⁵⁹

2012-ben a Ruszlan Szkrinnyikov munkássága előtt tisztelgő kötet magyar, orosz, amerikai kutatók munkájaként jelent meg (Szvák Gyula és Igor Tyumencev szerkesztésében).⁶⁰ Szvák Gyula ebben a kötetben az „européer értelmiségi” Szkrinnyikovról írt a leningrádi történeti iskola kontextusában, tematikusan az opricsnyina értékelésére szorítkozva. R. G. Szkrinnyikov történészi tevékenysége során nem kívánt megfelelni az éppen aktuális konjunktúráknak, ami nemcsak személyes nagyságának bizonyítéka, hanem annak is, hogy a szovjet korszak reáliái

---

⁵⁹ СВАК, ДЮЛА: *Русская парадигма. Русофобские заметки русофила.* Алетейя, Санкт-Петербург, 2010.

⁶⁰ СВАК, ДЮЛА – ТЮМЕНЦЕВ, ИГОРЬ: *Русистика Руслана Скрынникова: Сборник статей памяти профессора Р. Г. Скрынникова в честь его 80-летия.* Будапешт – Волгоград, 2011.

közepette is lehetséges volt a magas színvonalú történetírás (például olyan témákban, mint IV. Iván kora).⁶¹ Ebben a kötetben Szili Sándor arról írt, hogy a történész szakma milyen, nem éppen egyöntetű fogadtatásban részesítette R. G. Szkrinnyikov új kronológiáját Jermak expedícióinak vonatkozásában. Szili Sándor itt meglehetősen éles kritikában részesítette az orosz „akadémiai interpretációt”, amely nem szívesen fogadta el Szkrinnyikov „ellentmondásoktól mentes” verzióját.⁶²

2017-ben jelent meg Sashalmi Endre elemzése Fjodor Gribojedov 1660-as években készült krónikájáról. Ennek a műnek a legfőbb üzenete az, hogy Nyikon pátriárka 1666-os bukása után a legfontosabb, és alternatíva nélküli vezetője az országnak a világi hatalom, a cár.⁶³ 2020-ban jelent meg Sashalmi összefoglaló monográfiája A hatalom és állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából címmel. A mű az államiság problémájának összehasonlító módszertani elemzése. A szerző szerint a moszkvai állammodell tanulmányozása a mai Oroszország megértése szempontjából is fontos. Úgy véli, a moszkvai autokrácia gyökerei II. Vaszilij korára nyúlnak vissza. Ez a modell a saját belső törvényszerűségei szerint fejlődött, de nem külső hatásra. A moszkvai állam fejlődése nem európai típusú, nincsenek meg benne a „szabadságjogok.”

---

⁶¹ Свак, Дюла: Р. Г. Скрынников: историк и мир – мир историка (опыт реконструкции). // СВАК, ДЮЛА – ТЮМЕНЦЕВ, ИГОРЬ (ред.): *Русистика Руслана Скрынникова*, 9–21.; Szvák Gyula: Ruszlan Szkrinnyikov szovjet történész esete Félelmetes Iván orosz cárral. In: SZVÁK GYULA: *IV. Iván és I. Péter mikrohistoriográfiája*. L' Harmattan, Budapest, 2019. 137–160.

⁶² Сили, Ш.: Р. Г. Скрынников и концептуальная проблема присоединения Сибирского ханства к России. Опыт дискуссии в поздней советской исторической науке. // СВАК, ДЮЛА – ТЮМЕНЦЕВ, ИГОРЬ (ред.): *Русистика Руслана Скрынникова*, 22–41.

⁶³ Sashalmi Endre: Fjodor Gribojedov krónikájának értelmezési lehetőségei. In: BORBÉLY ZOLTÁN – KRISTÓF ILONA (szerk.): *Acta Academiae Agriensis Nova Series Tom. XLIV Sectio Historiae. Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*. Eger, 2017. 295–306.

A jogrendszer helyett az alattvalók közvetlen, nyers alávetése volt a társadalmi szerveződés fő regulátora. Sashalmi E. szerint a szolgálat egyfajta örömet is okozott az oroszoknak, mert az uralkodónak való alávetettség egyenértékű az istennek való szolgálatnak.⁶⁴

A Pécsi Tudományegyetemen 2004 óta működik a Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport (MOSZT) Bebesi György vezetésével. A kutatócsoport kiadványai között olyan is akad, amely Moszkóvia történetével foglalkozik. 2018-ban jelent Mohai-Kakasy Bernadett Anglia Oroszország-képe a 17. század második felében két forrás alapján című tanulmánya. A szerző következtetése szerint az angol szerzők nem tudtak túllépni saját előítéleteiken, amikor Oroszországról írtak.⁶⁵

Szvák Gyula is foglalkozott a koraujkori európai utazók Oroszországról szóló leírásaival. Ezek az utazók általában elismerően szóltak az orosz földek gazdagságáról, ám úgy vélték, hogy a despota cár és a korrupt államrendszer rabságban és félelemben tartja alattvalóit, maguk az oroszok pedig lusták, ravaszak, durvák, bár vendégszeretők és az oroszok között vannak szép nők is. Annak ellenére, hogy a nyugati utazók leírásai sokszor felületesek és előítéletesek, de mégis akadtak, akik igyekeztek megtalálni a közös pontokat az oroszokkal, mindenekelőtt a vallás tekintetében.⁶⁶

Áttekintve a magyar kutatók Moszkóviáról szóló munkáit, az alábbi következtetésekre juthatunk. Az első és második kutatói nemzedék ténylegesen úttörő szerepet

---

⁶⁴ SASHALMI ENDRE: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. DialógCampus, Budapest, 2020. 50–52., 56.

⁶⁵ MOHAI-KAKASY BERNADETT: *Anglia Oroszország-képe a 17. század második felében két forrás alapján*. MOSZT Füzetek 5. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018.; MOHAI-KAKASY BERNADETT: *Európai és angol leírások Oroszországról a 16–17. században*. In: *Új nemzedék*. MOSZT könyvek 11. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018. 13–28.

⁶⁶ SZVÁK GYULA: *Mi az orosz? Magyarok (és mások) orosz-képéről*. Russica Pannonica, 2018. 22–49.

játszott. Ők teremtették meg az intézményes bázist, az első, a témában született munkák fundamentális jellegűek voltak. Egyes kutatások nemzetközi elismertségre is szert tettek⁶⁷ és a jövőben is perspektivikusak maradnak. Ide lehet sorolni a historiográfiát, az álcárjelenséget, a nyugati Oroszország-kép formálódását, a ruszofóbia történetét, a moszkvai állam ideológiáját. Véleményem szerint az alábbi szakaszok különíthetők el a magyar kutatástörténetben. 1) Az 1970-es évek végétől az 1990-es évek végéig. Megjelent az első kutatói nemzedék (Szvák Gyula, Filippov Szergej, Gebei Sándor, Varga Ilona). Kialakultak a kutatási irányvonalak: historiográfia, az orosz feudalizmus kérdése, IV. Iván és a Zavaros időszak kora. Intézményesedik a ruszisztika, elsősorban az ELTE bázisán, Svák Gyula irányításával. Megszületnek az első fundamentális munkák. 2) Az 1990-es évek végétől megjelennek a regionális iskolák (Pécs, Eger, Szeged). Feltűnik a második kutatói nemzedék (Sashalmi Endre, Szili Sándor, Varga Beáta, Radnóti Klára). Megjelentek különböző interpretációk, eltérő értékelések (például az orosz feudalizmusról), új kutatási témák (például Szibéria kolonizációja). Főleg a budapesti bázis munkájának eredményeképpen kiterjedt nemzetközi együttműködés valósul meg a legnevesebb oroszországi és nyugati kutatók bevonásával. Megalakult az MTA-ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoport. Aktív publikációs tevékenység jelzi ezt az időszakot. Az MTA-ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoport megszűnése után is folytatódott az aktív kutatói tevékenység, bár meggyengült infrastruktúra mellett. Ami a jövőt illeti, egy harmadik kutatói generáció megjelenése a jelek szerint még a jövő kérdése lesz, ami miatt félok, hogy a Moszkóviára vonatkozó magyar történeti kutatások „befagynak.”

---

⁶⁷ МЕДУШЕВСКИЙ, АНДРЕЙ Н.: «Русская парадигма» и её переосмысление в историографии стран Центральной и Восточной Европы: к 15-летию Центра русистики Будапештского университета им. Лоранда Этвеша. *Российская история* № 3. 2011. 168–174.

DINNYÉS PATRIK
A 18. SZÁZADI OROSZORSZÁG (1682–1801)
A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN 2000–2020 KÖZÖTT

Bevezetés

Az alábbiakban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk a magyar történetírás 2000–2020 közötti eredményeit, Oroszország (hosszú) 18. századi történelmével kapcsolatban.¹

Figyelembe véve a történetírás azon bevett szokását, hogy a 18. századi orosz történelmet a jelentős uralkodók alapján osztja fel, részben magunk is így tettünk. A vizsgált 1682–1801 között eltelt 119 év alatt összesen 10 uralkodó ült az orosz trónon, a hatalmon eltöltött idő azonban nagyon eltérő. Közülük csupán 5-en voltak, akik legalább 10 évig uralkodtak (V. Iván: 14 év; I. Péter: 43 év; Anna: 10 év; Erzsébet: 21 év; II. Katalin: 34 év). A leghosszabb uralkodási idő I. Péteré a maga 43 évével, de ennek első időszakában még kiskorú, amikor nővére Zsófia, mint régens kormányzott, illetve 1689-ig társuralkodó V. Ivánnal. A század meghatározó dinasztíája a Romanov, annak ellenére is, hogy az férfiágon gyakorlatilag alig száz év uralkodás után, I. Péterrel 1725-ben kihalt. Hogy ez nem vezetett a dinasztia végső bukásához, nagyrészt köszönhető a lánygyermek házasságainak, illetve az örökösödési rend péteri reformjának, miszerint az uralkodó tetszése szerint nevezheti ki utódját (igaz ez sok esetben nem is történt meg). Mindezek fényében az általunk meghatározott négy korszak: *I. Péter kora, I. Péter utódjai, II. Katalin kora, Századforduló*.² Az egyes fejezeteken

---

¹ Jelen tanulmány rövidebb formában és orosz nyelven megjelent 2022-ben: ДИННЕСИ, ПАТРИК: Россия XVIII века в современной венгерской историографии (2000–2020 гг.). *RussianStudiesHu* 4, no. 1. (2022): 123–147.

² Az uralkodói felosztás szerint logikus lenne I. Pál korszakának hívni ezt az időszakot, de két okból döntöttünk a „Századforduló” kifejezés mellett. Egyrészt a cím félrevezető lenne, hiszen kifejezetten I. Pállal

belül már a szerzők alapján történik a felosztás, így amennyiben egy-egy szerző több korszakon belül is publikált, több helyen is említésre került.

Figyelmünk elsősorban a szakmunkák felé fordítottuk, de ahol indokoltnak tartottuk, ott röviden szót ejtettünk egy-egy kutatónak tudományszervező, recenziós vagy akár tudománynépszerűsítő tevékenységéről is. Annak érdekében, hogy elkerüljük az aránytalanságokat, szigorúan tartottuk magunkat a 2000-es évhez, azonban egy esetben kivételt tettünk: ha egy kötet vagy tanulmány első megjelenése 2000 előttre tehető, de az ezredforduló után is kiadásra került. Ezen eljárásunk talán vitatható, mélységünkre egy okot tudunk felhozni: a meglévő munka már önmagában is elég nagy volt, így arra már nem vállalkozhattunk, hogy az egyes kutatók 2000 előtti publikációit is alaposan átnézzük és összevegyjük az ezredforduló utáni munkáikkal, így kiszűrve az esetlegesen korábban már megjelent publikációkat.³ Mivel a hiba lehetősége ilyenformán elkerülhetlenné vált, inkább elébe mentünk a dolognak és minden 2000 után megjelent munkát rögzítettünk, függetlenül attól, hogy ez első vagy többedik megjelenése-e.⁴

Ahogy az alábbi táblázatban is látható, az általunk vizsgált munkák zöme magyar nyelven jelent meg, amit az orosz és az angol nyelvű munkák követnek. A táblázat második oszlopában azon monográfiákat és a szerzőkhöz kötődő önálló tanulmányköteteket összegeztük, amelyek

---

kapcsolatban gyakorlatilag egyetlen publikáció sem született, másrésről az uralkodás rövid időtartama miatt nem is igazán tekinthető egy önálló korszaknak, inkább csak átmeneti időszaknak.

³ Tovább bonyolították a helyzetet azok a 2000 után nem sokkal megjelent tanulmánykötetek, amelyekben voltak olyan tanulmányok, amelyek korábban még az ezredforduló előtt is megjelentek. Ebben az esetben számunkra elfogadhatatlan eljárás lett volna, hogy csak azokat tüntetjük fel, amelyek 2000 utániak, a többiekéről – noha a korszakhoz kapcsolódnak és ott szerepelnek egymás mellett – pedig hallgatunk.

⁴ Ahol tudomásunk volt korábbi megjelenésről, azt rögzítettük.

teljes egészében, vagy legalább jelentős részben a 18. századi orosz történelemmel foglalkoznak. Azokat a köteteket, amelyekben csak egy-egy tanulmány foglalkozik az vizsgált korszakkal, azokat itt nem tüntettük fel.

Nyelv	Tanulmányok száma	Monográfia / önálló tanulmánykötet száma
Magyar	166	37
Orosz	25	5
Angol	15	0
Német	1	0
Összesen	205	42

1. táblázat: A 2000–2020 között megjelent tanulmányok és kötetek nyelvi megoszlása

A következő táblázatban a vizsgáldásunk négy fő korszakát érintő tanulmányokat gyűjtöttük ki.⁵ Mivel egy-egy munka több korszakot is felölelhet, ezért vannak átfedések (ennek köszönhető, hogy az abszolút eredmény magasabb, mint az előző táblázatban). Jól látszik, hogy messze *I. Péter kora* a leginkább kutatott időszak. Ezt követi *II. Katalin*, majd jelentősen lemaradva a *Századforduló* és végül *Péter utódainak* korszaka. Ez minden bizonnyal leginkább annak is köszönhető, hogy a nagyobb számokat produkáló korszakok több „saját” kutatóval is bírnak. *I. Péter* (vagy korszaka) kutatójának tekinthető Szvák Gyula, Gebei Sándor, Sashalmi Endre vagy Varga Beáta, *II. Katalin* (és környezete) esetében V. Molnár László, a *századforduló*

⁵ Jelen esetben a számok inkább csak irányadóak, nem pontos adatok, hiszen egyes munkákat nehéz volt a két kategóriába besorolni. Mivel az első két számításunk is némileg eltért egymástól, feltételezzük, hogy a harmadik is eltérne.

kapcsán pedig Bodnár Erzsébet.⁶ Ezzel szemben olyan kutató a magyar történetírás elmúlt 20 évében nem is volt, aki összefüggő kutatásokat végzett volna kizárólag (vagy jelentős mértékben) az 1725–1762 közötti időszakra vonatkozóan.

Korszak	Kizárólag a korszakról szól	Érinti a korszakot	Összesen
I. Péter kora	51	71	122
I. Péter utódai	5	38	43
II. Katalin kora	34	84	118
Századforduló	4	61	65

2. táblázat: A tanulmányok téma szerinti megoszlása

Fontos megjegyezni, hogy több országos, esetenként nemzetközi jelentőségű műhely is van, amelyek a kutatómunka támogatásában, a kötetkiadásban, és az utánpótlás nevelésben is élen jártak az elmúlt 20 évben. Az általunk vizsgált összesen 205 tanulmány több mint fele, 105 (51%) valamely, a következőkben felsorolt hat intézetben/szervezetben jelent meg. A legkiemelkedőbb kétségtelenül az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) BTK Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ (korábban: Ruszisztikai Intézet)⁷, amelynek alapítása a rendszerváltás időszakára tehető, tudományszervező

⁶ Bodnár Erzsébet esetében fontos megjegyezni, hogy ő elsősorban I. Sándor (1801–1825) uralkodásával foglalkozik, akinek fiatalkori évei érintik II. Katalin, illetve a századforduló időszakát. Úgy tűnik, hogy ezért a legmagasabb a II. Katalin korszakát és a századfordulót csak érintő tanulmányok száma, míg az utóbbival kizárólagosan foglalkozó tanulmányok száma nagyon alacsony.

⁷ <https://www.russianstudies.hu/onlineperiodikaen.html> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

tevékenysége a 18. századi orosz történelemmel kapcsolatban (is) kiemelkedő 2000–2020 között. Az említett 102 tanulmánynak több mint egyharmada (37 darab, tehát 35%) mögött a budapesti ruszisztika és/vagy az ELTE Történeti Intézete⁸ áll, mint megjelenési hely. Az ország második „ruszisztikai központja” egyértelműen a Pécsi Tudományegyetem (PTE), amelynek a Történettudományi Intézet⁹ mellett két „szláv” műhelye is van: a Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport (MOSZT)¹⁰ illetve a Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ.¹¹ A két kutatócsoport, illetve az egyetem Történeti Intézete összesen 23 publikációt jegyez. Számok alapján a harmadik az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem (EKKE)¹² 17 publikációval. Ezt követi a szombathelyi Szláv Történeti és Filológiai Társaság (SZTFT)¹³ 13, a Szegedi Tudományegyetem (SZTE)¹⁴ 10 és a Debreceni Egyetem (DE)¹⁵ 5 publikációval. Fontos hangsúlyozni, hogy itt csak a cikkek megjelenési helyeiről van szó, az egyes kutatócsoportokhoz kapcsolódó történészek munkássága ennél még szerteágazóbb. Hiszen – saját példánkkal élve – ha egri kutatóként publikálunk budapesti vagy pécsi kötetben, akkor az mind a kutatót támogató intézményt, mind a megjelenést biztosító műhelyt gazdagítja. Mindezt azonban kellő körültekintéssel felmérni szinte lehetetlen feladatnak tűnik.¹⁶

---

⁸ <https://torint.elte.hu/> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

⁹ <https://btk.pte.hu/hu/tortenelem> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

¹⁰ <https://moszt.tti.btk.pte.hu/tartalom/bemutakozas> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

¹¹ <https://btk.pte.hu/hu/tudomany/kutatokozpontok/kelet-europa-es-balkan-tortenete-es-kulturaja-kutato-csoport> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

¹² <https://uni-eszterhazy.hu/tortenelem> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

¹³ <https://szlavtftblog.wordpress.com/> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

¹⁴ <https://arts.u-szeged.hu/hist> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

¹⁵ <https://tortenelem.unideb.hu/> (Hozzáférés: 2023. március 1.)

¹⁶ Mindezekkel együtt is több, jelen tanulmányban szereplő szerzőtől kaptunk segítséget nem csak saját, de mások publikációival kapcsolatban

Intézmény	Tanulmány	Kötet
ELTE	37	6
PTE	23	2
EKKE	17	2
SZTFT	13	0
SZTE	10	4
DE	5	0
Egyéb	100	28
Összesen	205	42

3. táblázat: A tanulmányok megjelenési helye

I. Péter és kora (1682/89–1725)

Oroszország 18. századának és egyben egy egészen új korszakának kezdetét mindenképpen I. Péter uralkodása fémjelzi. Ennek megfelelően az alábbi fejezetben azon kutatásokat vázoljuk, amelyek az 1682–1725 közötti időszakot érintették.

Szvák Gyula, az ELTE professor emeritusa nem „csak” mint I. Péter (és IV. Iván) historiográfiájának elismert kutatója, hanem a rendszerváltás utáni évek hazai ruszisztikájának egyik megteremtőjeként és legfőbb mecénásaként is ismert. Szakmai munkássága jóval 2000 előtt kezdődött, teljes tudományos pályájáról így itt nem adhatunk képet.¹⁷

2001-ben két részben jelent meg Szvák Gyula egy évvel korábban megvédett akadémiai doktori értekezése.¹⁸ A disszertáció második, I. Péterrel is foglalkozó része a *Ruszisztikai Könyvek* sorozatban jelent meg *IV. Iván és I. Péter*

---

is. Ezúton szeretnénk nekik és mindenki másnak köszönetet mondani, aki bármilyen formában hozzájárult, hogy a jelen historiográfiai áttekintés elkészüljön és megjelenjen.

¹⁷ Ezzel kapcsolatban bővebben: ПЕТРОВОЙ, МАЙЯ С. (ред.): *Идеи и дела. К 65-летию профессора Дюлы Свака и 30-летию изучения исторической русистики в Будапеште*. АКВИЛОН, Москва, 2018.

¹⁸ SZVÁK GYULA: *A feudalizmus kori orosz történelem fő problémái az orosz történelemírásban*. MTA doktori disszertáció. Védés éve: 2001.

*utóélete*¹⁹ címmel. Ebben az orosz történelem két meghatározó alakjának a későbbi idők történetíróira és történészeire kifejtett hatása kerül terítékre. A kötet a két címszereplő szerint oszlik két fő fejezetre, amelyen belül a szerző vizsgálat alá veszi az egyes uralkodók általános megítélését és reformátori tevékenységük értékelését. Szintén 2001-ben megjelent egy budapesti²⁰ és egy pécsi²¹ konferencia kötete is, amelyekben a konferenciák témájához kapcsolódóan jelent meg egy-egy írása Szvák Gyulának, illetve egy másik tanulmánykötetben²² kifejezetten a rendszerváltás utáni évtized I. Péterről szóló orosz historiográfiáját vizsgálta. Mindenképpen említésre méltó, hogy ugyancsak 2001-ben jelent meg a második, javított kiadása az 1997-es, négy szerzős *Oroszország történetének*. Ebben az általunk vizsgált századból Nagy Péter korszakát írta Szvák professzor.²³

Legközelebb 2006-ból találhatunk I. Péterrel foglalkozó tanulmányt orosz nyelven,²⁴ majd egy 2008-as tanulmányában megkérdőjelezi, hogy az 1917 előtti Oroszország esetében van-e létjogosultsága a „modernizáció” kifejezés használatának. A szerző szerint a legjobb I. Péterhez

¹⁹ SZVÁK GYULA: *IV. Iván és I. Péter utóélete*. Ruszisztikai Könyvek VIII. ELTE Ruszisztikai Intézet, Budapest, 2001.

²⁰ СВАК, ДЮЛА: «Петро „Первый” чыи „Великий”?» // *Іван Мазена та його доба: матеріали Міжнародної наукової конференції*, уклад. О. РУСИН. Будапешт, 23 лист. 2000 р. Мистецька Лінія, Ужгород, 2001. 8–12.

²¹ Szvák Gyula: *IV. Iván és I. Péter*. In: BEBESI GYÖRGY (szerk.): *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében. Történészkonferencia Pécs, 2001. november 15–16*. PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2001. 55–65.

²² Szvák Gyula: *I. Péter értékelése az elmúlt évtized orosz historiográfiájában*. In: SEIFERT TIBOR: *A történelem és a jog határán: Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára*. ELTE BTK, Budapest, 2001. 231–238.

²³ FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA (szerk.): *Oroszország története*. Második, javított kiadás, Pannonica Kiadó, 2001. 221–253.

²⁴ Свак, Дюла: *Вопросы и раздумья о Петре I*. // ИНСАКОВ, О. В. (глав. ред.): *Модернизация и традиции – Нижнее Поволжье как перекресток культур*. Санкт-Петербург – Волгоград, 734–744.

nyúlni a kérdés megválaszolásához, amit historiográfiai példákon keresztül meg is tesz: I. Péter – Szvák értékelése szerint – nem modernizálta Oroszországot, hiszen egyes területeken bár hozott reformot, máshol (pl. társadalmi struktúra) éppen konzerválta a fennálló állapotokat.²⁵ Ezt követően, 2010-ben a poltavai csata évfordulója kapcsán olvashatunk I. Péterről mint „szupersztárról”,²⁶ ugyanebben az évben a magyar–orosz kapcsolatok jegyében II. Rákóczi Ferenc és I. Péter szövetségéről.²⁷

Szvák Gyulának a tudományos diskurzusban való aktív részvételére – korszakunkhoz kapcsolódó – példa 2017-es reflexiója²⁸ arra a Gebei Sándor által írt kritikára,²⁹ amelyet az egri professzor a rosztovi Andrej Gennagyjevics Danilov interpretációjával³⁰ szemben fogalmazott meg.³¹

---

²⁵ Szvák Gyula: I. Péter un. „modernizációja.” In: BODNÁR ERZSÉBET – DEMETER GÁBOR (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2008. 13–22.

²⁶ Szvák Gyula: I. Péter szupersztár. In: MISZLER TAMÁS – SASHALMI ENDRE (szerk.): *A poltavai csata jelentősége a svéd és az orosz történelemben. Konferenciakötet*. PTE BTK Kelet-Európa és Balkán története és kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2010. 83–87.

²⁷ Szvák Gyula: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter szövetsége. In: SZANISZLÓ ORSOLYA (szerk.): *Magyar–orosz kapcsolatok története*. Russica Pannonica, 2010. 45–49.

²⁸ Szvák Gyula: I. Péter: pro, kontra és rekontra. In: BORBÉLY ZOLTÁN – KRISTÓF ILONA (szerk.): *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae 44: Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2017. 317–322.

²⁹ Gebei Sándor, „Pro et contra” Nagy Péter cárról. In: MARTIN JÓZSEF – SZÉCHENYI ÁGNES (szerk.): *Klió és a médiagalaxis: Tanulmányok a 70 éves Buzinkay Géza tiszteletére*. Corvina Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, Budapest – Eger, 2011. 149–166.

³⁰ ДАНИЛОВ, АНДРЕЙ Г.: Опыт единоличной власти в России в XVI–XX. // *Вопросы истории* № 1. (2009): 54–68.

³¹ Szintén a közelmúltban jelent meg egy hasonló, de jóval korábbi tudományos diskurzusról egy publikáció: СВАК, ДЮЛА: «Открытое письмо» как историографическое средство диалога. *Диалог со временем* № 64. (2018): 361–383.

A Niederhauser Emillel közösen írt *A Romanovok*³² című, széles közönség számára is jól hasznosítható összefoglalótörténetnek első felét, a dinasztia hatalomra lépésétől II. Katalin uralkodásáig tartó majdnem két évszázadot írta Szvák Gyula. Emellett írt több összehasonlító elemzést is IV. Ivánról és I. Péterről,³³ illetve egyéb, kizárólag I. Péterről szóló cikket. Így a 2009-ben előbb magyar,³⁴ majd orosz³⁵ nyelven is megjelent *A tizenkét legnagyobb orosz* című kötet I. Péterről szóló részét is Szvák Gyula írta.

2019-ben két, I. Pétert (és IV. Ivánt) érintő tanulmánykötete jelent meg Szvák Gyulának. Az egyik orosz,³⁶ a másik magyar nyelven.³⁷ A kötetekben 1978 és 2017 között korábban már megjelent tanulmányok kaptak helyet. A Mikrotörténelem sorozat 9. köteteként megjelenő magyar nyelvű gyűjtemény a rövidebb, azt lehet mondani, hogy némileg kivonata az orosz változatnak. A rövidítés oka – ahogy a bevezetőben a szerzőtől olvasható – a magyar olvasóközönség történelmi érdeklődésének figyelembevétele volt.

A 18. századi orosz történelem elmúlt 20 év historiográfiáját vizsgálva Szvák Gyula esetében nem lehet szó nélkül elmenni azon tevékenysége mellett sem, amelyet az országos, sőt nemzetközi jelentőségű budapesti ruszisztika élén kifejtett. Ennek az időszaknak

---

³² NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *A Romanovok*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2002.

³³ SZVÁK GYULA: Iván és Péter. 2000: *irodalmi és társadalmi havilap* № 12 (2004): 59–62.; SZVÁK GYULA: Két rettegett cár. IV. Iván és I. Péter. *Rubicon* № 1. (2010): 57–61.

³⁴ Szvák Gyula: I. Péter. In: SZVÁK GYULA: *A tizenkét legnagyobb orosz*, Russica Pannonicana, Budapest, 2009. 91–112.

³⁵ Свак, Дюла: Петр I. // СВАК, ДЮЛА (ред.): *Двенадцать имен России*. Ruszisztikai Könyvek XXXV. Russica Pannonicana, Budapest, 2012. 87–105.

³⁶ *Опыт микроисториографии*, Гуманитарные науки в исследованиях и переводах IX. Аквилон, Москва, 2019.

³⁷ SZVÁK GYULA: *IV. Iván és I. Péter mikrohistoriográfiája*. L'Harmattan, Budapest, 2019.

eredményeiről, örömeiről és nehézségeiről olvashatunk az elmúlt két évtizedben megjelent interjúk, kötetek vagy konferenciák illetve egyéb rendezvények köszöntőiben, beszámolóiban vagy az immár 5 éves RussianStudiesHU honlapján.³⁸ Számadás-jelleggel figyelemre méltó a Ruszisztikai Intézet 25. és a Ruszisztikai Központ fennállásának 20. évfordulójára, 2015-ös *A mi Ruszisztikánk* című kötet egyik Szvák Gyula által jegyzett írása, amelyben részletesen bemutatja az 1990-es évektől a ruszisztika terén elért eredményeket.³⁹ Hogy teljes képet kaphassunk a budapesti ruszisztika műhelyéről, érdemes még hozzávenni a szintén Szvák Gyulával készült interjúkat magába foglaló, *„Nem lelkendezhetek főállásban”, Beszélgetések Oroszországról* című kötet egyes interjúit.⁴⁰

Gebei Sándor, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem professzor emeritusa, az Erdélyi Fejedelemség és a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság (Rzeczpospolita) jeles kutatója. Publikációs tevékenységét az 1970-es évek végén kezdte, ahol egyebek mellett már találhatunk a 18. századi Oroszországgal foglalkozó írásokat is, de alapvetően inkább a 17. századi Kelet-Európa történetét kutatta. A 18. század vonatkozásában fókuszában leginkább II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolata áll, de más témakörökben is kutatott.

2001-es írásában a 17. század végi orosz külpolitika kérdéskörét boncolgatja: Az orosz-török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban (1699–1700).⁴¹ Ebben először a cári Oroszország Szent Ligához való csatlakozásának problematikáját, a feszült orosz-lengyel

---

³⁸ <https://www.russianstudies.hu/indexHU.html> (Hozzáférés: 2021. júl. 21.)

³⁹ Szvák Gyula: Az „országismeret” budapesti iskolája. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk: Tanulmányok a 20/25. évfordulóra*. Ruszisztikai Könyvek XL. Russica Pannonicana, 2015. 13–34.

⁴⁰ SZVÁK GYULA: *„Nem lelkendezhetek főállásban”: Beszélgetések Oroszországról*. Szerk. Gyóni Gábor. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.

⁴¹ GEBEI SÁNDOR: Az orosz-török béketárgyalások Karlócán és Konstantinápolyban (1699–1700). *Aetas* 16, no. 2 (2001): 134–154.

viszonyt járja körül, a hangsúlyt az uralkodók (és követeik) közötti diplomáciai érintkezésekre fektetve. Az írás második és nagyobb felében a karlócai orosz–török tárgyalások és a konstantinápolyi béke levéltári források alapján történő elemzését olvashatjuk, majd a legvégén – mellékletként – magát a békét magyar nyelven.

Gebei Sándor 2004-es *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*⁴² című MTA doktori értekezése egyben programadó munkának is tekinthető a jövőre nézve: abban már jelentősebb szerep jutott I. Péter és II. Rákóczi Ferenc kapcsolatának. Ugyanebben az évben az 1708-ban Egerben elhunyt és eltemetett orosz követ, Jemeljan Ignatjevics Ukrainev kapcsán érintette a két uralkodó kapcsolatát.⁴³ A tanulmányban nem a követ életrajzának, hanem annak politikai tevékenységének rekonstruálása történik meg. Szó esik a végül nem realizálódó forgatókönyvről: II. Rákóczi Ferenc orosz támogatással foglalja el a lengyel trónt. Kifejezetten ezt a kérdést vizsgálta Gebei Sándor szintén 2004-ben németül⁴⁴ megjelent írásában. Innentől kezdve I. Péter és II. Rákóczi Ferenc kapcsolata és a lengyel korona kérdése állandó eleme lesz Gebei Sándor kutatásainak. 2008-ban a sárospataki országgyűlés emlékére írt tanulmányában az 1707-es varsói egyezmény utóéletét vizsgálta,⁴⁵ majd 2012-ben a Századok szatmári békéhez

---

⁴² GEBEI SÁNDOR: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. MTA doktori disszertáció. Benyújtás éve: 2004. Megjelent: GEBEI SÁNDOR: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007.

⁴³ Gebei Sándor: Nagy Péter orosz cár diplomatája II. Rákóczi Ferencnél Egerben (1708). In: GEBEI SÁNDOR (szerk.): *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae* 28. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2004. 51–61.

⁴⁴ GEBEI SÁNDOR: Über die Königskandidatur von Ferenc Rákóczi II, *Studia Carolinensia* no. 3–4. (2004): 25–41.

⁴⁵ Gebei Sándor: Péter cár és II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem 1707. évi varsói egyezményének utóélete. In: TAMÁS EDIT (szerk.): *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi: Tanulmányok a sárospataki országgyűlés háromszázadik évfordulóján*. A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek 53. Sárospataki Rákóczi Múzeum, Sárospatak, 2008. 98–119.

kötődő számában,⁴⁶ illetve egy évvel később két tanulmánykötetben⁴⁷ került elő a II. Rákóczi Ferenc és I. Péter közötti szövetség – különösen a lengyel trón vonatkozásában – mint téma. Legújabban pedig 2020-ban egy Szentpéterváron megjelent orosz nyelvű tanulmányban.⁴⁸

2007-ben a Hadtörténelmi Közleményekben jelent meg Gebei Sándor tollából egy értekezés a lengyel és magyar, 1707-es detronizációk évfordulójából egy írás, amely az orosz külpolitikát is részben érinti,⁴⁹ majd 2009-ben az akkor 300 éves jubileumot ünneplő poltavai ütközetről.⁵⁰ Az előzmények részletes feltárása után korabeli források és térkép segítségével a csatát is nagy alapossággal mutatja be az egri történész. Ugyanebben az évben kontextusban is megütközteti egymással a svéd és az orosz uralkodókat. A II. Rákóczi Ferenc „szövetségei”: XII. Károly svéd király, I. Péter orosz cár⁵¹ című tanulmányban a hangsúly természetesen II. Rákóczi Ferenc külpolitikai mozgásterén

---

⁴⁶ GEBEI SÁNDOR: „...nekem egyedül reményem az czár...”: Számíthatott-e II. Rákóczi Ferenc I. Péter orosz cár segítségére 1709–1711-ben, *Századok* 146, no. 4. (2012): 823–852.

⁴⁷ Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai (1707–1711). In: CSATÁRY GYÖRGY (szerk.): *Rákóczinak dicső kora. Konferenciakötet*. PoliPrint Kiadó, Ungvár, 2012. 43–62.; Гебеи, Шандор: Продолжение борьбы Ференца II Ракоци за свободы в 1710–1711 гг. с помощью России? // КОЧЕГАРОВ, К.А. (ПОД. РЕД.) – ХАВАНОВА, О.В. (ОТВ. РЕД.) – ШЕРЕШ, А. (ред.): *Освободительная война 1703–1711 гг. в Венгрии и дипломатия Петра I*. Нестор-История, СПб, 2013. 83–90.

⁴⁸ Гебеи, Шандор: Ференц II Ракоци – кандидат царя Петра Великого на польский престол (1707). // ДУНАЕВ, Н. В. – КАЩЕНКО, С. Г. (ред.): *История России, Венгрии и Китая в исследованиях современных ученых*. Сборники Президентской Библиотеки. Серия „Электронный архив” Вып. 5. Президентская Библиотека, СПб, 2020. 79–96.

⁴⁹ GEBEI SÁNDOR: Az 1707. évi lengyel és magyar detronizáció politikai háttere. *Hadtörténelmi Közlemények* 120, no. 4. (2007): 1268–1296.

⁵⁰ GEBEI SÁNDOR: 1709. június 27. (július 8.) – Poltava. *Hadtörténelmi Közlemények* 122, no. 4. (2009): 903–939.

⁵¹ Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc „szövetségei”: XII. Károly svéd király, I. Péter orosz cár. In: GEBEI SÁNDOR – MAKAI JÁNOS – BARTÓK BÉLA (szerk.): *Történészként a katedrán: tanulmánykötet Nagy József ny. főiskolai tanár 80. születésnapjára*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2009. 31–43.

van. 2011-ben a már említett „Pro et contra” Nagy Péter cárról⁵² címmel jelent meg kritikái írása A. G. Danilov rosztovi történész I. Péter interpretációjával kapcsolatban.⁵³ Gebei Sándor kritikája orosz nyelven is megjelent.⁵⁴ 2012-es tanulmányában Mazepa hetmanságát, illetve annak 1990 utáni megítélését vizsgálta.⁵⁵

Időközben, 2010-re az egri professzor arra szánta magát, hogy a korábbi kutatásait is állandóan érintő svéd nagyhatalmiságot dolgozza fel. *A kora-újkori „vasbirodalom”: Svédország, 1671–1721*⁵⁶ című tanulmányban a megadott időkereten belüli, nagyobb fordulópontokat mutatja be és azt vizsgálja, hogy a katonakirályok külpolitikai célkitűzései mennyire álltak szilárd lábon a reálpolitika talaján, azok milyen színtereken ütköztek a környező államok – például Oroszország – érdekeivel.

2013-ban *II. Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita*⁵⁷ című, többségében korábban már megjelent tanulmányt tartalmazó tanulmánykötet fejezetei szervesen kapcsolódnak egymáshoz, így nyújtva az eddig legteljesebb képet II. Rákóczi Ferenc külpolitikai lehetőségeinek lengyel-orosz szakaszáról.

---

⁵² Gebei Sándor: „Pro et contra” Nagy Péter cárról. In: MARTIN JÓZSEF – SZÉCHENYI ÁGNES (szerk.): *Klió és a médiagalaxis*, 149–166.

⁵³ ДАНИЛОВ, АНДРЕЙ: Опыт единоличной власти, 54–68.

⁵⁴ Геbei, Шандор: Drang nach Westen – Ориентация России на Запад (Вторая половина XVII – начало XVIII века). // SZVÁK, GYULA (ed.): *Роль государства в историческом развитии России*, 164–178.

⁵⁵ Gebei Sándor: Mazepa kozákhetman (1639–1709) – „nemzeti hős vagy áruló”? Politikai megrendelés a történelemtől? In: GEBEI SÁNDOR: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae* 39. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2012. 65–87.

⁵⁶ Gebei Sándor: *A kora-újkori „vasbirodalom”: Svédország, 1671–1721*. In: HÁDA BÉLA – LIGETI DÁVID ÁDÁM – MAJOROS ISTVÁN – MARUZSA ZOLTÁN – MERÉNYI KRISZTINA – PETNEHÁZI MARGIT: *Eszmék, forradalmak, háborúk: Vadász Sándor 80 éves*. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2010. 175–192.

⁵⁷ GEBEI SÁNDOR: *II. Rákóczi Ferenc és a Rzeczpospolita*. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei, 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.

Tudománynépszerűsítés terén két jeles kötetet említhetünk. Előbb a Magyarország története sorozat 11. kötete⁵⁸ jelent meg, amely teljes egészében a Rákóczi-szabadságharcot tárgyalja, majd 2018-ban a Sorsfordítók a magyar történelemben című sorozatban, gazdag illusztrációkkal ellátva, egy teljes életrajz II. Rákóczi Ferencről.⁵⁹ Ezekben a munkákban is – megtartva a szükséges arányokat – megjelennek I. Péter külpolitikai elképzelései, Oroszország szerepe az eseményekben.

Sashalmi Endre a Pécsi Tudományegyetem egyetemi tanára elsősorban a kora újkori orosz hatalmi és ideológiai kérdések elismert kutatója. Az elmúlt húsz évben született, 18. századot érintő írásainak középpontjában leggyakrabban I. Péter állt, de találunk tőle a század második felét érintő publikációt is.

Az ezredfordulón A szerződéselmélet és az orosz hatalmi ideológia nyugatosodása Nagy Péter alatt⁶⁰ című írása előbb magyarul, majd újabb eredményekkel kiegészítve angolul,⁶¹ és oroszul⁶² is megjelent. Ezekben a

---

⁵⁸ GEBEI SÁNDOR: *A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711)*. Magyarország története, 11. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009.

⁵⁹ GEBEI SÁNDOR: *II. Rákóczi Ferenc*. Sorsfordítók a magyar történelemben. Kossuth Kiadó, Budapest, 2018.

⁶⁰ Sashalmi Endre: A szerződéselmélet és az orosz hatalmi ideológia nyugatosodása Nagy Péter alatt. In: FISCHER FERENC – MAJOROS ISTVÁN – VONYÓ JÓZSEF: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében: Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. University Press, Pécs, 2000. 559–567.

⁶¹ SASHALMI, ENDRE: Contract theory and the westernization of Russian ideology of power under Peter the Great. *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis: A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Korajújkori Történeti Tanszékének Történeti Közleményei* no. 2. (2003): 89–100.

⁶² 2000 októberében került sor egy ruszisztikai konferenciára Egerben, a Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottság szervezésében, a magyar államiság fennállásának ezer éves évfordulójára: «Образование государств в Центральной и Восточной Европе и ранние этапы российско-венгерских отношений, XI–XVIII в.». Az itt elhangzott előadások anyagai csak 2005-ben jelentek meg Moszkvában, orosz nyelven: Шашхали, Э.: Возникновение идеи общественного договора в официальной

társadalmi szerződés elméletek típusairól, főbb jellemzőiről olvashatunk az alábbi sorrendben: nyugati példák, Rusz, cári Oroszország és végül az Orosz Birodalom. A tanulmányok utolsó részében hosszabban kerül említésre a Kijevi Akadémia rektorának, Feofán Prokoviccsnak hatalmi ideológiai felfogása és Nagy Péter szolgálatában végzett munkája. Az ezt követő évben angol nyelvű tanulmányban⁶³ a Prokoviccsnak tulajdonított, orosz trónöröklés új rendjét meghatározó írást⁶⁴ hasonlította össze Jacques-Bénigne Bossuet püspök által, a francia trónörökös számára írt tanulmánnyal.⁶⁵ Szintén 2001-ben „A cár akarata – törvény”. Az abszolutizmus és az uralkodói akarat a péteri ideológiában⁶⁶ címmel megjelent tanulmányában röviden reflektál a 20. század második felének abszolutizmus-definícióira, majd saját maga is levezeti annak középkortól való alakulását, a moszkvai, majd péteri hatalmi ideológia elemzésével. A péteri új ideológiáról pontosabb képet viszont már Az uralkodói hatalom új ideológiája Nagy Péter alatt⁶⁷ című tanulmányból kaphatunk. Az említett munkákból világosan kirajzolódik, hogy a nyugatiasodás Oroszországban nem a Nyugatot hozta el, hanem saját,

---

идеологии власти в России при Петре I. // ХАВАНОВА, О. В. (отв. ред.): *Государственность, дипломатия, культура в Центральной и Восточной Европе XI–XVIII веков*. Центральноевропейские исследования. Выпуск 3. Москва, 2005. 186–193.

⁶³ Sashalmi, Endre: Some Remarks on the Typology of Official Petrine Political Ideology. In: SZVÁK, GYULA: *Место России в Евразии / The Place of Russia in Eurasia*. Ruszisztikai Könyvek IX. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 2001. 20–27.

⁶⁴ Правда воли монаршей, во определении наследника державы своей Уставом Державнейшего Государя нашего Петра Великого.

⁶⁵ La Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte.

⁶⁶ SASHALMI ENDRE: „A cár akarata – törvény”. Az abszolutizmus és az uralkodói akarat a péteri ideológiában. *Századok* 135, no. 6. (2001): 1413–1431.

⁶⁷ Sashalmi Endre: Az uralkodói hatalom új ideológiája Nagy Péter alatt. In: ÚJVÁRY ZSUZSANNA J.: *Ezredforduló – Századforduló – Hetvenedik évforduló: Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. PPKÉ BTK, Piliscsaba, 2001. 100–138.

orosz típusú adaptáció létrejöttét, amely – tudatos szelekció eredményeképpen – az uralkodói hatalmat erősítette. A szerző munkássága során a kérdéshez – más aspektusból – később is visszatért.⁶⁸

Egyben érdemes szót ejteni a Feofán Prokopovicsot mélyebben érintő tanulmányokról. Az eddig említettek túlmenően, 2012-ben egy angol⁶⁹ és egy magyar⁷⁰ nyelvű publikációt találunk, amelyekben Sashalmi Endre Prokopovicsnak egy-egy munkáját veti alaposabb vizsgálat alá. Ezt követi 2018-ban Az állam egysége (céloszty goszudarsztva) és az autokrácia: Feofán Prokopovics mint az „orosz államnarratíva” atyja⁷¹, majd végül egy két részes tanulmány: Az állam-és jogelmélet oroszországi kezdetei Feofán Prokopovics (1681–1736) műveinek tükrében I-II.⁷²

---

⁶⁸ Sashalmi Endre: A természetjogi gondolkodás kezdetei Oroszországban Nagy Péter uralkodása idején. In: FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS: *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*. Pázmány Press, Budapest, 2017. 323–332.

⁶⁹ Sashalmi, Endre: Russian History in an Engraving: The Pechatnoe „Rodoslovie” (1717) of Feofan Prokopovich. In: SZVÁK, GYULA (глав. Ред.) – FILIPPOV, SZERGEJ – GYIMESI, ZSUZSANNA: *Историк и мир – мир историка в России и Центрально-Восточной Европе / Historians and the World – the World of Historians in Russia and Central and Eastern Europe (conference volume)*. Ruzsisztikai Könyvek XXXVI. Russica Pannonica, Budapest, 2012. 99–108.

⁷⁰ Sashalmi Endre: Legitimitás és idoneitás Feofán Prokopovics „Dicsőítő szónoklat Péter Petrovicsnak, a legnemesebb uralkodó cárevecsnak és nagyfejedelemnek születésnapja alkalmából” (1716) című művében. In: BAGI DÁNIEL – FEDELES TAMÁS – KISS GERGELY: *„Köztes-Európa” vonzásában: Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 409–420.

⁷¹ Sashalmi Endre: Az állam egysége (céloszty goszudarsztva) és az autokrácia: Feofán Prokopovics mint az „orosz államnarratíva” atyja. In: BENE KRISZTIÁN – HUSZÁR MIHÁLY – KOLONTÁRI ATTILA (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában: Babesi György 60 éves*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018. 320–327.

⁷² SASHALMI ENDRE: Az állam-és jogelmélet oroszországi kezdetei Feofán Prokopovics (1681–1736) műveinek tükrében I. *Jog Állam Politika. Jog- és Politikatudományi Folyóirat* 10, no. 4. 2018. 3–28.; SASHALMI ENDRE: Az állam-és jogelmélet oroszországi kezdetei Feofán Prokopovics (1681–1736) műveinek tükrében II. *Jog Állam Politika* 11, no. 1. (2019): 3–28.

Ezekben az írásokban fokozatosan tárul fel előttünk Feofán Prokopovics hatása a 18. század elején átalakuló orosz egyházi és állami életre.

Prokopovics mellett még két további, Nagy Péter korabeli gondolkodónak szentelt külön tanulmányt Sashalmi Endre.⁷³ Az első Avraamij szerzetes, akinek az 1696-ban I. Péternek címzett, kritikus hangvételű *Füzetekből* arra láthatunk példát, hogy miként jelennek meg a nyugati eszmék az egyébként a hagyományokhoz kötődő szerzetesi gondolkodásban. A második Pjotr Pavlovics Safirov, aki 1717-ben írt egy legitimációs értekezést az I. Péter által XII. Károly ellen 1700-ban megkezdett háborújáról. Sashalmi a *Péter Safirov művének értelmezési lehetőségei*⁷⁴ című tanulmányában nagy hangsúlyt helyez az írás elején található dedikációra, de bevezetésképpen áttekinti P. P. Safirov életének főbb mozzanatait, majd a mű keletkezésének körülményeit.

Némiképpen külön kört alkotnak a hatalmi reprezentáció témakörében írt munkák. Ezek az írások, ha egymáshoz nem is kapcsolódnak olyan szorosan, Sashalmi Endre fő témájához nagyon is. Minden esetben forrásközpontúan végez a szerző mélyfúrásokat, gyakorlatilag a mikrotörténetírás módszerével. Olvashatunk I. Péter hivatalos ikonográfiájának egy reprezentáns produktumáról, a Jelképkönyvről,⁷⁵

---

⁷³ SASHALMI ENDRE: Útban egy új hatalmi ideológia felé: A moszkvai hatalomfelfogás elemei és nyugati hatások „Avraamij szerzetes füzetében” (1696) *Aetas* 18, no. 1 (2003): 41–65. Angol nyelven: Sashalmi, Endre: Towards a New Ideology: Muscovite Notions of Rulership and Western Influences in Avraamij's Missive (1696). In: SZVÁK, GYULA (ed.): *Москва: специфика развития / Muscovy: The Peculiarities of its Development*. Ruzsisztikai Könyvek XIII. Magyar Ruzsisztikai Intézet, Budapest, 2003. 143–154.

⁷⁴ Sashalmi Endre: Péter Safirov művének értelmezési lehetőségei. In: BENE KRISZTIÁN: *Európa periferiáján. Jubileumi kötet*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2015. 23–44.

⁷⁵ Sashalmi Endre: Azov után (1696), Poltava (1709) előtt: A hatalom új ikonográfiája Nagy Péter jelképkönyvének (1705) címlapja alapján.

Oroszország képi ábrázolásokban való női megszemélyesítésének fejlődéséről,⁷⁶ az orosz császári cím eredetéről⁷⁷ és 1721-es felvételéről,⁷⁸ illetve a svéd abszolutizmus és az orosz autokrácia összehasonlításáról.⁷⁹

Feltétlen érdemes szót ejtenünk a fenti korszaktól és/vagy témától némileg eltérő, vagy azon túllépő munkákról. A „jó cár” eszméje a Romanovok alatt, 1613–1905⁸⁰ című munkájában az orosz nép cárokról alkotott képei kerülnek vizsgálatra, majd egy 2007-es tanulmányban I. Péter uralkodásától egészen 1906-ig vizsgálja az

---

In: MISZLER TAMÁS – SASHALMI ENDRE: *A poltavai csata jelentősége a svéd és az orosz történelemben. Konferenciakötet*, 125–150., SASHALMI, ENDRE: *The Frontispiece of Peter the Great's Simvol' i Emblemata (1705): An Iconographical Analysis. Canadian – American Slavic Studies* 47, no. 4 (2013): 459–472.

⁷⁶ SASHALMI ENDRE: Politikai teológia és Oroszország női megszemélyesítésének kezdetei a képi ábrázolások tükrében, európai perspektívából: Nagy Péter uralkodása, mint vízvázalasztó. *Világtörténet* 7(39), no. 3. (2017) 373–394.; SASHALMI, ENDRE: Political Theology and the Emergence of Female Personifications of Russia in Visual Sources from a European Perspective: The Petrine Period as a Watershed. *Russian History – Histoire Russe – Pittsburgh* 45, no. 1. (2018): 70–85.

⁷⁷ Sashalmi, Endre: Rome as an Unlaid Ghost in Sixteenth-Eighteenth-Century Russia: Rome Spiritual and Rome Secular from the Early Sixteenth Century to 1725. In: DE MAEYER, JAN – NELIS, JAN – BRACKE, WOUTER (ed.): *Renovatio, inventio, absentia imperii: From the Roman Empire to contemporary imperialism*. Brepols Publishers, Turnhout, 2018. 117–136.

⁷⁸ Sashalmi Endre: Az ókori Róma bűvöletében: császári imázs és a császári cím Nagy Péter uralkodása idején. In: FRANK TIBOR (szerk.): *Az orosz birodalom születési: magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 77–92.

⁷⁹ Sashalmi, Endre: The Role of Law and the Rule of Law: A Comparison of Swedish Absolutism and Russian Autocracy from the 1680s to 1730: The Importance of Political Ideas and Political Structures. In: КОПНИНА, Н. Б. (ред.): *Россия и Венгрия на перекрестках европейской истории / Oroszország és Magyarország az európai történelem kereszttűzjain*. Ставрополь, 2016. 44–50.

⁸⁰ Sashalmi Endre: A „jó cár” eszméje a Romanovok alatt, 1613–1905. In: CSIBI NORBERT – MISZLER TAMÁS (szerk.): *Orosz Arcképcsarnok*, 15–39.

autokrácia ideológiáját, annak modernizációs változásait.⁸¹ Ugyanilyen nagyobb léptékű az újabban megjelent önálló kiadványa: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából.*⁸² Az Államértelmezések sorozatban megjelent kötet a 2010-es évek főbb kutatási eredményeit foglalja magában.

Külön kategorizálható a szintén I. Péterhez szorosan kapcsolódó, de kifejezetten a diplomácia-, illetve hadtörténet mezsgyéjén mozgó kutatói tevékenység. Ennek az ezredfordulót követő első megnyilvánulása a balkán-félszigeti orosz külpolitikai célok fejlődéséről írt 2005-ös tanulmánya.⁸³ A téma különlegességét az adja, hogy Sashalmi Endre a kérdés „vallásos gyökereit” tárta fel, így kamatoztatva tudását ezen a területen is. Ez a szemlélet tért vissza azokban a munkákban, amelyekben Oroszország háborúiban megjelenő vallásos faktort, illetve az ebből eredeztethető, muszlim fennhatóság alatt álló ortodox népek felszabadítójának képét vizsgálta.⁸⁴ A 2018-ban a Századok

⁸¹ SASHALMI ENDRE: Az autokrácia ideológiája a tradíció és a modernizáció szemszögéből Nagy Pétertől 1906-ig. Megjegyzések a hivatalos orosz hatalmi ideológia kérdéséhez. *Világtörténet* 29. (2007 tavasz-nyár): 3–17.; Sashalmi Endre: Az autokrácia ideológiája a tradíció és a modernizáció szemszögéből Nagy Pétertől 1906-ig. In: BODNÁR ERZSÉBET – DEMETER GÁBOR (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2008. 23–35.

⁸² SASHALMI ENDRE: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2020.

⁸³ Sashalmi Endre: Az orosz Balkán-politika vallási gyökereinek kérdéséhez: a nyikoni reformoktól a kücsük-kainardzsi békéig (1774). In: BODNÁR ERZSÉBET – DEMETER GÁBOR (szerk.): *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2005. 39–49.

⁸⁴ Sashalmi Endre: A vallás mint legitimációs elem Oroszország háborúiban 1552–1717: az ortodoxia utolsó bástyájából az ortodox népek felszabadítójáig. In: PÓSÁN LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ – ISASZEGI JÁNOS (szerk.): *Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségben az ókortól napjainkig*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020. 366–394.; Sashalmi, Endre: *The Idea of Bulwark of Christendom and the Russian Context: How Did Russia Become the Protector and Liberator of Orthodox Christians from the Last Bastion of Orthodoxy (1453–1711)?*

hasábjain megjelent *A 17–18. századi Oroszország mint fiskális-katonai állam*⁸⁵ című írásában nagyobb hangsúlyt kaptak a gazdasági tényezők, de ezt a témát már korábban is érintette egy angol nyelvű publikációban.⁸⁶

Sashalmi Endre kétezres évek elején végzett munkásságáról ad egységes képet a Font Mártával közösen megjelentetett *Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól*⁸⁷ című kötete, majd 2015-ben megvédett, *Trónöröklés és isteni jogalap Oroszországban 1613–1725 között, az írott források és az ikonográfia tükrében*⁸⁸ című MTA doktori disszertációja. Utóbbiban a fő téma a Romanovok (I. Péterrel bezárólag) trónöröklésének és a hatalom betöltése isteni jogalapjának kérdése. A vizsgálódás irányai az eddig említett kérdések szintézise, a bizonyítás elemei pedig gazdag írott és képi források. A ruszisztika hazai népszerűsítése szempontjából külön öröndetes, hogy az írás a szélesebb olvasóközönség számára is megjelent rövidebb változatban.⁸⁹

A 18. századot érintő szerkesztői-szerzői tevékenységéből két munkát emelnénk ki: 2007-ben Sashalmi Endre volt szerkesztője annak a kötetnek, amely „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800: *Intellektuális-történeti konstrukciók vagy*

In: BÖMELBURG, HANS-JÜRGEN – KIRCHNER, MARK – KOLLER, MARKUS – WINGENDER, MONIKA (Her. geb.): *Identitätsentwürfe im östlichen Europa – in Spannungsfeld von Selbst- und Fremdwahrnehmung*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2018. 55–72.

⁸⁵ SASHALMI ENDRE: *A 17–18. századi Oroszország mint fiskális-katonai állam*. *Századok* 152, no. 5 (2018): 1013–1032.

⁸⁶ Sashalmi, Endre: *Russia as a Fiscal-Military and a Composite-Dynastic State*. In: СВАК, ДЮЛИА: *Государство и нация в России и Центрально-восточной Европе. State and nation in Russia and Central-East-Europe*. Russica Pannonicana, Budapest, 2009. 132–144.

⁸⁷ FONT MÁRTA – SASHALMI ENDRE: *Pannonica* Kiadó, Budapest, 2007.

⁸⁸ SASHALMI ENDRE: *Trónöröklés és isteni jogalap Oroszországban 1613–1725 között, az írott források és az ikonográfia tükrében*. MTA doktori disszertáció. Benyújtás éve: 2014.

⁸⁹ SASHALMI ENDRE: *Trónöröklés és isteni jogalap Nagy Péter uralkodása idején: 1682–1725: az írott források és az ikonográfia tükrében*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2013.

*valós történeti régiók?*⁹⁰ címmel jelent meg és amely egyben egy azonos címen futó OTKA-kutatást lezáró kötet is.⁹¹ A kötet bevezetőjét és összegzését is Sashalmi Endre írta, de ezen túlmenően az Oroszország történetét 1389–1725 között feldolgozó négy fejezet is az ő munkája, benne a számunkra releváns *Oroszország-Ukrajna, 1654–1725*⁹² című résszel. Később, 2013-ban jelent meg egy bilingvis (orosz-magyar) kötet,⁹³ amely bemutatja és elemzi a 18. századi brassói szász polihisztor, Martin Schmeizel 1712-ben megvédett, Szent Koronáról szóló filozófiai magiszteri értekezésének orosz nyelvű változatát. A kötetben Sashalmi Endre a dokumentum keletkezésének történetét tárta fel, illetve részt vett a szöveg magyar nyelvű fordításának elkészítésében.

Végül szükséges megemlíteni, hogy Sashalmi Endrének a magyarországi ruszisztika művelésében további eredménye az elmúlt évtizedek során végzett recenzió írói tevékenysége. 2000–2020 között közel 60 recenziót írt, többségében külföldi szerzők idegennyelvű munkáiról. Ebből 25 recenzió foglalkozik részben vagy egészében a 18. századi orosz történelemmel.⁹⁴

⁹⁰ SASHALMI ENDRE (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800: *Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2007.

⁹¹ Az OTKA-kutatócsoport vezetője szintén Sashalmi Endre volt. Az OTKA-pályázat zárójelentése: http://real.mtak.hu/1074/1/43432_ZJ1.pdf (Letöltés ideje: 2021. 08. 17.)

⁹² Sashalmi Endre: *Oroszország-Ukrajna, 1654–1725*. In: SASHALMI ENDRE (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800, 241–260.

⁹³ АЛЁШИН, М. – АМЕРХАНОВА, Э. И. – БОТОР, Т. – ФОНТ, М. – ХОРУЖЕНКО, О. И. – ШАШХАЛМИ, Э. (состав.): *Рукописный трактат « О коронах » начала XVIII в.: памятник русско-венгерских культурных связей / „A koronáról”: egy XVIII. századi kézirat, az orosz-magyar kulturális kapcsolatok dokumentuma*. Orosz Tudományos Akadémia Oroszország Története Intézete – Pécsi Tudományegyetem, Moszkva – Pécs, 2013.

⁹⁴ Az általunk vizsgált 59 recenziónak több mint fele, 32 szól kifejezetten orosz témájú munkáról, ebből 25 részben vagy egészében a 18. századról. A 32 orosz vonatkozású munka közül csak 7 magyar szerző magyar nyelvű munkája, a többi 25 idegennyelvű.

Varga Beátának a Szegedi Tudományegyetem egyetemi docensének kutatásai középpontjában a 17–18. századi Ukrajna (kozákság), illetve főként (de nem kizárólag) az ukrán–orosz kapcsolatok kora újkori története áll. Az új évezred elején írt tanulmányaiban a Zaporozsjei Had/Ukrajna és Oroszország viszonyát vizsgálta,⁹⁵ amely kérdés a következő években is, más-más szempontból, de többször előkerült még. A fő korszak a 17. század második fele és a 18. század eleje, de időnként ennél nagyobb időkerettel is dolgozott, így adva széles képet az ukrán nemzeti fejlődésről. Központi kérdés az ukrán nemzeti önállóság és/vagy a beolvadás az Orosz Birodalomba.⁹⁶ Ezen belül olvashatunk a kozák sztarsina orosz nemességbe,⁹⁷ illetve az ukrán nemzetnek az orosz államba való beolvadásáról,⁹⁸ valamint az autonóm törekvésekről.⁹⁹ Az

---

⁹⁵ Varga Beáta: A Zaporozsjei Had hatalmi rendszerének felépítése és működése az orosz fennhatóság alatt. In: BEBESI GYÖRGY (szerk.): *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében. Történészkonferencia Pécs, 2001. november 15–16.* PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2001. 66–93.; Вaрга, Беата: Русский централизм и украинская автономия. // SZVÁK, GYULA: *Место России в Европе*, 249–259.

⁹⁶ Varga Beáta: Ukrajna integrációja az Orosz Birodalomba (1764–1835). In: BODNÁR ERZSÉBET – DEMETER GÁBOR (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században.* Hungarovox Kiadó, Budapest, 2008. 36–46.

⁹⁷ Varga Beáta: Az ukrán kozák sztarsina átalakulása nemességgé (1654–1835). In: FERWAGNER PÉTER ÁKOS – KALMÁR ZOLTÁN (szerk.): *Távolabbra tekintve: Tanulmányok J. Nagy László 65.születésnapjára.* Universitas, Szeged, 2010. 226–236.

⁹⁸ Varga Beáta: Moszkvától-Kijeven át Szentpétervárig? Ukrajna orosz kötelékben – az autonóm státusztól az alávetett tartományig (1654–1764). In: FRANK TIBOR (szerk.): *Az orosz birodalom születési: magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*, 109–131.; VARGA BEÁTA: Az orosz közigazgatási rendszer bevezetése Ukrajnában 1654–1835 között. *Acta Historica (Szeged)* 141. (2017): 63–75.; Varga Beáta: A Fekete-tenger északi medencéje mint „frontier”? In: FERWAGNER PÉTER ÁKOS (szerk.): *„Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság”: Köszöntő tanulmánykötet Kövér Lajos 65. születésnapjára.* SZTE Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, Szeged, 2019. 85–94.

⁹⁹ Varga Beáta: Az autonómiától az önállóságig: Kísérletek az ukrán állam megerősítésére. In: JUHÁSZ JÓZSEF – SZVÁK GYULA (szerk.): *Tertium*

elmúlt években pedig több historiográfiai munka is napvilágot látott Varga Beátától.¹⁰⁰ Külön említendőek az Ivan Sztepanovics Mazepával foglalkozó tanulmányok. 2003-ban I. Péter ukrán politikája és Mazepa árulásának kérdése került terítékre,¹⁰¹ aztán 2008-ban előbb Bogdan Hmelnycikij és Mazepa önállósodási törekvéseinek bemutatása,¹⁰² majd 2018-ban historiográfiai összehasonlításuk,¹⁰³ amelyet 2017-ben megelőzött egy önálló Mazepa-historiográfia.¹⁰⁴ Némileg lazábban, de szintén ide tartozónak vehetjük, a poltavai csatának, az ukrán történelemben betöltött szerepéről szóló értekezést is.¹⁰⁵

---

datur: Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára. Russica Pannonica, Budapest, 2018. 118–129.

¹⁰⁰ ВАРГА, Б.: Региональные варианты исторической памяти в Украине // *Политика и культура: проблемы взаимодействия в современном мире*. Selmeczi Bt. – «Радуга-Пресс», Будапешт-Киров, 2019. 154–160.; VARGA BEÁTA: Az ukrán államiság vitás kérdései az ukrán és orosz historiográfiában a 17. század közepétől napjainkig. *Acta Historica (Szeged)* 144 (2019): 105–113.

¹⁰¹ VARGA BEÁTA: Péter ukrán politikája – Mazepa „árulásának” kérdése, *Acta Historica (Szeged)* 118 (2003): 25–35.

¹⁰² Varga Beáta: Önállósodási törekvések Ukrajnában Bogdan Hmelnycikij és Ivan Mazepa hetmansága idején (1648–1708). In: BERTA T. – CSIKÓS ZS. – FISCHER F. – SZILÁGYI Á. – SZILÁGYI I. (szerk.): *Az identitás régi és új koordinátái: Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára*. Palatinus Kiadó, Budapest – Szeged, 2008. 174–181.

¹⁰³ VARGA BEÁTA: Bogdan Hmelnycikij és Ivan Mazepa megítélésének összehasonlító vizsgálata a 17–18. századtól napjainkig. *Hungaro-Ruthenica* 8, (2018): 157–172.

¹⁰⁴ Varga Beáta: Ivan Mazepa történeti szerepének megítélése a 18. század elejétől napjainkig. In: SZABÓ TÜNDE – SZILI SÁNDOR (szerk.): *Dokumentarizmus vs. fikció. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában VII. A 2017-es tudományos felolvasóülés anyaga*. Szláv Történeti és Filológiai Társaság, Szombathely, 2017. 72–94.

¹⁰⁵ Varga Beáta: A poltavai csata jelentősége az ukrán történelemben. In: MISZLER TAMÁS – SASHALMI ENDRE: *A poltavai csata jelentősége a svéd és az orosz történelemben. Konferenciakötet*, 101–123.

2006 és 2008 között három jelentősebb, összefoglaló jellegű írása is megjelent a szegedi oktatónak. Először a Font Mártával közösen jegyzett *Ukrajna története*¹⁰⁶ című egyetemi tankönyv, amely nem csak a felsőoktatásban számíthatott érdeklődésre, de egyben az első magyar nyelvű összefoglaló munka volt Ukrajna történetéről. Ennek a 18. századot is magába foglaló második részét jegyzi Varga Beáta. Ezt követően 2007-ben a már fentebb említett, Kelet-Európa és Balkán kötetben¹⁰⁷ írta meg Ukrajna történetét 1654–1725 között. Végül pedig 2008-ban jelent meg *Önállóság, autonómia vagy alávetettség? – Ukrajna 1648–1709 között*¹⁰⁸ című monográfiája, amelynek az utolsó fejezete Mazepa hetmannal foglalkozik, így érintve a 18. századot is. Ebben a szakaszban a szerző a historiográfiai áttekintés után sorra veszi az eseményeket, lefedve Mazepa teljes hetmani pályafutását, majd árulását és bukását. Erről rövidebben, de orosz nyelven tanulmány formájában is írt.¹⁰⁹

Pásztor Renáta a Szegedi Tudományegyetem doktorandája 2020-ban Mazepa átállása és a poltavai csata közötti rövid időszaknak orosz–ukrán kapcsolatait vizsgálta I. Péter levelei alapján.¹¹⁰

---

¹⁰⁶ FONT MÁRTA – VARGA BEÁTA: *Ukrajna története*. Bölcsész Konzorcium–JATE Press, Budapest – Szeged, 2006. A kötet 2013-ban újra kiadásra került: FONT MÁRTA – VARGA BEÁTA: *Ukrajna története*. JATE Press, Szeged, 2013.

¹⁰⁷ Varga Beáta: Ukrajna, 1654–1725. In: SASHALMI ENDRE (szerk.): „*Kelet-Európa*” és a „*Balkán*”, 1000–1800, 203–241.

¹⁰⁸ VARGA BEÁTA: *Önállóság, autonómia vagy alávetettség? – Ukrajna 1648–1709 között*. JATE Press, Szeged, 2008.

¹⁰⁹ Вaргa, Беaтa: Самoстoятeльнoсть, aвтoнoмия или пoддaнствo. Самoстoятeльнe тpeбoвaния укрaинскиx гeтмaнoв oт Бoгдaнa Хмeльницкoгo дo Ивaнa Мaзeпы. // СВАК, ДЮЛA: *Гoсударствo и нaция в Рoссии и Цeнтрaльнo-вoстoчнoй Еврoпe. State and nation in Russia and Central-East-Europe*. Russica Pannonicana, Budapest, 2009. 121–130.

¹¹⁰ PÁSZTOR RENÁTA: Az ukrán-orosz kapcsolatok alakulása Ivan Mazepa „átállásától” a poltavai csatáig – I. Péter levelezésének tükrében. *Acta Historica* (Szeged) 145 (2020): 55–67.

Az eddig említett kutatók fő kutatási iránya a 18. századi Oroszország. A következőkben – immár csak említésszerűen – azokra térünk ki, akiknek egy-egy írása született a korszakot érintve. Kiemelkednek a II. Rákóczi Ferenc és I. Péter kapcsolatát érintő munkák. A 2010-ben elhunyt Köpeczi Béla az MTA rendes tagja, egyetemi tanár és Rákóczi Ferenc elismert kutatója volt. Idős kora ellenére a kétezres évek után is még több munkája megjelent, amelyekben érintette a fejedelemnek, vagy tisztjeinek az orosz cárral, Oroszországgal való kapcsolatát.¹¹¹ A 2009-ben elhunyt Zachar József professzor a 17–18. századi hadtörténelem kutatójaként több idegen vagy magyar nyelven megjelent munkájában is érinti Oroszország 18. századi történetét.¹¹² Munkássága középpontjában a Rákóczi szabadságharc eseményei és a kuruc katonák idegen hadakban való szolgálata kiemelt helyet foglalt el. A 2008-as, 65. születésnapjára kiadott ünnepi kötetben¹¹³ a korábban már megjelent írásai olvashatóak, amelyek közül több is érinti Oroszországot és I. Pétert. Papp Sándor a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanárának fő kutatási területe az Oszmán Birodalom, két munkájában érintette a 18. század eleji orosz történelmet. 2013-as tanulmányában azt vizsgálta, hogy a Rákóczi-szabadságharc hogyan próbált

---

¹¹¹ KÖPECZI BÉLA: *II. Rákóczi Ferenc külpolitikája*. Akadémiai, Budapest, 2002.; KÖPECZI BÉLA: *Rákóczi újtjai: Tanulmányok*. Lucidus, Budapest, 2004.; KÖPECZI BÉLA: *Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből*. Akadémiai, Budapest, 2004.; KÖPECZI BÉLA: *Kuruc diplomaták Európa keletén*. Akadémiai, Budapest, 2005.

¹¹² Zachar, József: *Hungarian Soldiers in the Habsburg and Foreign Armies, 1699–1789*. In: KIRÁLY, K. BÉLA – VESZPRÉMY, LÁSZLÓ: *A Millennium of Hungarian Military History*. New York, 2002. 185–214.; Zachar József: *Magyarországi katonák a Habsburg- és idegen hadakban, 1699–1789*. In: KIRÁLY BÉLA – VESZPRÉMY LÁSZLÓ (szerk.): *A magyar hadtörténelem évszázadai*. Budapest, 2003. 138–156.

¹¹³ ZACHAR JÓZSEF: *Válogatott hadtörténeti írások (XVII–XVIII. század)*. Budapest – Eger, 2008.

egyensúlyozni az Oszmán és az Orosz Birodalom között.¹¹⁴ Vörös Boldizsár az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa 2014-es monográfiájában Illés Béla két, az orosz történelmet érintő fiktív állítását cáfolja roppant alapossággal. Ezek közül az első II. Rákóczi Ferenchez és I. Péterhez kapcsolódik.¹¹⁵ Végül a szabadságharc külpolitikai esélyeiről írt Baráth Julianna is a Századok 2012-es szatmári békéhez kötődő tematikus számában.¹¹⁶

Már nem Rákóczi, de még a 18. század eleje. A moszkvai születésű, de Magyarországon kutató Filippov Szergej fő kutatási területe bár nem a 18. század, két publikációjáról van tudomásunk, amelyek érintik I. Péter korát. 2010-ben a poltavai csata orosz történelmi tudatban elfoglalt helyéről értekezett,¹¹⁷ majd a 2016-os *Az orosz birodalom születési* című kötetben *Az orosz autokrácia és a reformok*¹¹⁸ című tanulmányában a 18. századi orosz uralkodókról, részletesebben I. Péterről és II. Katalinról írt. Szili Sándor

---

¹¹⁴ Папп, Шандор: Два желанных союзника венгров – два заклятых врага: Освободительная война Ракоци в силовом поле России и Оттоманской порты. // КОЧЕГАРОВ, К. А.– ХАВАНОВА, О. В. (отв. ред.) – ШЕРЕШ, А.: *Освободительная война 1703–1711 гг. в Венгрии и дипломатия Петра I*, 91–112.

¹¹⁵ VÖRÖS BOLDIZSÁR: *Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 33–75.; VÖRÖS BOLDIZSÁR: „Nagy Péter 1703 és 1710 között tizenkilenc ízben küldött tüzértiszteket Rákóczinak és két ízben ágyúkat”. *Propagandisztikus történelemhamisítás a szovjet–magyar jó kapcsolatok megalapozása érdekében. Századok 147*, no. 1 (2013): 131–159.

¹¹⁶ BARÁTH JULIANNA: A külpolitikai lehetőségek megítélése a Rákóczi-szabadságharc második felében: Az orosz reménység. *Századok 146*, no. 4 (2012): 815–822.

¹¹⁷ Filippov Szergej: A poltavai csata az orosz történelmi tudatban: múlt és jelen. In: MISZLER TAMÁS – SASHALMI ENDRE: *A poltavai csata jelentősége a svéd és az orosz történelemben. Konferenciakötet*, 89–100.

¹¹⁸ Filippov Szergej: Az orosz autokrácia és a reformok. In: FRANK TIBOR (szerk.): *Az orosz birodalom születési: magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*, 93–108.

pedig Szibéria orosz meghódításának historiográfiai áttekintése kapcsán érintette a 18. század első negyedét.¹¹⁹

Végül jelen munka szerzőjénél két publikáció erejéig I. Péter uralkodása is előtérbe került. Először 2013-ban a nagy északi háború,¹²⁰ majd 2016-ban a 18. század eleji orosz nagyhatalmiság kapcsán.¹²¹

I. Péter utódai (1725–1763)

Az elmúlt 20 év magyar nyelvű historiográfiájának legmellőzöttebb korszaka – a 18. század vonatkozásában – az I. Péter és II. Katalin közötti időszak volt. Szvák Gyulának – kilépve a tőle megszokott korszakból – VI. Ivánról, az „elfelejtett cárról” jelent meg egy tanulmánya,¹²² illetve ő írta a már említett Romanovok című kötetben az I. Pétertől Erzsébet uralkodásának végéig tartó időszakot.¹²³ Tudomásunk szerint önmagával Erzsébet cárnővel az elmúlt húsz évben csak Bodnár Erzsébet, a Debreceni Egyetem korábbi oktatója foglalkozott egy tanulmányában.¹²⁴ Az 1725–1763 közötti korszakot érintette Sashalmi Endre is, egy

¹¹⁹ SZILI SÁNDOR: Szibéria meghódításának koncepciói a kora újkori orosz történetírásban (16. sz. vége – 18. sz. első negyede). *Századok* 136, no. 3 (2002): 637–668.

¹²⁰ Dinnyés Patrik: A Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság a nagy északi háborúban (1700–1721). In: KICSÁK LÓRÁNT (szerk.): *Tanulmányok az Eszterházy Károly Főiskola Kepes György Szakkollégiumának tudományostevékenységéből (2011–2013)*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2013. 4–35.

¹²¹ Dinnyés Patrik: Az orosz nagyhatalmiság a 18. század elején. In: VÁRKONYI PÉTER – REICHMANN ANGELIKA – TARNÓC ANDRÁS (szerk.): *Válogatás a XXXII. OTDK (2015) történelem- és társadalomtudományi dolgozataiból*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2016. 7–42.

¹²² Szvák Gyula: VI. Iván, a csecsemő cár. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök. Tanulmányok a 25/30. évfordulóra*. Ruszisztikai Könyvek XLVIII. Russica Pannonicana, Budapest, 2020. 143–158.

¹²³ NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *A Romanovok*, 48–177.

¹²⁴ BODNÁR ERZSÉBET: A kiküzdött örökség. Jelizaveta Petrovna (I. Erzsébet) trónra jutása. *Világtörténet* (2000 tavasz-nyár): 59–72.

a 18. századi koronázási érmékről szóló tanulmányában.¹²⁵ Pásztor Renátától két kapcsolódó publikációt találtunk: először a palotaforradalmak korabeli orosz–ukrán kapcsolatokat vizsgálta,¹²⁶ majd az utolsó kisoroszországi hetmanról írt egy tanulmányt.¹²⁷ Meg kell még említenünk, hogy a 2001-ben másodkiadásban megjelent *Oroszország történetének* Nagy Péter utáni részét teljes egészében Niederhauser Emil írta,¹²⁸ illetve Bebesi György a Pécsi Tudományegyetem egyetemi docense és a MOSZT vezetője a már említett 2007-es Balkán-kötetben dolgozta fel a Nagy Péter utáni 18. századot.¹²⁹ Végül közvetetten magunk is érintettük ezt a korszakot az egri Főegyházmegyei Könyvtárban található Erzsébet-Bibliák vizsgálata kapcsán.¹³⁰

---

¹²⁵ SASHALMI ENDRE: A koronázási érme mint legitimációs médium a 18. századi Oroszországban. I. Katalin, Anna, Erzsébet és II. Katalin császárnők koronázási érméinek ikonográfiai vizsgálata. *Világtörténet* 5(37), no. 2 (2015): 625–644.; Sashalmi, Endre: The Coronation Medal as a Vehicle of Legitimation: Iconographic Analysis of the Coronation Medals of Four Empresses, Catherine I (1724), Anne (1730), Elisabeth (1742) and Catherine II (1762). In: SZVÁK, GYULA – FILIPPOV, SZERGEJ – GYIMESI, ZSUZSANNA (ed.): *Историческая русистика в XXI веке / Russian Studies in History in the 21st Century. Материалы десятой международной научной конференции будапештского Центра Русистики от 18–19 мая 2015 г / Materials of the 10th International Conference at the Centre for Russian Studies in Budapest, May 18–19, 2015.* Ruzsisztikai Könyvek XLII. Russica Pannonicana, Budapest, 2017. 157–168.

¹²⁶ Pásztor Renáta: Az ukrán–orosz kapcsolatok a palotaforradalmak korában. In: FERWAGNER PÉTER ÁKOS (szerk.): *Tehetségek a történettudomány szolgálatában IV.* SZTE BTK, Szeged, 2018. 61–75.

¹²⁷ Pásztor Renáta: Kirill Grigorjevics Razumovszkij, Kisoroszország utolsó hetmanja (1750–1764). In: FERWAGNER PÉTER ÁKOS (szerk.): *Tehetségek a történettudomány szolgálatában V.* SZTE BTK, Szeged, 2019. 53–67.

¹²⁸ FONT MÁRTA – KRAUSZ TAMÁS – NIEDERHAUSER EMIL – SZVÁK GYULA: *Oroszország története*, 254–295.

¹²⁹ Bebesi György: Oroszország 1725–1801: In: SASHALMI ENDRE (szerk.): *„Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800*, 261–277.

¹³⁰ Dinnyés Patrik: Erzsébet-Bibliák az Eszterházy-gyűjteményben – Cirill betűs kiadványok az egri Főegyházmegyei Könyvtárban. In: DINNYÉS

II. Katalin uralkodása (1763–1796)

Bár a magyar kutatók II. Katalin korának is kiemelt figyelmet szenteltek, a publikációk mennyisége nem éri el az I. Péter korát érintőket. Ugyanakkor az megfigyelhető, hogy bár még mindig az elit kutatás áll a fókuszban, a témák kevésbé uralkodó centrikusak, II. Katalin személye és közvetlen uralkodása kevesebbszer a kutatás fő tárgya, mint I. Péteré.

Az 18. századi orosz történelem második felének kiváló ismerője V. Molnár László, nyugalmazott egyetemi docens. A kutatói pályáját az 1970-es években kezdett történész több jelentős 18. századi orosz (vonatkozású) személyiségről írt, írásai általában biográfia jellegűek. Ha jobban elmélyedünk V. Molnár László munkásságában, akkor azt láthatjuk, hogy az két fő részre bontható: (1) alapvetően orosz téma bőséges orosz szakirodalmi bázissal, (2) magyar-orosz kapcsolatokat érintő téma, gazdag orosz és magyar szakirodalommal. Utóbbi jelentőségét bizonyára nem kell magyarázni, de az első mellett sem mehetünk el szó nélkül: a magyar történetírásban tudományos felkészültséggel írt munkát Patyomkinről, Szuvorovról vagy Lomonoszovról csak V. Molnár László tollából olvashatunk.

Az orosz történelem témakörében az elmúlt 20 évben olyan, a 18. század második felében jelentős szerepet játszó személyiségekről írt, mint II. Katalin,¹³¹ Grigorij

---

PATRIK – NAGY ANDOR (szerk.): *Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2020. 25–53.

¹³¹ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: II. Katalin és a török félhold. *Valóság* 50, no. 4 (2007): 27–38.; V. Molnár László: II. Katalin. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A tizenkét legnagyobb orosz*. Russica Pannonicana, Budapest, 2009. 217–235.; B. Молнар Ласло: Екатерина II. // СВАК ДЮЛА (ред.): *Двенадцать имен России*, 201–220.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: II. Katalin és a francia „métély”. *Valóság* 55, no. 5 (2012): 16–26.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: A társadalmi gondolat fejlődése és kudarca II. Katalin korában. Viták a jobbágykérdésről. *Valóság* 58, no. 11 (2015): 6–17.; V. Molnár László: II. Katalin belpolitikájának első kudarca (Az 1767–1768. évi Törvénykönyv-szerkesztő Bizottság működése). In: BÚR GÁBOR (főszerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában. Majeros*

Patyomkin,¹³² Alekszandr Szuvorov,¹³³ M. I. Kutuzov,¹³⁴ M. V. Lomonoszov¹³⁵ vagy Jemeljan Pugacsov.¹³⁶ Igen jelentős a magyar–oroszl diplomáciai és kulturális kapcsolatok területén végzett munkássága.¹³⁷ De nem csak általánosságban írt a

---

István 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2019. 668–684.

¹³² V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Az „éjszaka cárja”, Grigorij Patyomkin (II. Katalin kegyencének karriertörténete). *Valóság* 55, no. 11 (2012): 33–44.

¹³³ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Szuvorov generalisszimusz. *Valóság* 43, no. 6 (2000): 70–81.; V. Molnár László: A. V. Szuvorov és „A győzelem tudománya” (A generalisszimusz halálának 200. évfordulójára). In: ÁGOSTON MAGDOLNA (szerk.): *Hadsereg és társadalom Oroszországban a XVII–XVIII. században.* Szombathely, 2001. 77–93.; В. Молнар, Ласло: А. В. Суворов и «Наука побеждать» (200 – летию кончины генералиссимуса) // СЕМУШИН, ДМИТРИЙ (ред.): *Армия и общество в России (XVII–XVIII века).* Szláv Történeti és Filológiai Társaság, Szombathely, 2001. 70–86.; V. Molnár László: Alekszandr Vasziljevics Szuvorov. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A tizenkét legnagyobb orosz.* Russica Pannonicana, Budapest, 2009. 157–176.; В. Молнар, Ласло: Александр Васильевич Суворов. // СВАК, ДЮЛА (ред.): *Двенадцать имен России,* 147–164.

¹³⁴ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Oroszország megmentője, Napóleon legyőzője: Mihail Kutuzov tábornagy, 1745–1813. *Valóság* 56, no. 8 (2013): 10–23.

¹³⁵ V. Molnár László: A Moszkvai Egyetem névadója – Mihail Lomonoszov: Adalékok egy 18. századi polihisztor portrévázlatához. In: CSIBI NORBERT – MISZLER TAMÁS: *Orosz Arcképcsarnok,* 57–82.; В. МОЛНАР, ЛАСЛО: Михаил Ломоносов, чье имя носит Московский университет. *Studia Slavica* 51, no. 1–2 (2006): 123–139.

¹³⁶ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: A rebellis kozákvezér, Jemeljan Pugacsov. *Valóság* 56, no. 7 (2013): 32–42.; V. Molnár László: Haramia vagy hős? A rebellis kozákvezér, Jemeljan Pugacsov. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök,* 159–179.

¹³⁷ В. Молнар, Ласло: Венгерско-русские культурные связи в XVIII веке: состояние исследования и постановка проблемы. // ХАВАНОВА, О. В. (отв. ред.): *Государственность, дипломатия, культура в Центральной и Восточной Европе XI–XVIII веков.* Центральноевропейские исследования. Выпуск 3., Москва, 2005. 194–206.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Magyar–oroszl kulturális kapcsolatok a XVIII. században (Kutatási helyzetkép és problémafelvetések). *Valóság* 44, no. 3 (2001): 63–70.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Szomszédok – egymás között, egymásról: A 18. századi magyar–oroszl kulturális érintkezések problémátörténeti vázlata. *Világtörténet* (2004 tavasz–nyár): 44–52.; V. Molnár László: Magyarok és oroszok a kapcsolattörténet tükrében (A XVIII. századi kulturális

témáról, hiszen egy-egy orosz szolgálatba állt hungarus orvos, tudós vagy polihisztor feldolgozása nem csak életrajz, de egyben korrajz is.¹³⁸ Külön-külön tanulmányokban ismertet olyan jeles személyeket, mint Orlay János,¹³⁹ Keresztúri Ferenc,¹⁴⁰ Gyöngyössi Pál,¹⁴¹ Peken Keresztély és Mátyás,¹⁴² vagy F. I. Jankovic.¹⁴³ A pétervári német

---

érintkezések tanulságai). In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A magyar–orosz kapcsolatok tizenkét évszázada*. ELTE Ruszisztikai Központ, Budapest, 2005. 39–45.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Magyar folyóirat- és újsághírek az Orosz Birodalom tudományos, művészeti életéről: II. József korától a Szent Szövetség létrejöttéig. *Öt Kontinens: az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Tudományos Közleményei*, no. 2 (2014): 7–32.

¹³⁸ V. Molnár László: Magyar orvosok II. Katalin Oroszországában (Kapszolattörténeti portrévázlatok). In: FISCHER FERENC – HEGEDŰS KATALIN – MAJOROS ISTVÁN – VONYÓ JÓZSEF (szerk.): *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. University Press, Pécs, 2001. 543–566.; V. MOLNÁR, LÁSZLÓ: Деятельность педагогов-выходцев из Венгрии в России (1703–1848). *Studia Slavica* 49, no. 3–4 (2004): 315–339.

¹³⁹ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Adalékok Orlay János oroszországi tevékenységéhez. *Világtörténet*. Új folyam. (2000. tavasz–nyár): 73–81.

¹⁴⁰ V. MOLNÁR, LÁSZLÓ: Moskovskaja karera professora F. Keresturi (1738–1811). *Specimina Nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Ianopannonio Nominatae*, no. 2. (2000): 89–100.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Keresztúri Ferenc (1738–1811), a Moszkvai Egyetem dékánja (Adalékok egy református orvosprofesszor karrierjéhez). *Confessio*, no. 2 (2007): 36–44.

¹⁴¹ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Gyöngyössi Pál – II. Katalin udvari orvosa (Egy református tudós szentpétervári karrierje). *Confessio*, no. 2 (2006): 52–58.

¹⁴² V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Két protestáns orvos oroszországi tevékenysége (Peken Keresztély és fia, Mátyás orvostörténeti jelentősége). *Confessio*, no. 4 (2009): 64–72.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Két protestáns orvos oroszországi karrierje. *Világtörténet* (2010 tavasz–nyár): 64–70.

¹⁴³ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Iskolareformer a felvilágosodás szellemében: F. I. Janković, a délvidéki szerb és az orosz népiskola megteremtője. *Fejlesztő Pedagógia: Pedagógiai Szakfolyóirat* 12, no. 2 (2001): 51–64.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: F. I. Janković oroszországi iskolaszervező tevékenysége. *Valóság* 57, no. 10 (2014): 36–47. Balugyánszky Mihály is a sorba tartozik, azonban neki az oroszországi szolgálata már a korszakunkon kívül esik, ezért jelen felsorolásban nem szerepelt és a vele foglalkozó tanulmányokat sem közöljük.

tudósokról,¹⁴⁴ az oroszok tokaji borvidéken való jelenlétéről¹⁴⁵ a II. katalini színházi életről¹⁴⁶ és a magyarországi orosz/ukrán diákokról¹⁴⁷ írt munkái középpontjában is az egyes ember áll. A hosszan sorolható, folyóiratokban és tanulmány- vagy konferenciakötetekben megjelent publikációk között több önálló kötete is megjelent V. Molnár Lászlónak. Így például az eredetileg 1994-ben oroszul megjelent kandidátusi dolgozata kibővített változatban 2000-ben magyar nyelven is megjelent *Magyar-orosz kulturális kapcsolatok 1750–1815*¹⁴⁸ címmel, egy másik saját tanulmánykötete 2010-ben *Magyarok és oroszok a kulturális kapcsolattörténet tükrében (1711–1825)*,¹⁴⁹ vagy 2015-ben *Kapcsolattörténeti etűdök (Magyar-orosz kontaktológiai*

---

¹⁴⁴ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Német tudósok a pétervári akadémián (1725–1800). *Valóság* 43, no. 10 (2000): 59–65.; В. Молнар, Ласло: Немецкие ученые в Петербургской академии (1725–1800). // SZVÁK, GYULA: *Место России в Евразии*, 266–274.

¹⁴⁵ V. Molnár László: „Non est vinum, nisi tokainum”. In: BENYÁK ZOLTÁN – BENYÁK FERENC (szerk.): *Borok és korok (Bepillantás a bor kultúrtörténetébe)*. Második, javított, bővített kiadás. Hermész Kör, Budapest, 2002. 197–205. (Jegyzetek: 388–390.); V. Molnár László: Orosz kolónia Tokaj-Hegyalján (1733–1798). In: FRISNYÁK SÁNDOR – GÁL ANDRÁS (szerk.): *Tokaj-hegyaljai borvidék. Tanulmánygyűjtemény*. Nyíregyháza – Szerencs, 2012. 95–105.; В. Молнар, Ласло: Токайские вина на царском столе (данные о вывозе токайских вин в Россию в XVIII в.) // КОЧЕГАРОВ, К.А. – ХАВАНОВА, О.В. (ОТВ. РЕД.) – ШЕРЕШ, А.: *Освободительная война 1703–1711 гг. в Венерии и дипломатия Петра I*, 148–157.

¹⁴⁶ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Thália orosz papjai (Színházi élet II. Katalin korában). *Valóság*, no. 10 (2017): 85–95.

¹⁴⁷ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: Cirill betűs kiadványok és orosz–ukrán diákok a XVIII. századi Magyarországon. *Valóság*, no. 4 (2017): 61–70.

¹⁴⁸ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *Magyar-orosz kulturális kapcsolatok 1750–1815*. Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 45. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 17. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2000. Gyakorlatilag másodkiadásként: V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *Kelet és nyugat vonzásában. Utazók, oroszok, tanárok a felvilágosodás korában*. Budapest, 2003.

¹⁴⁹ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *Magyarok és oroszok a kulturális kapcsolattörténet tükrében (1711–1825)*. Balaton Akadémia, Keszthely, 2010.; V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *Utak egymás felé (Magyar-orosz kapcsolattörténeti adalékok 1711–1848)*. *Tanulmánykötet*. Balaton Akadémia, Keszthely, 2011.

fejezetek)¹⁵⁰ címmel. Elismerve a szerző munkásságát, illetve annak szélesebb közönség között való „hasznosíthatóságát” két olyan önálló tanulmánykötet is megjelent az utóbbi évtizedben, amelyek korábban már publikált írásait tartalmazzák. Elsőként 2014-ben az *Örökség – Kaposi Kiskönyvtár*¹⁵¹ című sorozat 45. köteteként, majd – tartalmát tekintve némi átfedéssel – a *MOSZT Könyvek* 12. köteteként.¹⁵² Végül említésre méltó lehet még V. Molnár László azon munkássága, amelyet a tudománynépszerűsítés területén végzett kutatói pályájának kezdetétől. Számításaink szerint csak a 2000–2020 közötti időszakban legalább 33 orosz történelemmel kapcsolatos ismeretterjesztő cikke jelent meg.

Gebei Sándor 2000-ben *Halics-Lodoméria Királyság, mint a Habsburgok 18. századi új szerzeménye*¹⁵³ címmel közölt tanulmányt, amelyben Lengyelország első, 1772-es oroszporosz-osztrák együttműködés következtében lefolyt felosztását követő új osztrák tartomány történeti előzményeit és a területgyarapodás részleteit, a berendezkedő új rendszer kiépítését tárgyalja.

Szaniszló Orsolya publikációi elsősorban nőtörténettel foglalkoznak, azon belül is írásaiban azt vizsgálta, hogy a péteri¹⁵⁴ és katalini reformok¹⁵⁵ és udvaruk hogyan hatottak

¹⁵⁰ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *Kapcsolattörténeti etűdök (Magyar–orosz kontaktológiai fejezetek). Tanulmánykötet.* (Más Kor könyvek, sorozatszerk.: Szijártó István). Balaton Akadémia, Keszthely, 2015

¹⁵¹ V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *II. Katalin cárnő és az „északi kolosszus”. Tanulmánykötet.* Örökség – Kaposi Kiskönyvtár 45. Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése, Central Press, Kaposvár, 2014.

¹⁵² V. MOLNÁR LÁSZLÓ: *Ruszisztikai és magyar–orosz kapcsolattörténeti írások (1711–1848). Válogatás tíz év cikkeiből (2008–2018).* MOSZT Könyvek 12. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.

¹⁵³ Gebei Sándor: *Halics-Lodoméria Királyság, mint a Habsburgok 18. századi új szerzeménye.* In: GEBEI SÁNDOR (szerk.): *Hagyomány és történelem: Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára.* EKF Történelemtudományi Intézet, Eger, 2000. 215–238.

¹⁵⁴ Szaniszló Orsolya: *A nők társadalmi integrációjának kezdete a péteri reformok nyomán.* In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A mi Ruszisztikánk,* 104–119.

¹⁵⁵ Szaniszló Orsolya: *A nők állami oktatásának kezdete az Orosz Birodalomban.* In: SZABÓ TÜNDE (szerk.): *Történelem és egyéni lét:*

az orosz nemesasszonyok életére.¹⁵⁶ Az általánosabb áttekintéseken túl, sokszor egy-egy, a 18. században jelentős szerepet játszó, vagy kiemelkedő főnemesi családból származó nemesasszony portréját rajzolta meg, a magyar történetírásban teljesen hiánypótló jelleggel. Így olvashatunk bővebben Jekatyerina Romanovna Daskova,¹⁵⁷ Varvara Nyikolajevna Golovina,¹⁵⁸ Nagyezsda Andrejevna Durova,¹⁵⁹

Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában IV.: a 2014-es tudományos felolvasóülés anyaga. Szláv Történelmi és Filológiai Társaság, Szombathely, 2014. 8–20. A magyarországi viszonyokkal összehasonlítva: SZANISZLÓ, ORSOLYA: Зарождение государственного среднего женского образования в Российской империи и Венгрии. *Canadian-American Slavic Studies / Revue Canadienne-Américaine D Etudes Slaves* 49, no. 2–3 (2015): 366–383.

¹⁵⁶ Szaniszló, Orsolya: Russian Noblewomen's Family Obligations in the Light of Two Memoirs. In: SZVÁK, GYULA (ed.): *Alternatives, Turning Points and Regime Changes in Russian History and Culture: Materials of the First International Conference for Young Scholars of Russian Studies.* Russica Pannonicana, Budapest, 2015. 127–136.; Szaniszló Orsolya: Az orosz nők helyzetének rekonstrukciója a 18. századi női autobiográfiák tükrében. In: SZABÓ TÜNDE – SZILI SÁNDOR (szerk.): *Dokumentarizmus vs. fikció: Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában VII.: A 2017-es tudományos felolvasóülés anyaga.* Szláv Történelmi és Filológiai Társaság, Szombathely, 2017. 8–19.

¹⁵⁷ Szaniszló Orsolya: Az első modern orosz nő: Jekatyerina Romanovna Daskova. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök*, 181–203. Ugyanebben a kötetben egy forráskiadásban is közreműködött: Natalja Boriszovna Dolgorukaja hercegnének, Borisz Petrovics Seremetyev tábornagy lányának sajátkezű feljegyzései. Ford.: Horváth Iván. *Jegyzetek: Szaniszló Orsolya*, In: SZVÁK GYULA (szerk.): *Orosz hősök és antihősök*, 369–409.

¹⁵⁸ Szaniszló Orsolya: Varvara Nyikolajevna Golovina grófné (1766–1821) életútja Visszaemlékezéseinek tükrében. In: SZABÓ TÜNDE – SZILI SÁNDOR (szerk.): *Életutak, életrajzok: Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában VI.* Szláv Történelmi és Filológiai Társaság, Szombathely, 2016. 21–31.

¹⁵⁹ Szaniszló Orsolya: Nagyezsda Durova (1783–1866), egy nő szokatlan háborús szerepvállalása. In: SZABÓ TÜNDE – SZILI SÁNDOR (szerk.): *Háborúk és békék: Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában V.: a 2015-ös tudományos felolvasóülés anyaga.* Szláv Történelmi és Filológiai Társaság, Szombathely, 2015. 34–44.

Darja Nyikolajevna Szaltikova,¹⁶⁰ és Natalja Boriszovna Dolgorukaja¹⁶¹ életéről. Az uralkodónőkben gazdag 18. században a cárnők ezidáig csak egy alkalommal, a Frank Tibor szerkesztette 2016-os tanulmánykötetben kerültek főszerepbe, *A női uralkodók hatalomra kerülésének nehézségei a 18. századi cári birodalomban*¹⁶² című írásában.

Az általunk vizsgált század vonatkozásában alapvetően I. Péter korszakával foglalkozó Sashalmi Endre és Varga Beáta is jegyez írást ebből az időszakból. Előbbi 2001-ben magyar¹⁶³ illetve angol nyelven¹⁶⁴ is megjelent tanulmányában a század második felének hatalmi ideológiájáról értekezett. Írásainak főszereplője Gyenyisz Ivanovics Fonvizin és az 1783-as *Elmélkedés a megváltoztathatatlan állami törvényekről* című munkája. A magyar és angol változat bár sok azonosságot

---

¹⁶⁰ Szaniszló Orsolya: Szalticsiha, a troickojei rém alakja a 18–19. században. In: SZABÓ TÜNDE – SZILI SÁNDOR (szerk.): *Történelmi és irodalmi arcképek: Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában VIII.* Szláv Történelmi és Filológiai Társaság, Szombathely, 2018. 47–57.

¹⁶¹ Szaniszló Orsolya: Natalja Dolgorukaja (1714–1771) és Marija Volkonszkaja (1805–1863): Két nő, egy döntés. In: SZABÓ TÜNDE – SZILI SÁNDOR (szerk.): *Egyéni és kollektív identitások. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában IX.: a 2019-es tudományos felolvasóülés anyaga.* Szláv Történelmi és Filológiai Társaság, Szombathely, 2019. 8–19.; Szaniszló, Orsolya: Natalia Dolgorukova as a Role Model for Russian Women and Girls in 19th century Literary Works. In: SZVÁK, GYULA – FILIPPOV, SZERGEJ – GYIMESI, ZSUZSANNA – MÉSZÁROS, ZSÓFIA – MEZEI, BÁLINT – SZANISZLÓ, ORSOLYA: *Россия и Венгрия в мировой культуре источник и его интерпретация : Russia and Hungary in World Culture the Source and its Interpretation.* Russica Pannonica, Budapest, 2020. 257–265.

¹⁶² Szaniszló Orsolya: A női uralkodók hatalomra kerülésének nehézségei a 18. századi cári birodalomban. In: FRANK TIBOR (szerk.): *Az orosz birodalom születési: magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről,* 154–167.

¹⁶³ Sashalmi Endre: Társadalmi szerződés és tradicionális hatalmi ideológia Fonvizin „Elmélkedés a megváltoztathatatlan állami törvényekről” (1783) c. művében. In: BEBESI GYÖRGY (szerk.): *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében.* Történészkonferencia Pécs, 2001. november 15–16. PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs, 2001. 94–128.

¹⁶⁴ SASHALMI, ENDRE: The Coexistence of Old and New: Elements of Muscovite Ideology and Enlightenment in Fonvizin’s „Discourse on the Immutable State Laws”. *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis*, no. 1 (2001): 169–187.

tartalmaz – mint pl. a szöveg születésének és utóéletének történeti kontextusa –, de a vizsgálódás iránya eltér. Az angol nyelvű munkában a felvilágosodás és az orosz hatalmi ideológia fogalmi tisztázása, majd az orosz tradicionális hatalomfelfogás szövegben való kimutatása után Sashalmi párhuzamos szövegközlésekkel igyekszik alátámasztani Fonvizin munkájában a nyugati gondolkodás (különösen Rousseau és Montesquieu) jelenlétét és hatását. A magyar nyelvű értekezésben nagyobb hangsúlyt kap a szöveg tartalmi bemutatása, illetve a szövegben fellelhető tradicionális orosz hatalomfelfogás olyan jellemző elemei, mint a „jó cár” és az ikon.

Varga Beáta foglalkozott 2012-ben a Kisoroszországban kiépülő orosz közigazgatás első kormányzójával,¹⁶⁵ két évvel később a kücsük-kajnardzsi béke Dnyeper menti hatásaival,¹⁶⁶ majd az 1772-ben Habsburgokhoz kerülő Galícia ukrán lakosságával.¹⁶⁷ Az utóbbi munkát egy 2012-es tanulmány előzte meg, amelyben azt vizsgálta Varga Beáta, hogy az újonnan szerzett terület mennyiben tölthette be „Piemont” szerepét az ukrán (vagy akár a lengyel) egység létrejöttében.¹⁶⁸

Noha Schrek Katalin, a Debreceni Egyetem adjunktusa kifejezetten a 19. századi történelemmel foglalkozik, egy 2017-es, határvédelemmel foglalkozó tematikus kötetben

---

¹⁶⁵ VARGA BEÁTA: Pjotr Alekszandrovics Rumjancev, „Kisoroszország első kormányzója”. *Hungaro-Ruthenica* 6, (2012): 167–174.

¹⁶⁶ Varga Beáta: A kücsük-kajnardzsi béke és a Zaporozsjei Szics likvidálása. In: MÁTÉ ZSOLT (szerk.): *Háborúk és békekötések a 18–20. századi orosz-szovjet történelemben. Konferenciakötet.* PTE BTK TTI MOSZT, Pécs, 2014. 91–116.

¹⁶⁷ Varga Beáta: Ukrán nemzeti törekvések Habsburg Galíciában, 1772–1918. In: TORGYIK JUDIT (szerk.): *Válogatott tanulmányok a társadalomtudományok köréből.* Komárno, International Research Institute, 2017. 283–291.; Варга, Беата: Роль и степень влияния скипетра Габсбургов на самоидентификацию украинцев в Галиции в зеркале источников (1772–1918). // SZVÁK, GYULA et al. (szerk.): *Россия и Венгрия в мировой культуре источник и его интерпретация*, 225–233.

¹⁶⁸ Varga Beáta: Galícia, az ukrán „Piemont”? In: BAGI DÁNIEL – FEDELES TAMÁS – KISS GERGELY (szerk.): *„Köztes-Európa” vonzásában: Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 483–495.

megjelent egy tanulmánya *Az Orosz Birodalom déli határvédelme a 18. század végén*¹⁶⁹ címmel. Az írásban kizárólag az oszmán-orosz határvonalról esik szó, négy fő területre osztva: a Dnyeper és a Bug folyók vidéke, a Krími Kánság, a Fekete-tenger északi partvidéke, illetve a Kubány folyó és a Kaukázus térsége. Az írásban II. Katalin korszakának határkiterjesztéséről és -védelméről van szó, de nem csak az események leírásáról, hanem arról is, hogy milyen módon alakult a reguláris haderő, a szervezett határvédelem, illetve, hogy a helyi irreguláris erők milyen szerepet töltek be mindezekben. Schrek Katalin arra a következtetésre jutott, hogy II. Katalin uralkodásának végére a határvédelem már szervezeten és eredményesen teljesítette feladatát. Végül II. Katalin európai kapcsolatrendszeréről és levelezéseiről, valamint kormányzásáról és a közigazgatás, oktatás és egészségügy terén véghezvitt reformjairól egy tanulmányt Angi János is írt.¹⁷⁰

Magunk elsődleges kutatási témája II. József német-római császár 1780-as és 1787-es oroszországi utazásai. Ehhez kapcsolódóan jelentek meg tanulmányaink az elmúlt évekből. 2017-es tanulmányunkban Mária Terézia és II. József keleti politikáját hasonlítottuk össze,¹⁷¹ majd 2018-ban Nyikita Ivanovics Panyinnak, a katalini külpolitika irányítójának életművét foglaltuk össze,¹⁷² illetve II. Katalin

---

¹⁶⁹ Schrek Katalin: *Az Orosz Birodalom déli határvédelme a 18. század végén*. In: ISASZEGI JÁNOS – PÓSÁN LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ – BODA JÓZSEF (szerk.): *„Őrzők, vigyázzatok!” Határvédelem, határőrizet, határvadászok – a középkortól napjainkig*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2017. 163–178.

¹⁷⁰ Angi János: *II. Katalin cárnő mint Észak Szemiramisza*. In: IFJ. BARTA JÁNOS – PALLAI LÁSZLÓ (szerk.): *Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2004. 131–138.

¹⁷¹ Dinnyés Patrik: *Mária Terézia és II. József (anya és fia) keleti politikája*. In: BALLABÁS DÁNIEL (szerk.): *Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből: PhD-hallgatók V. konferenciája*. 2016. május 6. Eger. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2017. 33–46.

¹⁷² Dinnyés Patrik: *Az orosz külügyek irányítója: Nyikita Ivanovics Panyin (1718–1783)*. In: *Új Nemzedék*. PTE BTK TTI MOSZT, Pécs, 2018. 29–44.

és II. József első, 1774-es levélváltását vizsgáltuk.¹⁷³ Ezeket az írásokat már kifejezetten a császár-találkozóval foglalkozó munkák követték. Szintén 2018-ban egy az első úthoz kapcsolódó rövid forrást adtunk közre, kísérő tanulmánnyal és fordítással,¹⁷⁴ majd – tudomásunk szerint elsőként – orosz nyelven ismertettük a császárt első útjára elkísérő gyóntató, Kalatay Ferenc egykori jezsuita pap úti beszámolóját.¹⁷⁵ Az ezt követően megjelenő historiográfiai munkákban azt bizonyítottuk, hogy a magyar történetírás mostohán kezelte II. József császár oroszországi útjait, de a 18. század második felének orosz–osztrák kapcsolatait is.¹⁷⁶ Legutóbb az 1780-as út mogiljovi találkozását és a két uralkodó Szmolenszkig tartó közös útját,¹⁷⁷ majd pedig szintén az első találkozásuk során váltott, nagyhatalmi politikát érintő beszélgetéseiket rekonstruáltuk.¹⁷⁸

---

¹⁷³ Dinnyés Patrik: Az első levélváltás II. Katalin orosz cárnő és II. József német-római császár között. In: BENE KRISZTIÁN – HUSZÁR MIHÁLY – KOLONTÁRI ATTILA (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában*, 157–166.

¹⁷⁴ Dinnyés Patrik: Szemelvény II. József császár első oroszországi utazásából (1780). P.B. Passzek levele R.A. Rumjancevnek (1780. május 14.). In: KICSÁK LÓRÁNT (szerk.): *Érték-rend: Válogatás a Kepes György Szakkollégium tagjainak tudományos és művészeti alkotásaiból*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2018. 79–89.

¹⁷⁵ ДИННЕШ, ПАТРИК: Впечатления от поездки в Россию в 1780 г.: дневник императорского духовника Ференца Ксавьера Калатаи. *Славянский мир в третьем тысячелетии*, 13. no. 3–4. Институт славяноведения РАН, Москва, 2018. 7–14.

¹⁷⁶ Dinnyés Patrik: II. József császár oroszországi útjai (1780, 1787) a magyar szakirodalomban I. In: KISS LÁSZLÓ (szerk.): *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae, Sectio Historiae 45: Tanulmányok Dr. Misóczki Lajos tiszteletére*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2018. 59–81.; Dinnyés Patrik: II. József császár oroszországi útjai (1780, 1787) a magyar szakirodalomban II. In: BAJNOK DÁNIEL (szerk.): *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae, Sectio Historiae 46: Tanulmányok dr. Kozári József és dr. Kriston Pál tiszteletére*. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2019. 75–100.

¹⁷⁷ DINNYÉS PATRIK: Mogiljovtól Szmolenszkig. II. József német-római császár és II. Katalin orosz császárnő első találkozása és közös utazása (1780). *Aetas* 34, no. 3 (2019): 37–63.

¹⁷⁸ Dinnyés Patrik: Nagyhatalmi ambíciók II. József és II. Katalin személyes beszélgetéseiben (1780). In: BALOGH JUDIT (szerk.): *Acta Universitatis de*

Mindezek mellett az Eszterházy Károly egri püspök által alapított egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill betűs köteteiről is írtunk, amelyek közül több az Orosz Birodalomban került nyomtatásba.¹⁷⁹

A századforduló története (1796–1801)

Az alábbiakban I. Pál császár rövid uralkodásának korszakát érintő munkákat fogjuk tárgyalni, azonban majd láthatjuk, hogy maga a császár egy munkában sem kerül közvetlenül a figyelem középpontjába. Az írások nagyobb része inkább a századfordulót tárgyalja, merítve még II. Katalin uralkodásából, illetve érintve I. Sándor uralkodását.

Bodnár Erzsébet, a Debreceni Egyetem korábbi oktatója kutatásainak középpontjában a 18–19. század fordulójának eseményei állnak, kiváltképpen Kelet-Európa és a Balkán nagyhatalmi politikája, illetve I. Sándor orosz cár. Minthogy a cár uralkodása már az általunk vizsgált korszakon kívül esik, Bodnár Erzsébet írásában sokszor már nem érinti a 18. századot. Ez egyértelműen kivétel egy, a későbbi cár fiatalkorával is foglalkozó, 2016-ban megjelent írása.¹⁸⁰ Persze ha jobban megnézzük a tanulmányait, láthatjuk, hogy több írásában is, amely a 19. század elejét tárgyalja, érinti a 18. századot is. Mi azonban csak azokat a munkákat közöljük, amelyek tartalmukban jelentős mértékben foglalkoznak a 18. századdal.

Carolo Eszterházy Nominatae, Sectio Historiae 47. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2020. 121–133.

¹⁷⁹ Dinnyés Patrik: Cirill betűs könyvek Eszterházy Károly egri püspök könyvtárában. In: SZABÓ TÜNDE – SZILI SÁNDOR (szerk.): *Történelmi és irodalmi arcképek*, 58–69.

¹⁸⁰ Bodnár Erzsébet: I. Sándor (1777–1825) környezete a trónörökös szellemi érésének idején és uralkodásának (1801–1825) kezdeti időszakában. In: SZABÓ TÜNDE – SZILI SÁNDOR (szerk.): *Életutak, életrajzok*, 32–44.

Az ezredforduló elején jelent meg *Oroszország a 18–19. században*¹⁸¹ című tanulmánykötete, amelyben 10 írás kapott helyet. A 18. századot érintő első három tanulmányból kettő ugyanebben az évben más-más helyen is megjelent. Az egyikben az I. Péter utáni 100 év palotaforradalmait,¹⁸² a másikban a már említett I. Erzsébet hatalomra jutását¹⁸³ tárgyalta, míg a harmadik – külön nem megjelenő – írásban a 18–19. század fordulójának oroszországi modernizációjáról értekezett.¹⁸⁴ Az új évezred elején – a 18. század vonatkozásában – elsőként az orosz külpolitika egy szokatlan fejezetét tárgyalta, mégpedig a 18. század végi orosz–török közeledést.¹⁸⁵ Ezt követően Niederhauser Emil 2003-as ünnepi kötetében az oroszok Balkán-politikáját vázolta fel röviden a 17. századtól 1815-ig.¹⁸⁶ Ugyanebben az évben egy másik írásában már sokkal részletesebben az 1799–1806 közötti eseményeket tekintette át,¹⁸⁷ majd 2005-ben kissé kitérve az időkeretet, immár az

---

¹⁸¹ BODNÁR ERZSÉBET: *Oroszország a 18–19. században. Tanulmányok.* Hungarovox Kiadó, Budapest, 2000.

¹⁸² BODNÁR ERZSÉBET: Küzdelem a cári trónért. Palotaforradalmak Oroszországban 1725 és 1825 között. *Történeti Tanulmányok (Debrecen)* 8, (2000): 103–118.

¹⁸³ BODNÁR ERZSÉBET: A kiküzdött örökség, 59–72.

¹⁸⁴ Bodnár Erzsébet: A modernizáció helyzete Oroszországban a 18–19. század fordulóján. In: BODNÁR ERZSÉBET: *Oroszország a 18–19. században.* Hungarovox Kiadó, Budapest, 2000. 47–55.

¹⁸⁵ Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés az orosz külpolitikában. Egy furcsa szövetség. Orosz–török közeledés és együttműködés a 18. századvégén. In: BEBESI GYÖRGY (szerk.): *Hatalmi ideológiák a szláv népek körében. Történeti konferencia Pécs, 2001. november 15–16.* PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatói Központ, Pécs, 2001. 129–150.

¹⁸⁶ Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és az orosz Balkán-politika 1815-ig. In: KRAUSZ TAMÁS – SZVÁK GYULA (szerk.): *Életünk Kelet-Európa: Tanulmányok Niederhauser Emil 80. születésnapjára.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2003. 47–51.

¹⁸⁷ BODNÁR ERZSÉBET: Keleti kérdés az orosz külpolitikában a 19. század elején (1799–1806). *Történeti Tanulmányok (Debrecen)* 11, (2003): 165–178.; BODNÁR, ERZSÉBET: The Eastern Question in Russian Foreign Politics in the Early 19th Century (1799–1806). *Öt Kontinens: az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Tudományos Közleményei*, 6, no. 1 (2008): 25–36.

oroszok keleti külpolitikájának tárgyalását olvashatjuk az *Oroszország keleti törekvései 1792–1830*¹⁸⁸ című tanulmányában. Szintén ebben az évben értekezik az orosz–osztrák együttműködésről és rivalizálásról a Balkán térségében, lefedve a teljes 18. századot és a 19. század első felét.¹⁸⁹

2007-ben a témáról historiográfiai áttekintés is készült: a fókuszba az orosz történetírás került.¹⁹⁰ 2008-ban újabb tanulmánykötet látott napvilágot, magába foglalva több, már általunk is említett írást.¹⁹¹ 2009-ben,¹⁹² 2010-ben,¹⁹³ illetve 2015-ben¹⁹⁴ három részletben vizsgálta Oroszország 1700–1833 közötti törekellenes politikáját és a tengerszorosok megszerzésére irányuló törekvéseit, 2014-ben¹⁹⁵ pedig teljes áttekintést adott a 18. század második

---

¹⁸⁸ Bodnár Erzsébet: Oroszország keleti törekvései, 1792–1830. In: ÁRVAY VIKTOR – BODNÁR ERZSÉBET – DEMETER GÁBOR: *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2005. 65–77.

¹⁸⁹ BODNÁR ERZSÉBET: Orosz-osztrák együttműködés és vetélkedés a keleti kérdésben a 18. században és a 19. század első felében. *Történeti Tanulmányok (Debrecen)* 13, (2005): 119–134.; BODNÁR ERZSÉBET: Orosz-osztrák együttműködés és vetélkedés a keleti kérdésben a 18. században és a 19. század első felében. *Világtörténet* (2006 tavasz–nyár): 23–32.

¹⁹⁰ BODNÁR ERZSÉBET: A keleti kérdés kutatása az orosz történetírásban. *Világtörténet* (2007 őszi–téli): 47–53.

¹⁹¹ BODNÁR ERZSÉBET: *A keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában a 19. század első felében. Tanulmányok*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2008.

¹⁹² Bodnár Erzsébet: Oroszország déli törekvései és a fekete-tengeri szorosok problémája (1700–1774). In: HÁDA BÉLA – MAJOROS ISTVÁN – MARUZSA ZOLTÁN – PETNEHÁZI MARGIT (szerk.): *Két világ kutatója: Urbán Aladár 80 éves*. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2009. 35–46.

¹⁹³ Bodnár Erzsébet: Oroszország déli törekvései és a fekete-tengeri szorosok problémája (1774–1806). In: FERWAGNER PÉTER ÁKOS – KALMÁR ZOLTÁN (szerk.): *Távolabbra tekintve: Tanulmányok J. Nagy László 65. születésnapjára*. Universitas, Szeged, 2010. 237–251.

¹⁹⁴ Bodnár Erzsébet: A fekete-tengeri szorosok problémája az orosz külpolitikában, 1799–1833. In: BENE KRISZTIÁN (szerk.): *Európa periferiáján. Jubileumi kötet*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2015. 75–93.

¹⁹⁵ Bodnár Erzsébet: Orosz-török háborúk és békeszerződések a 18. század második felében. Okok, motivációk és eredmények. In: MÁTÉ ZSOLT

felének orosz-török háborúiból és békeszerződéseikből. 2017-ben a Gebei Sándort köszöntő ünnepi kötetben a geopolitikai tényezők mellett a tengerszorosokért vívott küzdelem gazdasági oldala is megmutatkozott.¹⁹⁶ Végül pedig – a 18. század vonatkozásában – a Bebesi Györgyöt köszöntő 2018-as tanulmánykötetben az orosz udvar hatalmi reprezentációjáról értekeznek.¹⁹⁷ Bodnár Erzsébetnél a magyar/osztrák–orosz kapcsolatok kutatására is van példa, Alexandra Pavlovna nagyhercegnő József nádorral kötött politikai házassága kapcsán. Első alkalommal 2001-ben a házasságukról,¹⁹⁸ aztán 2005-ben a magyar–orosz kapcsolatokról magyar¹⁹⁹ és orosz nyelven,²⁰⁰ végül 2013-ban önállóan Alexandra nagyhercegnőről.²⁰¹

(szerk.): *Háborúk és békekötések a 18–20. századi orosz-szovjet történelemben. Konferenciakötet.* PTE BTK TTI MOSZT, Pécs, 2014. 49–66.

¹⁹⁶ Bodnár Erzsébet: A keleti kérdés és a fekete-tengeri szorosok geopolitikai és gazdasági aspektusai az orosz külpolitikában, 1774–1841. In: BORBÉLY ZOLTÁN – KRISTÓF ILONA (szerk.): *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae 44: Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára.* EKE Linceum Kiadó, Eger, 2017. 333–343.

¹⁹⁷ Bodnár Erzsébet: Az orosz udvar hatalmi reprezentációjának külpolitikai aspektusai a 18. század második felében. In: BENE KRISZTIÁN – HUSZÁR MIHÁLY – KOLONTÁRI ATTILA (szerk.): *A pécsi ruszisztika szolgálatában,* 147–156.

¹⁹⁸ Bodnár Erzsébet: Házasság és diplomácia. Alekszandra Pavlovna és József nádor. In: VOHMINA, LILJA – NAGY, ERZSÉBET (szerk.): *Nyelv – etnográfia – kultúra. / Язык – этнография – культура : Nemzetközi tudományos konferencia Vladimir Dal születésének 200. évfordulója tiszteletére. / Международная научная конференция, посвященная 200-летию со дня рождения В. И. Даля.* Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Budapest –Szombathely, 2001. 168–177.

¹⁹⁹ Bodnár Erzsébet: Magyar–orosz kapcsolatok a XIX. században: József nádor és Alekszandra Pavlovna. In: SZVÁK GYULA (szerk.): *A magyar–orosz kapcsolatok tizenkét évszázada.* ELTE Ruszisztikai Központ, Budapest, 2005. 45–53.

²⁰⁰ Боднар, Эржебет: Русско-венгерские связи в XIX-м веке: палатин Йосиф и Александра Павловна. // *Двенадцать столетий русско-венгерских отношений.* ELTE Ruszisztikai Központ, Budapest, 2005. 51–59.

²⁰¹ Bodnár Erzsébet: Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő (1783–1801) az orosz külpolitika szolgálatában. In: SZABÓ TÜNDE (szerk.): *Történelem és egyéni lét,* 21–32.

Befejezés helyett: néhány további (összefoglaló jellegű) munka

Végül már csak megemlítenénk azon szerzők azon munkáit, amelyeknek eddigi említésére nem volt mód, hiszen kifejezetten egyik korszakban sem tudtuk elhelyezni. Ennek oka, hogy általában átfogóan érintik vagy az egész 18. századot, vagy annál nagyobb időkeretet is felölel és a 18. század annak csak egy részét teszi ki.

Niederhauser Emilnek 2001-ben jelent meg egy összefoglaló Kelet-Európa története, amiben természetesen érinti a 18. századi orosz történelmet is,²⁰² illetve szintén ő írta a Romanovok című kötetben az 1762-t követő időszakot.²⁰³ Gebei Sándor 2003-as, *Egy sztereotípiá nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban*²⁰⁴ című írásában a Rzeczpospolita belső válságának felvezetése után, a disszidensek helyzetét tárgyalja érintve az oroszok ezirányú külpolitikai akcióját. Később, a Frank Tibor szerkesztette *Az orosz birodalom születési* című tanulmánykötetben szintén Lengyelországnak, az orosz expanzió legnagyobb kárvallottjának 17–18. századi helyzetét tekintette át.²⁰⁵ Varga Beáta az említettekhez képest nagyobb időkeretben is vizsgálta az ukrán nemzettudat kialakulását²⁰⁶ és megosztottságának gyökereit.²⁰⁷

Bebesi György munkássága során több, a korszakot átfogóan érintő írása is született, amelyek bár 2000 előttiék, mivel oktatási segédanyagként szolgálnak, újabb kiadásokat

---

²⁰² NIEDERHAUSER EMIL: *Kelet-Európa története*. História - MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001.

²⁰³ NIEDERHAUSER EMIL - SZVÁK GYULA: *A Romanovok*.

²⁰⁴ GEBEI SÁNDOR: Egy sztereotípiá nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban. *Aetas* 18, no. 3–4 (2003): 68–86.

²⁰⁵ Gebei Sándor: Oroszország hatalmi térnyerése a Rzeczpospolita rovására: 17–18. század. In: FRANK TIBOR (szerk.): *Az orosz birodalom születési: magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*, 132–153.

²⁰⁶ Varga Beáta: Az ukrán nemzeti identitástudat kialakulása. In: SZABÓ TÜNDE - SZILI SÁNDOR (szerk.): *Egyéni és kollektív identitások*, 46–59.

²⁰⁷ VARGA BEÁTA: „Két Ukrajna”? Ukrajna megosztottságának gyökerei. *Közép-európai Közlemények* 36, no. 1 (2017): 155–167.

is megértek.²⁰⁸ A Turi Katalinnal közösen szerkesztett *Történelem 40 tételben*²⁰⁹ című kötet 18. századi Oroszországgal foglalkozó részét is Bebesi György írta. Ugyanennek a kötetnek van egy főiskolai jegyzet változata is.²¹⁰

Az egészen új, 2020-as kétkötetes, több szerzős *Balkán-kronológiában*²¹¹ a földrajzi keretek miatt az Orosz Birodalom nem kapott önálló fejezetet, de a nemzetközi események kapcsán jelentős mértékben tárgyalásra került. Ezeket a szakaszokat a 18. századot is érintő első kötetben Schrek Katalin írta. Angi János Oroszország 18. századi népességéről írt egy tanulmányt.²¹² Gyóni Gábor leginkább közép-, illetve legújabbkori irányú kutatásokat végzett, azonban nagyobb összefoglaló jellegű írásában érintette a 18. századot is. 2015-ös tanulmányában az Orosz Birodalom területéről és népességéről értekezik.²¹³ Itt a kiindulópont a birodalmi cím felvétele, és bár egészen a 20. századig történik a vizsgálódás, a 18. századi viszonyok jelentős hangsúlyt kaptak.

---

²⁰⁸ Bebesi Györgynek a 18. századot érintő, 2000 előtt megjelent, de azt követően még több kiadást is megért munkái: BEBESI GYÖRGY (szerk.): *A „Péteroári Oroszország” története. Válogatott szövegek az újkori orosz történelem tanulmányozásához.* IPF, Pécs – Szekszárd, 1997. 9–84.; BEBESI GYÖRGY – TURI KATALIN (szerk.): *Történelem 40 tételben. Az egyetemes és magyar történelem rendszerező áttekintése. Név és fogalomtárak, időrendi táblázatok.* Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 70–84.

²⁰⁹ BEBESI GYÖRGY – TURI KATALIN: *Történelem 40 tételben.: Történelmi folyamatok, nevek, fogalmak, évszámok kisenciklopédiája.* Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

²¹⁰ BEBESI GYÖRGY – TURI KATALIN: *Egyetemes történelem. Témavázlatok kronológiai táblázatok és kislexikon. Tanító és óvónőképzők számára.* Szekszárd, 1997.

²¹¹ DEMETER GÁBOR (szerk.): *Balkán-kronológia I. Birodalmak szorításában, 1700–1878.* Budapest – Szófia, 2020.

²¹² Angi János: *Oroszország népessége a 18. században.* In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára.* Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2005. 103–112.

²¹³ GYÓNI GÁBOR: *Oroszország mint birodalom. Az Orosz Birodalom területe és népessége. Világtörténet* 5(37), no. 4 (2015): 505–520.

Az elsősorban 20. századi, illetve aktuálpolitikai kérdésekkel foglalkozó Sz. Bíró Zoltán 2008-ban *Az Orosz Birodalom közép-ázsiai terjeszkedése*²¹⁴ című tanulmányában a kazak sztyeppék és Turkesztán meghódításának folyamatát vizsgálja, amelyben helyet kaptak a 18. századi folyamatok is. Emellett 2015-ben a Világtörténet folyóirat Orosz Birodalom-témájú²¹⁵ számának ő írta a bevezetőjét,²¹⁶ amelyben az orosz birodalmiság kutatásának aktuális irányairól számolt be. Ugyanebben a számban *Az Orosz Birodalom „idegenjei”*²¹⁷ című tanulmányában azokat a nem szláv és keresztény népcsoportokat vette vizsgálat alá, amelyek az évszázadok során a birodalom határai mögé kerültek. Az időkeret itt is túlmutat a 18. századon, de érinti azt.

Szabó Miklós nagyszabású, *Az orosz nevelés története (988–1917)*²¹⁸ című monográfiájában a 18. századi oktatástörténetet négy nagyobb fejezetben tárgyalta: *I. Péter kora; Nemesi nevelés – rendi iskolázás; Lomonoszov. Európaiság. Oroszország; és II. Katalin kora.* Filippov Szergej szerkesztésében jelent meg *Az újkori orosz történelem forrásai*²¹⁹ című forrásgyűjtemény, amelynek első kötete közel 60 db 18. századi orosz forrás részletét tartalmazza, nagy segítséget nyújtva az egyetemi képzésnek. Gecse Gézának 2007-ben

---

²¹⁴ SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: *Az Orosz Birodalom közép-ázsiai terjeszkedése.* Politikatörténeti vázlat. *Világtörténet* 30, no. 3–4 (2008): 28–34.

²¹⁵ A folyóirat ezen számában még, a magyar szerzők közül Gyóni Gábor és Sashalmi Endre érintette a 18. századi Oroszország történelmét. Az ő munkáikról fentebb már tettünk említést. GYÓNI GÁBOR: *Oroszország mint birodalom, 505–520.*; SASHALMI ENDRE: *A koronázási érme mint legitimációs médium, 625–644.*

²¹⁶ SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: *Bevezető. Világtörténet* 5(37), no. 4 (2015): 503–504.

²¹⁷ SZ. BÍRÓ ZOLTÁN: *Az Orosz Birodalom „idegenjei”.* *Világtörténet* 5(37), no. 4 (2015): 521–552.

²¹⁸ SZABÓ MIKLÓS: *Az orosz nevelés története (988–1917)* Akadémiai Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Budapest – Csíkszereda, 2003. A kötet bevezetőjét V. Molnár László írta.

²¹⁹ FILIPPOV SZERGEJ: *Az újkori orosz történelem forrásai. XVIII. század.* Pannonica, Budapest, 2006.

jelent meg a *Bizáncról Bizáncig*²²⁰ című monográfiája, amely az orosz birodalmi gondolat fejlődését mutatja be. A kötet első része a 18. századi Oroszországot tárgyalta. Misóczki Lajos 2012-es *Utazók Egerben és környékén a 18. századtól a reformkorig*²²¹ című munkájában egy ukrán és egy orosz, Egerben megfordult utazó élményeit mutatta be. Végül pedig Bencze András az ELTE doktorandusza 2015-ben megjelent tanulmányában, források alapján mutatta be az Oszmán Birodalom felosztásának orosz tervezeteit, 1774–1878 között,²²² majd 2019-ben Kirill Tyimofejevics Hlebnyikovnak, Orosz-Amerika vezetőjének és történészének szentelt egy tanulmányt, aminek azonban túlnyomó többsége már a 19. század eleji eseményeket beszéli el.²²³

A több mint kétszáz tanulmány, illetve közel ötven kötet áttekintése során végig követhettük az ezredforduló utáni húsz év tudományos teljesítményét Oroszország 18. századáról. Minthogy a bevezetésben a főbb konklúziókat már előzetesen levontuk, itt már csak annyi maradhat hátra, hogy megjelöljünk néhány témát, ami az eddigi kutatások fényében talán figyelemre érdemes lehetne a közeljövőben. Fontos megjegyezni, hogy főként az általunk áttekintett historiográfia alapján fogalmazzuk meg alábbi javaslatainkat, így előfordulhat, hogy egy-egy általunk felvetett kutatási témával korábban akár már részletesebben is foglalkozhattak, de eddig elkerülte figyelmünket.

---

²²⁰ GECSE GÉZA: *Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat.* Budapest, 2007.

²²¹ MISÓCZKI LAJOS: *Utazók Egerben és környékén a 18. századtól a reformkorig.* In: *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae* 39. EKE Líceum Kiadó, Eger, 2012. 177–192.

²²² BENCZE ANDRÁS: *Orosz felosztási tervek az Oszmán Birodalomról a békeszerződésekben, 1774–1878. Őt Kontinens: az Új- és Jelenkori Egyetem Történeti Tanszék Tudományos Közleményei*, 13, no. 1 (2015): 29–38.

²²³ BENCZE ANDRÁS: *Kirill Hlebnyikov. Orosz–Amerika történésze és tisztviselője.* *RussianStudiesHu* (2019): 125–139.

Szembetűnő a gazdag szakirodalom I. Péter hatalmi ideológiájáról. Ennek fényében talán érdemes lenne párhuzamot vonni az évszázad másik „Nagy” uralkodójával, II. Katalinnal. A kérdés már csak azért is lehetne különösen érdekes, mivel II. Katalin I. Péterrel ellentétben nem bírt olyan egyértelmű legitimitációval, hiszen ő a törvényes(ebb) örökösnek (III. Péter) felesége, majd annak halála után a következő (I. Pál) anyja volt.

Az elméleti kérdések mellett a kutatások inkább a biográfia és a historiográfia területén születtek. Természetesen vannak főként társadalmi kérdéseket (pl. ukránokat vagy nőtörténetet) vizsgáló kutatók, de az össz-orosz államot tekintve kevés a társadalmi vagy gazdasági állapotot vizsgáló szakmunka. Érdemes lenne tehát – akár megtartva az uralkodói periódusokhoz szabott korszakolást – szisztematikusan feltárni a 18. századi orosz állam gazdasági és társadalmi viszonyait.

Az oroszok Európával (azon belül is például a Habsburg Monarchiával), illetve az Oszmán Birodalommal való kapcsolatrendszerének feldolgozottsága igen tekintélyes. Ezzel szemben az ázsiai külpolitika csak sporadikusan kerül említésre, még ritkább a témával foglalkozó önálló kutatás. Ennek a területnek fejlesztésével azonban az európai viszonyrendszert kutatók is sokat nyerhetnének, hiszen teljesebben lehetne átlátni az orosz külpolitikai programok mozgatórugóit és egymásra gyakorolt hatásait.

SZERZŐK

MAKAI JÁNOS

1986-tól az egri főiskola (2016-tól egyetem) különböző elnevezésű történelemtudományi tanszékein dolgoztam, illetve dolgozom. Többnyire középkori, kora újkori vagy újkori egyetemes történetet, valamint írás- és könyvtörténetet oktattam/oktatók. Még egri főiskolai hallgatóként kezdtem intenzíven tanulmányozni a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség történetét. 1992-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen középkori egyetemes történelemből szereztem bölcsészdoktori fokozatot summa cum laude minősítéssel. A disszertációm elkészítése során értékes segítséget kaptam Szvák Gyulától, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, és Font Mártától, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanáraitól. Ma is őket tekintem tanítómestereimnek.

Az ELTE doktori tanácsa 1996-ban ítélte meg számomra a PhD-fokozatot. 2014-ben habilitációs eljárást folytattam le az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi

Doktori Iskolájában. Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal történetéből címmel tanulmánykötetet készítettem, s ebben a 2008–2014-es időszak kutatási eredményeit összegeztem. Magyar nyelvű tantermi és tudományos előadásomat, továbbá az utóbbi orosz nyelvű változatát 2014 novemberében tartottam meg. A habilitációs (dr. habil.) oklevelet 2015 februárjában vettem át.

Az 1980-as évek végétől több kötetet, számos könyvrészletet/könyvfejezetet és tanulmányt írtam. Ezek általában az óorosz időszakot tárgyalják. A politika-, had- vagy vallástörténet mellett különleges figyelmet fordítok a historiográfia kérdéseire. Rendszeresen publikálok országos kiadványokban és helyi tudományos közleményekben. Recenzióim is vezető szakmai folyóiratokban jelentek meg. Az utóbbi időszakban kiterjedt szerkesztői tevékenységet folytatok. Az 1990-es évektől kezdve rendszeresen tartok tudományos és tudományos ismeretterjesztő előadásokat. 1998-ban az a megtiszteltetés ért, hogy bekerültem a Magyar–Orosz Történelem Vegyesbizottság Magyar Tagozatának tagjai közé.

2001-ben főiskolai tanárrá léptettek elő. Szintén 2001-ben kinevezést kaptam az egyetemi szintű történelem szakos képzés beindítása miatt újonnan létrehozott Ókor- és Középkori Egyetemes Történelmi Tanszék vezetésére. Az oktatási-kutatási egység elnevezése és tevékenységi területe azóta jelentős mértékben megváltozott. 2006 és 2012 között elláttam a Történelemtudományi Intézet igazgatói teendőit is.

GYÓNI GÁBOR

1978-ban születtem Kiskunhalason. Az általános és a (mezőgazdasági szak-) középiskolát Kiskunhalason végeztem el. 1996-ban a szegedi József Attila Tudományegyetemre iratkoztam be, ahol történelem, néprajz és orosz szakokra jártam. Érdeklődésem leginkább a középkori történelem (ebben a témában is védtem meg szakdolgozatomat) és az etnikai problémák felé irányult, amihez később társult az érdeklődésem Oroszország története iránt. Első kis publikációim már egyetemista koromban megjelentek.

2004-ben magyar állami ösztöndíjasként a jekatyerinburgi Uráli Állami Egyetemen kezdhettem meg a három évig tartó aspirantúrámat. Témám a magyar őstörténet

meghatározott problémáinak historiográfiai áttekintése volt. Az oroszországi aspirantúra során számos konferencián vettem részt (Jekatyerinburgban, Izsevszkben, Hanti-Manszijszkban, Ufában stb.), az oroszországi tudományos életbe való adaptálódást publikációk és ma is élő kapcsolatrendszerek jelzik. Orosz nyelvű disszertációm 2007 év végén védtem meg, 2008-ban könyv alakban is megjelent Jekatyerinburgban (társszerzőként B. B. Ovcsinnyikovával, témavezetőmmel). Ez átdolgozott és kibővített formában 2019 áprilisában jelent meg az MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport kiadásában. 2022-ben pedig Tyumenyben orosz nyelven is kiadták ezt a könyvet.

Oroszországi tanulmányaim idején nemcsak a szűkebb témába tartozó irodalmat tanulmányoztam, de az orosz történelem egészére vonatkozó tanulmányokat folytattam. 2006-ban részt vettem az Uráli Állami Egyetem novgorodi expedíciójában, ami után tudományos érdeklődésem egyre inkább a középkori Rusz, és különösen Novgorod története felé irányult. A témában írt habilitációs dolgozatomat 2017-ben védtem meg. Ennek összefoglalása a 2018-ban megjelent *A középkori Novgorod politikatörténete* című monográfia.

2008-tól az ELTE BTK Ruzisztikai Központja ösztöndíjasaként, majd 2009-től tudományos segédmunkatársaként idehaza folytattam pályámat (2011-től tudományos munkatársként). Amellett, hogy folytathattam a középkori Rusz történetére vonatkozó kutatásaimat, feladatomból volt egy, az oroszországi etnikai változásokat bemutató munka elkészítése is. Ennek eredménye a 2011-ben megjelent, *A történelmi Oroszország népei* c. adattár. A Ruzisztikai Központ munkatársaként és az oroszországi partnerszervezetek (Oroszországi Tudományos Akadémia és különböző egyetemek) jóvoltából 2008 után is lehetőségem nyílt hosszú tanulmányutakra Oroszországban (Moszkvában, Szentpéterváron, Jekatyerinburgban). Vendégtanárként dolgoztam Szaranszkban (2011) és Minszkben (2014).

Számos nemzetközi konferencián vettem részt Budapesten kívül Oroszországban, Moldovában, Kazahsztánban. 2012-ben Hanti-Manszijszkban kitüntetéssel ismerték el a magyar-orosz tudományos kapcsolatok fejlesztéséért folytatott munkámat.

2010 óta tartok önálló kurzusokat az ELTE Bölcsészettudományi Karán ruszisztika MA, és történelem BA szakos hallgatóknak. 2010-től az Alapítvány az orosz nyelvért és kultúráért tulajdonába tartozó oroszvilag.hu nevű oldalt szerkesztem.

DINNYÉS PATRIK

Felsőfokú tanulmányaimat 2010-ben kezdtem az egri Eszterházy Károly Főiskolán, történelem BA képzésen. Azt 2015-ben történelem diszciplináris MA képzés elvégzése követte, majd sikeres felvételi a Történelemtudományi Doktori Iskolába, szintén Egerben. Jelenleg még folyamatban van doktori disszertációm megírása, ugyanakkor 2018 óta tudományos segédmunkatársként dolgozom az időközben több változáson is átment Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Ókori, Középkori és Kora Újkori Történelmi Tanszékén.

Kezdetben érdeklődésem középpontjában a kora újkori Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság állt, majd idővel a 18. századi orosz külpolitika. Ezek hatására jutottam el a doktori képzés kezdetére II. József császár oroszországi utazásaihoz (1780, 1787), amelyek a doktori disszertációm témáját képezik. Témavezetőm – a BA képzés óta – Gebei Sándor professzor. Az említett témák mellett érdeklődéssel fordultam még I. Péter uralkodásának bizonyos aspektusai felé, esetenként biográfiai vagy éppen historiográfiai kutatások irányába. Az elmúlt években több alkalommal (2015, 2017, 2018) folytattam kutatómunkát moszkvai levéltárakban (АВПРИ, РГАДА), illetve könyvtárakban (ФГБУ РГБ, ГПИИБ), részt vettem hazai és külföldi konferenciákon egyaránt.

Tudományos kutatásaim egy másik fókusza a 18. századi egri egyházmegye történetére irányul. Ezen munka koordinálása az Esterhazyánus Tudományos Kutatócsoport keretein belül zajlik, én magam elsősorban az egyházmegye görögkatolikus és ortodox felekezeteivel foglalkozom.

**A MOSZT KÖNYVEK SOROZAT
KORÁBBAN MEGJELENT KÖTETEI**

- **„Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom.”** Előadások és tanulmányok az első orosz forradalom 100 éves évfordulója alkalmából. **MOSZT Könyvek I.** Szerk.: *Polgár Tamás*. PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola, Európa és a Magyarság Doktori Program, MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2006.
- **Azef levelei: 1893–1917. „Pisza Azefa: 1893–1917” (Egy kettősügynök hagyatékából)** Forráskiadvány. **MOSZT Könyvek 2.** Szerk.: *Kolontári Attila – Lengyel Gábor*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs – Budapest, 2008.
- **Utak és alternatívák. Előadások és tanulmányok az 1917-es orosz forradalom 90 éves évfordulója alkalmából. MOSZT Könyvek 3.** Szerk.: *Lengyel Gábor*, társszerk.: *Kolontári Attila*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport – Történész Céh Egyesület, Pécs, 2009.
- **„Afganisztán – 1979 – 89 – 99 – 2009” Konferenciakötet. MOSZT Könyvek 4.** Szerk.: *Dávid Ferenc – Kolontári Attila – Lengyel Gábor*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2010.
- **Bebesi György: A roskatag kolosszus bukása: Oroszország története a 19. században, 1801–1914. MOSZT Könyvek 5.** Szerk.: *Lengyel Gábor*, társszerk.: *Kolontári Attila*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2011.
- **Európa peremén. Válogatott írások Oroszország és a Szovjetunió történetéről. MOSZT Könyvek 6. Kutatási Füzetek 18.** Sorozatszerk.: *Fischer Ferenc – Ormos Mária – Harsányi Iván*. Szerk.: *Bebesi György – Lengyel Gábor*. PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola – MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2013.

- **Háborúk és békekötések a 18–20. századi orosz-szovjet történelemben.** MOSZT Könyvek 7. Szerk.: *Máté Zsolt*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2014.
- **Európa Perifériáján.** MOSZT Könyvek 8. Szerk.: *Bene Krisztián*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2015.
- ***Bene Krisztián: A Nagy Károly hadosztály. A Waffen-SS francia önkénteseinek harcai a keleti hadszíntéren.*** MOSZT Könyvek 9. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2016.
- **De Disciplina „Rusistica” I. Magyar ruszisták a hazai történeti ruszisztikáról.** MOSZT Könyvek 10. Szerk.: *Csurgai Zoltán – Huszár Mihály*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2017.
- **Új nemzedék.** MOSZT Könyvek 11. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018.
- **V. Molnár László: Ruszisztikai és magyar–orosz kapcsolattörténeti írások (1711–1848). Válogatás tíz év cikkeiből (2008–2018).** MOSZT Könyvek 12. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.
- ***Bárdonicsek Dominika: A szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja: a Gulág női tábora (1934–1953).*** MOSZT Könyvek 13. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.
- **Fiatalkutatók Fóruma.** MOSZT Könyvek 14. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.
- ***Saáry Gábor Levente: A magyar gépkocsizó gyalogság létrejötte és szerepe az 1941. évi Szovjetunió elleni hadműveletekben.*** MOSZT Könyvek 15. Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán*. PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2019.

- *Bodor Mária: Az orosz medve a Vezúvra tekint. Az orosz-nápolyi-szicíliai diplomáciai kapcsolatok nemzetközi összefüggései és helye I. Sándor (1801–1825) európai ügyekben követett politikájában. MOSZT Könyvek 16.* Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2020.
- **Forradalmak és kölcsönhatások 1917. Orosz Birodalom – Szovjetunió – Oroszország. MOSZT Könyvek 17.** Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Bárdonicsek Dominika.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2020.
- **Schrek Katalin: A keleti kérdés válságainak kezelése az angol–orosz kapcsolatok viszonyrendszerében. Koncepciók, mechanizmusok és azok színterei (1821–1841). MOSZT Könyvek 18.** Szerk.: *Bene Krisztián.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2020.
- *Vámos Eszter – Bebesi György: Az orosz cári hadsereg intervenciók csapatainak szerepe az 1848–1849-es szabadságharc leverésében. MOSZT Könyvek 19.* Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2021.
- **Pécsi Történeti Ruszisztika. Kelet-Európa és Balkán tanulmányok 6. – MOSZT Könyvek 20.** Szerk.: *Bene Krisztián.* PTE BTK TTI Kelet-Európa és Balkán Története és Kultúrája Kutatócsoport – PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport – MTA PAB Kelet- és Közép-Európa Története Munkabizottság, Pécs, 2021.
- *Bene Krisztián: A Francia Antibolsevik Légión a keleti hadszíntéren. MOSZT Könyvek 21.* Szerk.: *Bárdonicsek Dominika.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2021.
- **„Fejtágító”. Ünnepi tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára. – MOSZT Könyvek 22.** Szerk.: *Seres Attila.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2022.
- **De Disciplina „Rusistica” II. A magyar ruszisták a nemzetközi történeti ruszisztikáról. MOSZT Könyvek 23.** Szerk.: *Pomázi-Bárdonicsek Dominika – Bebesi György.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2023.

A MOSZT FÜZETEK SOROZAT KORÁBBAN MEGJELENT KÖTETEI

- *Kolontári Attila: Alekszej von Lampe, Vrangel báró katonai képviselője Magyarországon. MOSZT Füzetek 1.* Szerk.: *Kopasz Zsanett – Bene Krisztián.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2015.
- *Zsemlye János: Följegyzések Nagy Péter katonai modernizációjáról és európai külpolitikájáról (1695–1721). MOSZT Füzetek 2.* Szerk.: *Bene Krisztián.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2016.
- *Szunomár Szabolcs: Georgij Zsukov életpályája és katonai tevékenysége. MOSZT Füzetek 3.* Szerk.: *Bene Krisztián.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2016.
- *Bene Krisztián: Lotaringiai kereszt és vörös csillag. A Szabad Franciaország és a Szovjetunió közötti kapcsolatok a második világháborúban. MOSZT Füzetek 4.* Szerk.: *Csurgai Zoltán.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2017.
- *Mohai-Kakasy Bernadett: Anglia Oroszország-képe a 17. század második felében két forrás alapján. MOSZT Füzetek 5.* Szerk.: *Bene Krisztián – Kolontári Attila – Csurgai Zoltán.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018.
- *Bene Krisztián: Idegen lobogók alatt. Mozaikok a Szovjetunió elleni német hadjáratban részt vevő külföldi kontingensek történetéből. MOSZT Füzetek 6.* Szerk.: *Bárdonicsek Dominika – Bebesi György.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2020.

A MOSZT EGYEDI KIADVÁNYAI

- **A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves.** Szerk.: *Bene Krisztián – Huszár Mihály – Kolontári Attila.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018.